Encycl. O.
79/78.
49.

BÁRÓ VILLANI LAJOS

A RENAISSANCE ÚTTÖRŐI

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

A RENAISSANCE ÚTTÖRŐI

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

Enczel. O. 79/78.

A RENAISSANCE ÚTTÖRŐI

ÍRTA

BÁRÓ VILLANI LAJOS

GEREVICH TIBOR ELŐSZAVÁVAL

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

115364

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1939. év 3043. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

R 1977

ELŐSZÓ

Sok oknál fogva érthető, ha a háború után s különösen az utóbbi években a magyar irodalomban fellendültek az olasz tanulmányok. Hazai egyetemeink régi és újabb olasz tanszékei, a római magyar intézet, a Korvin Mátyás Egyesület és folyóirata, a Corvina a fő tényezői és műhelyei ennek a buzgalomnak. Nemcsak rengeteg új anyag merült fel és került tervszerű feldolgozás alá, hanem egy új világ új tudományos szellemisége a korábbi eredmények és szempontok revízióját is szükségessé tette. Egyetemeinken és római intézetünkben a fiatalabb kutatók egész sora nevelkedett fel s nyert elsőrendű kiképzést, tökéletesen felkészülve arra, hogy az olasz-magyar tanulmányok fáklyáját az idősebbektől átvegye. A magyar állam gondoskodása és a baráti olasz kormány támogatása lehetővé tette, hogy a kiváló ifjak nagy számban keressék fel Olaszországot, mint középkori elődeik csoportosan tanulhassanak az ottani egyetemeken, dolgozhassanak a könyv- és levéltárak kincsesbányáiban, érezhessék közvetlenül az olasz szellem lehelletét, összeköttetésbe léphessenek az ottani tudományos élettel, s ezzel oly előnyhöz és kedvező előfeltételhez jutottak, amilyenekben az idősebbek, mond-

juk a háború előtti nemzedék tagjai csak kivételesen részesültek. Nem szólva a lankadatlan művészeti tanulmányokról, a magyar humanista-kutatás új fejezete nyílt meg. A szorosabban vett irodalmi tanulmányok eddig kiváltképpen a részletkutatások terére szorítkoztak s készítették elő a talajt egy rég nélkülözött újabb szintézis számára.

A jelen kötet irodalmunkban valóságos hiányt pótol, amidőn az olasz irodalom első nagy századait, a XV. századi renaissance-ot és előzményeit foglalja össze egységes szempontok s a legújabb kutatások alapján. Szerzője az elsők közt foglal helyet azok sorában, akik kutatásaikat és tollukat a háború utáni időszakban az olasz tanulmányoknak szentelik. Nem az iskolaszerű kutatókhoz tartozik, hanem kiváló és fínom diplomata. Nem úgynevezett céhbeli, nem hivatalos filológus: ennél több, hivatott író és kutató. Munkája nem bír filológiai alépítménnyel, a munka szerkezete és műfaja ezt nem is kívánja meg, mégis azzal a nyugodtsággal olvashatjuk, hogy szerzője az irodalomtörténeti és filológiai részletekben is tájékozott, ismeri a legújabb eredményeket, s ami különösen érdeméül tudható be: a modern olasz történeti és irodalmi szemlélet magaslatáról nézi tárgyát. Belelát az olasz századok szellemébe és azok európai távlataiba. Nem száraz filológiai művet ad, nem is ez a célja. Másrészt magasabb szemlélete nem ragadja el a tények fölötti sztratoszférába. A legújabb felfogásnak megfelelően a renaissance-ot közvetlen előzményeiből, a késő középkor szellemiségéből vezeti le. Erőteljes vonásokkal rajzolja meg a barbár inváziótól sujtott Itália képét az 1000 előtti sötét századokban, amelyekből az Egyház vezette ki az alakuló-

ban levő olasz népet. Majd megeleveníti az investitura-harc és a belső polgárháborúk korszakát, amelynek zavaros hangját túlszárnyalja assisi Szent Ferencnek, az első olasz költőnek szelíd, tiszta szava. Ő a renaissance, az olasz újjászületés igazi megindítója, mind az irodalomban, mind pedig, az Istentől teremtett természet szépségének hirdetésével a művészetben. Ismerteti a «tudós» Bologna szerepét, melynek ősi egyeteme az éledő olasz szellem egyik fő gócpontja. Nagy tudósok, különösen jogászok mellett kiváló költők irányán múlt, hogy nem innen indult ki az irodalom megújhodása, s hogy nem a bolognai tájszólásból lett az olasz irodalmi nyelv. Ez a szerep Firenzére várt, melynek talajából a Dante, Petrarca és Boccaccio nagy triásza nőtt ki, hogy az olasz irodalom alapjait lerakja s a toszkán ércből kikalapálja az olasz nyelv művészi formáit. A szerző nagy elmélyüléssel, biztos kritikai érzékkel és fínom esztétikai elemzéssel tárgyalja műveiket és költői egyéniségüket. Róluk szólnak a kötet legjobb és legbehatóbb fejezetei, kritikai irodalmunknak igazi nyereségei. Színes és élénk vázlatot kapunk a Signoriák koráról, bevezetésül a Quattrocento változatos irodalmához. A Cinquecentóba átvezető Boiardo monumentális eposzának, az Orlando innamorato-nak méltatásával, a Mediciek hanyatló napjának és Savonarola megrázó drámájának felvetítésével zárul le a kötet.

Kíváló érdeme a szerzőnek, hogy művébe beleszőtte a magyar történeti és kulturális kapcsolatok szálait s kibogozta a tárgyalt költők műveinek magyar vonatkozásait. De ezeken felül is az egész kötet különösen érdekelheti a magyar olvasókat, hiszen azok a szellemi mozgalmak,

amelyek létrehozták és éltették a középkor és a renaissance olasz irodalmát, a mi szellemi életünket is átjárták, s jórészt Olaszországból áramlottak át hozzánk. Sőt nem egyet mélyen átélt a magyar műveltség, az olasz renaissance-ot pedig elsőnek vette át egész Európában. A magyar szellem európaisága s különös fogékonysága az olasz szellem kisugárzása iránt, magyar témává avatja akár Dante és Petrarca, akár a rinascimento megismerését. S kevesen érthették és érezhették át jobban irodalmunk e feladatát, mint épp Villani Lajos báró, akinek nemes olasz vérét mélyen érző magyar szív hajtja.

Gerevich Tibor

Az új ezredév

Italiában a Középkor szellemi élete csak Krisztus születése után ezer esztendővel indul meg; tehát később mint más nyugati népeknél, — később mint a francia testvérnemzetnél. Itt azonban az előbb bágyadt és később mind gyorsabban erősödő szellemi fellendülés nem olyan, mint valamely fiatal cserje, amely alig dugta ki fejét a földből, hogy a tavaszi nap fokozódó melegében rohamosan fejlődjék terebélyes fává. Az új olasz szellemiség friss hajtása egy ősi törzsnek, melynek ágait századok viharai tépték, gyökereit milliók vére öntözte.

Barbár hódítóknak keveredéséből az őslakókkal rügyezett ki az új kultúra az Alpeseken túl. Róma ősi törzse nem dőlt ki akkor sem, amikor kiszáradt lombjainak árnyékában betolakodott herulok, gótok és longobárdok vívták öldöklő küzdelmeiket. Az ó-kor szellemiségének központja, a leghatalmasabb birodalom, amelynek alapítása Aeneas legendájának hajnali ködébe vész, tekintélyével ura maradt Italiának a bukást követő öt századon át is. Barbárok fejszecsapásai, a viharvert fatörzs életét nem oltották ki; friss ojtás nélkül is felszökkent a talajból az új élethez szükséges erő.

Szinte töretlen tehát az italiai szellemiség vonala Róma alapításától napjainkig. Krisztus

után a hatodik századtól a tizenegyedikig láthatatlanná válik ugyan, de olyan mint az a folyó, amelynek víze sziklák között tűnik el, hogy meszszebb harmatos üdeséggel buggyanjon újra elő.

A nagy fordulat, a nyugati birodalom bukása, politikailag sorsdöntő volt, de Róma szellemét nem tudta megölni. Az első hódítók, Odovakar és heruljainak leverése után a gótok rendezkednek be Italiában. Nagy királyuk, Theodorik, már nem hódító, csak uralkodó, akit Róma igézete hatalmába ejtett. A birodalom helyreállításáról álmodik, Bizánccal szemben védi függetlenségét, rómaivá akar válni szellemben és külsőségekben, törvényeit latinul iratja. A katolikus italiaiak és az arianus gótok közös szellemi nevezőre hozatala azonban nem sikerül és Theodorik birodalmának bukása pusztító harcok fergetegét zúdítja Italiára.

A győztes: Bizánc. A keleti birodalom megveti lábát Ravennában, az olasz tengerparton és a déli részekben, s egy ideig csak a pápával osztozik a hatalmon. Csakhamar azonban új háborúk, újabb öldöklés és pusztítás jelzik, hogy barbár áradat törte át ismét az Alpesek gátját.

Ezeknek a honfoglalóknak, a germán törzsekhez tartozó longobárdoknak, italiai uralma a leghosszabban tartó. Pannonia felől érkeznek, mint vad, az arianus valláshoz tartozó hódítók. Azonban Italia kék ege, Róma szellemi ereje és ősi tekintélye újra csodát művel. A hódítást követő első évek elmultával, amelyek a legszomorúbbak és legvészesebbek Italiára nézve ezekben a századokban, békésebbekké válnak és lassacskán Rómához idomulnak. Csatlakoznak a római egyházhoz és ezzel áthidalják a legmélyebb szakadékot, amely őket az őslakosságtól elválasztotta.

Vannak történetírók, akik azt állítják, hogy a nyolcadik században Italia lakói a longobárdokkal már egy népet alkottak. Igaz ugyan, hogy az őslakók hosszú időn át békességben éltek az országukba jött idegenekkel, sőt gyakran előfordultak házasságok is közöttük, azonban a hódítók és az italiai népek egybeolvadása még így sem válhatott lehetővé.

Eltekintve attól, hogy a longobárdoknak csak az olasz félsziget egy részét, az északit sikerült meghódítaniok, még ott is, ahol megvetettek lábukat, Róma láthatatlan hatalma határokat szabott nekik. Kezükben volt az állam hol egységes, hol laza szervezete, aszerint, hogy királyaik érvényesíteni tudták-e a központi hatalmat a helyi hatalmasságokkal szemben — az őslakosság magánéletébe azonban nem tudtak behatolni. Italia népei között a longobárd uralom alatt is saját bíráik a római jog szerint osztottak igazságot. Így volt ez a községek és a városok önkormányzatánál is. Az őslakosság magára maradt itt is, és első alapjait rakta le a szabadság és nemzeti öntudat eme későbbi fellegvárainak. A longobárd uralom tehát kisajátította magának az állam szervezetét, de a nép életében és szokásaiban változásokat nem idézett elő. Sőt e tekintetben hol akarva, hol akaratlanul a barbárok alkalmazkodtak Rómához. Ki képviseli ebben a korban a római szellemet Italiában?

Három hatalom irányítja Olaszország népeinek sorsát a nyolcadik század közepén: Bizánc, a tengerpart és a déli részek ura, — a longobárdok, akik Északolaszországot szállották meg — és a Pápa. A longobárd idegen, de idegen Bizánc is, amelynek szellemisége Olaszországétól eltérő.

Ravennában különben is hasonló jelenségek észlelhetők, mint az Italiába jött különböző barbároknál. A bizánci kormányzás Róma szelleméhez kezd alkalmazkodni.

Mind a longobárd állam, mind Bizánc italiai hatalma hanyatlóban van. Az egyik belső egyenetlenségek és széthullás következtében, a másik az anyaország hatalmának gyengülése folytán.

Róma tekintélye a pápaságban él tovább. Egyházi állam még nincs, a Szent Atyának hadsereg nem áll rendelkezésére és mégis nagyhatalom Italiában az egyház, amely a második — a keresztény — Róma alakjában folytatója és utódja lesz az ókor nagy Rómájának.

Amióta Nagy Konstantin császár székhelyét Konstantinápolyba tette át, a pápaság tekintélye olasz földön állandóan növekvőben van. Az egyház lesz őrzője és letéteményese a latin kultúrának, a latin nyelvnek, és főleg a világot átfogó Róma-gondolatnak. Igaz, hogy a régi klasszikus latin nyelv, az egyház szolgáinak ajkán és írásaiban népiessé válik, talán elkorcsosodik, — maga Nagy Szent Gergely pápa egyik levelében, amikor egy püspökét megdorgálja, mert grammatikára oktatja az ifjúságot, kijelenti: «Krisztus dícséretét a fül Jupiter dícséretével együtt nem fogadhatja magába» — és igaz az is, hogy az egyház befolyása érezhető az új középkori szellemiség kialakulásánál, amely a földiektől elfordul és minden szépséget a megfoghatatlan túlvilágban keres. Mi lett volna azonban akkor, ha a barbár hódítások idejében, lehet hogy akaratlanul, de mindenesetre ösztönösen, nem tartotta volna az egyház Róma elé pajzsát, amelyen megtört az ellenséges nyilak ereje?

Barbár terjeszkedési kísérletekben nem volt hiány. Róma fegyvertelen szellemi ura hol a könyörgés eszközéhez folyamodik, hol pedig idegen segítséget kér Bizánctól és később a frankoktól. Egyszer a gondolat eszmei ereje, másszor a fegyverek kényszerítik térdre a barbár betolakodót.

A longobárd uralomnak is a Pápa vet véget Italiában, amikor könyörgésére előbb Pippin, majd Nagy Károly vág haddal keresztül az Alpeseken, hogy a megszorult italiai népeknek segítségükre siessen.

Azok, akik az egyház érdemeit kicsinyíteni szeretnék, azzal érvelnek, hogy a frankok segítségül hívása az egyház földi hatalmának megalapítása céljából történt. Valóban akkor erősítette meg Pippin Konstantin adományát és akkor keletkezett az egyházállam. Mi lett volna azonban akkor, ha a Szent Atya a longobárdok térhódításait tűrte volna? Vagy talán akkor cselekedett volna helyesebben Hadrián pápa, ha elviselte volna, hogy az idegen hadak újabb italiai területeket dúljanak fel és megtizedeljék az ott élő lakosságot?

Nagy Károly császárrá koronázása a Rómagondolat diadala. A szellemi tekintély mellé sorakozik immár a tényleges hatalom is. Újra él a római imperium, amelynek eszménye az elmult szomorú századokban sem veszett ki. Kitakarodtak a barbárok és Bizánc helyét az olasz félszigeten a pápa földi birodalma foglalta el.

Így a kilencedik század elején kezd már kijegecesedni Italia új alkata, amely a középkor második felében a félsziget sorsát megszabja.

Délen még végig vonul a szaracén hódítás

hulláma, mielőtt megszületnék ott az egyetlen olaszországi királyság.

Róma körül az egyház világi fejének országa alakul ki. A Szentszékhez tartozó tartományok azonban, amelyeknek birtoklásában és kormányzásában helyi hatalmasságok nagyravágyása, vetélkedése folytonosan válságokat idéz elő, csak a kisebbik részét alkotják Róma hatalmának, mely főleg a szellem erején keresztül érvényesül. Nyolcszáz után Róma jelenti nemcsak a pápát, hanem a császárt is, de már az első császár megkoronázásával el van hintve a magja annak a viszálynak a két szellemi hatalom között, amely az egész középkoron keresztül vonul. Az ellentét a Karoling császárok korában még nem látható, de kipattan azután, hogy a korona germán fejedelmek fejére került, akik nemcsak a hatalmat akarják gyakorolni tényleg, hanem Italia meghódítására is törekednek.

A frank királyok segítségül hívása első cselekedete annak a pápai politikának, amely a túlságosan hatalmassá lett italiai birodalmak ellen a francia királyhoz, a hit védelmezőjéhez, folyamodik. Ebből keletkezik odaát is az a felfogás, amely Franciaország elhivatottságát vallja, a hit és a civilizáció védelmére és ezzel nem egyszer alkalmat talál a beavatkozásra Olaszország belső ügyeibe.

Északon már megvannak csírájukban a kis olasz városállamocskák, amelyek később az olasz népi erőket juttatják szóhoz, az egymással szemben álló hatalmak küzdelmében.

Az olasz középkor leggyászosabb százada Krisztus után a tizedik. Valóságos bellum omnium contra omnes az, ami ebben a században,

az Alpesektől Sziciliáig dúl. Helyi dinasztiák alakulnak ki mindenfelé. Egyes családok és nemzetségek hatalma oly nagyra nő, hogy közülük egyszerre több «királya» is akad Olaszországnak. Állandóan fel-felbukkan egy-egy ilyen, hol ebben, hol abban az északolaszországi városban, s néha nem kis hatalomra tesz szert, mint pl. a két Berengár. Liutprand cremonai püspök ezt írja a kor jellemzésére: «Az olasz urak királyukat mindig egy második király segítségével tartották féken és két királyra volt szükségük, nehogy valamelyiknek közülök engedelmeskedniök kelljen».

Szomorú a tizedik században Róma állapota is. A nagy pápák után gyenge utódok következnek, a római arisztokraták vetélkedése szokatlan arányokat ölt. Majdnem kihalt az Örökváros. Műemlékei, épületei roskadoznak; 896-ban összeomlik a világ legnagyobb temploma, a lateráni bazilika. Állatok legelnek a szent dombokon és minden a pusztulás és elhagyatottság képét mutatja.

Olyan volt ez a tizedik század Itáliában, mintha az emberiség a világ végére készülne, amit csakugyan megjövendöltek, az ezredik évre. És az emberek valóban rettegve várták az Utolsó Ítélet napját.

Amikor pedig beköszöntött az ezredik év, az ég mégsem sötétedett el; nem hasadt meg kárpitja, hogy helyet adjon a fénylő keresztnek. Nem pusztult el a föld és vele együtt valamennyi élő lény. Lassan és ünnepélyesen felkapaszkodott a nap az égboltra. Bearanyozta a füstölgő romokat és az elhagyott mezőket. Melegével kicsalta a rettegő embereket rejtekeikből. Játszott az

Adria és Tirreni tenger lágy fodraival, majd diadalmasan ívelt fel az ég tetejére, hogy bátorságot adjon és hirdesse az új, termékeny kor kezdetét, amely új szellemi virágzást hoz majd Italiának.

*

Öt századon át özönlöttek a barbárok Italiába. A Pó síkságán megszelídültek, ősi vadságukból kivetkőztek. Tógát öltöttek és keresztet vetettek. Amikor pedig Rómára emelték kezüket, az Örökvárosra vetették mohó szemüket, a gyilok kihullott kezükből, a látás megtört valamely titokzatos fény káprázatán. Visszatántorodtak.

Az új ezredév kezdetén ledőlt pogány istenszobrok márványát csillogtatta a nap, a rommá lett bazilika újjáépítésére tettek fogadalmat Róma keresztényei, a parlagon maradt italiai humusz szűz talaja pedig új virágzást ígért.

A barbárokról nem maradt más, mint az emlék: Cassiodorus, Varnefrid és Liutprand krónikája.

Lehet, hogy Italia szellemi fejlődése gyorsabb lett volna, ha nem zárkózik el mereven a barbárok elől. Lehet, hogy a keveredés termékenyítő hatása nem maradt volna itt sem meddő. Lehet, hogy itt is szellemi virágzást hozott volna az az erő, amely Galliából kialakította Franciaországot, Ibériából Spanyolországot és Britanniából Angliát.

Így bizony meg kell állapítani, hogy mialatt a francia és a spanyol fiatal szellemiségének gazdag és színdús virágkorát éli, az olasz lassan tápászkodik fel több százados ájultságából.

Latin még a nyelv. Hisz ennek erejével sike-

rült a barbárt féken tartani. Ragaszkodik hozzá az egyház is, amely római akar maradni a századok végéig. Valahol mélyen a felszín alatt már működnek bomlasztó, átalakító és új életet hozó erők. A vulgáris latinból az új vulgáris olasz kezd kisarjadni, de egyelőre még csak a piacokon és a nép között hallható, írott emlékei alig vannak. Még 1000 után is, több mint két évszázadon át titokzatos ez az átalakulás — valahol a föld alatt kígyózik, behálózza egész Italiát, de tudat alatt él.

Az ébredő római szellem felszáll a Tiberis partjairól és eléri az északi végeket is. Ime Mantova, amely feléleszti Vergilius emlékét és a nagy latin költő képmását vereti pénzére, — Firenze, Milano, Padova, Genova mind-mind visszavezetik eredetüket a latin ókor nagyjainak legendáira. 1158-ban a római jog ápolására és oktatására megnyílik a bolognai egyetem.

A tizedik század romlásából elsőnek az egyház tér magához. Eltakarítja a romokat és méltóvá lesz újra Szent Péter örökéhez. Katonái a szerzetesek, akik elvonult életüket a tudománynak és a szellemieknek szentelik, — elviszik az evangélium tanítását Európa új pogány népeihez — szent életükkel példát adnak embertársaiknak. Oktatnak, térítenek, latinnyelvű műveket írnak.

Franciaországból indul ki az új mozgalom, központja a clunyi kolostor, szerzetesei az egyház reformját, új, magasabbrendű eszményi kereszténység megteremtését, a pogányok megtérítését tűzik ki feladatukul. Innen tovább terjed egész Franciaországra, Olaszországra és a keresztény Nyugatra. Eredménye többek között a

pogány magyarok megtérítése is. Neki és első szent királyunknak köszönhetjük mi is, hogy közösségbe jutottunk a Nyugat és Róma kultúrájával. Ez eddig is, ezer éven át vezérelte egész szellemiségünket, szemben minden pogány és Krisztust tagadó áramlattal, amely akár nyílt támadással, akár fondorlattal megdönteni igyekezett.

Bámulatos munkát végzett az egyháznak ez a hadserege, amikor szívós hősiességgel, nélkülözések között, sőt a vértanúhalállal sem törődve, győzelemre vitte a Szent Igét. Szétszórtan harcoltak a szerzetesek mindenfelé, de valamennyien egy Gondolatnak engedelmeskedtek.

Az a szellemiség, amelyet ezek a szerzetesek és velük együtt a megreformált egyház képviselt, annyira volt elvont és aszkézisra hajló, mint amennyire az előző koré elvilágiasodott, a földi örömök keresésében mértéket nem ismerő. Bizony erős gátat kellett emelni védekezésül a fegyelmezetlenség és a romlás szennyes áradata ellen, amely a tizedik században elnyeléssel fenyegette a keresztény kultúrát.

A megreformált egyház szigorú szellemiségéből alakul ki azután az, amit általában a középkor világszemléleteként ismerünk. Tehát az a felfogás, mely minden emberi vágyat a túlvilág keresésében old fel. Az ember élete eszerint csak szenvedés, csak arra jó, hogy előkészítse a lelket a túlvilági életre. Ebben kell keresnünk a szépséget, a boldogságot és minden jót. A földön kerüljük az élvezeteket, mert ezek a Sátán ajándékai. Tekintsünk az ég felé és egyedül a túlvilág-szomjúság szabja meg cselekedeteinket.

Ez a világszemlélet természetesen nem lehetett alkalmas költők kitermelésére. Hisz még azt

a fonalat is elvágja, amely addig a jelen emberét az ókor fantáziájával összekötötte, amikor egyenesen károsnak és veszedelmesnek nyilvánítja a klasszikus költők műveinek terjesztését és olvasását. Így hát az irodalom megfeneklik a theologiai írások és aristotelesi igazságok útvesztőjében: száraz tudományos írások töltik be azt a helyet, amelyen valamikor a nagy klasszikusok remekei ragyogtak.

Ennek a skolasztikus irodalomnak az uralma 1000 után a két első században sokkal kizárólagosabb Olaszországban, mint Franciaországban, vagy akár még Németországban is.

Franciaországban a barbár latin keveredésből gazdagon sarjadt ki egy új nép fiatal szellemisége. Fénykorukat élik a szerelmi líra és a lovagi mondák. Olaszországot ennek az új irodalomnak álomlovagjai és szép asszonyai, akikhez még újakat költött a spanyolok és németek fantáziája, nem tudták magukévá tenni. Elérkeztek Italiába is ezek a provence-i énekesek és regősök. Szórakoztatták itt is a nemesi udvarok lakóit, házról házra, egyik vidékről a másikra jártak. Bebarangolták egész Felső-Italiát, különösen a legnanói csata után és a tizenharmadik század első évtizedeiben. Olasz követőik is akadtak. Ezek azonban nem olasz, hanem provence-i nyelven énekeltek. Az új olasz nyelv ekkor még nem tudta kiszorítani a latint, amelyhez Italia lakói még mindig úgy ragaszkodtak, mint nemzeti függetlenségük szimbolumához.

Italiában különben sem tudott sem a trubadurok költészete, sem a lovagi monda, a chanson de geste gyökeret ereszteni. Hiányzott ehhez a megfelelő talaj: Észak-Olaszországban az udvar

és az udvari élet és talán mindenütt az egész félszigeten az a gyermekiesen könnyed képzelet, amely csak fiatal nemzetek sajátossága. Az olaszok vállukon a nagy hagyományok óriási terhével, már érettebb korban voltak. Meghallgatták a Nagy Károly lovagjainak hőstetteiről szóló mondákat, képzeletben végigbarangolták az Artus-mondakör tarka világát. Azonban utánozni ezeket a költői termékeket, saját hőseiket a fantázia szivárvány színeibe öltöztetni, nem tudták.

Tehát végig a XI. és XII. századokon az egyházi irodalom ura Italiának, skolasztikus irányával és középkori aszketikus világszemléletével. Azok azonban, akik ezt az egyház rovására írják, ne felejtsenek el két tényt: azt, hogy a XII-ik században újra az egyház védte meg a latin szellemet a germán hatalmi törekvések ellen elsőízben, akkor, amikor az olasz városok még nem tudták volna feltartóztatni az Alpesek másik oldaláról benyomuló idegent, mint később Legnanonál, — és azt, hogy az egyház adta Italiának Assisi Szent Ferencet, akinek testvéri ölelésében megszólalt minden élőlény, a fűszáltól a madarakig és a gubbioi emberevő farkasig, hogy a természet szépségével dícsérje a teremtőt. Szent Ferenc több a szentnél és több a költőnél. Ő a keresztény eszményiség megszemélyesítője, minden kor anyagiasságával szemben. Megtanít látni földi szemekkel isteni szépséget a mulandó világban.

Pápa és császárság között az egyetértés — előbb még a szász dinasztiák uralkodásának korában is — mentes nagyobb zavaroktól. II. Szilveszter és III. Ottó csakugyan megvalósítják a római imperium gondolatát. A pápáé a lelkek kormányzása, a császáré a világi uralom. Együtt

láthatók mindenütt Rómában, Beneventoban, Ravennában, ahová a pápa az Italiából távozó császárt elkíséri. Ottó római császárnak érzi magát és valóban az ő életében teljes a keresztény világ egysége. Ebbe az egységbe kapcsolódik Szent István keresztény Magyarországa is, amely Róma felé tekint és egyben jó barátságban él a császárral. Azok a német hatalmi törekvések azonban, amelyek nálunk Szent István utódai alatt mutatkoznak, később mind erősebben nehezednek Rómára és Italiára is. Ezeknek egyik mozzanata az investitura-harc, amely a pápa oldalán Olaszországot és a francia katolikusokat állítja szembe a császár Németországával. Gioachino Volpe, a modern olasz történetírók egyik legkiválóbbika, a középkorral foglalkozó munkájában az investitura-harcról a következőket írja: «A németek a császárság mögé állanak és úgy tekintik azt, mint sajátjukat, a pápaságban viszont a latinok intézményét látják. Róma a maga részéről mint VII. Gergely és főleg utódai szavaiból érthető, a harc pillanataiban a császárságot azonosítja a németekkel, akikkel szemben felidézi az ősgermánok és a régi erőszak emlékét, — erősíti az olaszokban nemzeti öntudatukat és az érdekek közösségének érzését a «barbárokkal» szemben. A tizenegyedik és tizenkettedik század eseményeiben csírájában már fellelhető az a nemzeti jellegű feszültség, amely később segít majd előidézni a németek kiválását a római katolikus egyházból».

A római egyház tehát, midőn megalázza a császárt és szétoszlatja a germán álmok Italia felé úszó fenyegető felhőjét, a latin-olasz szellemiséget is megóvja idegen befolyások bizonytalanságától. Ugyanazt cselekszi, amit félszázaddal

később a már kialakult olasz öntudat végez el másodszor és véglegesen, amikor Barbarossa hódítóit Legnanónál visszakergeti a lombard városok ligájában egyesült olasz népi erő. A háttérben azonban akkor is ott van a pápa, III. Sándor, mint mindig, amikor Róma szellemiségét veszély fenyegeti.

Az egyház szerzetesei terjesztették a skolasztikát, de egyikük, Szent Ferenc, egyesíteni tudta azt a legnemesebb humanizmussal: Isten imádását és a túlvilág szomját a teremtett világ szépségeinek dícséretével, ember, állatok, fák és virágok testvéri szeretetével. «Omnia lenit amor et omne dulce facit amarum». Mindent gyógyít a szeretet és mindent édessé tesz, ami keserű.

Csodálatos Szent Ferenc élete. Tele van a leggyönyörűbb legendákkal, amelyek szebbek a lovagi költészet tarka mondáinál, — benne van a túlvilág-keresés minden sejtelmessége, de nem a föld ködéből az ég világosságába vágyó lélek sóvárgásával, hanem a földi szépség és az öröklét fenséges összhangjával, — fellelhető benne a középkor, a lovagi eszmények és a majd később ébredő humanizmus. Amikor San Damiano düledező templomában elmélkedik Assisi Szentje, az Úr így szól hozzá: «Francisce, vade et repara domum meam, quae, ut cernis, tota destruitur». Eredj, Ferenc, és építsd újra düledező templomomat. Ferenc útnak indul és a szeretet fegyverével küzd a gyűlölet és annak okozói, a kapzsiság és a kevélység ellen. Az ő ellenfelei is azok a bűnök, amelyek majd Dantenak útját állják, mikor lelke megtisztulását keresi.

Csodálatos Szent Ferenc lelkének átalakulása. A gazdag, élvezeteket kereső, örömökben tobzódó

ifjú résztvesz abban a harcban, amelyet a vetélkedés szított Perugia és Assisi között. Mint fogoly sínylődik Perugiában és már ott alkalma van magábaszállni. Azután még hódol a kor eszményeinek és lovaggá lesz. Krisztus azonban szólítja, akárcsak valamikor Szent Pált. Lelke, most San Damiano régi templomának feszülete előtt elmélkedve készül misztikus jegyváltására Madonna Povertà-val, a szegénységgel, hogy megtisztulva a Verna magányában és a Subasio hegyének tetején felemelkedjék teremtőjéhez.

A már csaknem vak Szent Ferenc, amikor élete végén kínzó szembaja egy éjjel nem engedte nyugodni, így fohászkodott Istenhez: «Uram, jöjj segítségére gyengeségemnek, hogy türelemmel viselhessem szenvedéseimet». Az Úr a legenda szerint, így vígasztalta a Szentet: «Ha gyengeséged és fájdalmad ellenében olyan nagy és értékes kincset kapnál, amelyhez képest az egész világ semmi, meg lennél-e elégedve?» Másnap a vak Szent maga köré gyüjtötte társait és ő, aki egykor fiatal éveinek provencei nyelvű könnyű dalaival vágott neki vándorlásainak, most a legmagasztosabb himnusszal együtt a megszületett olasz vulgaris nyelv új zenéjét küldi a négy világtáj minden vidékére:

Mindenható, fölséges és jóságos Úr,
Tiéd a dícséret, dicsőség és imádás
És minden áldás
Minden egyedül téged illet, Fölség,
És nem méltó az ember, hogy nevedet kimondja.
Áldott légy, Uram s minden alkotásod
Legfőképen urunk-bátyánk a nap,
Aki a nappalt adja és aki reánk dériti a te világosságod
És szép ő és sugárzó, nagy ragyogással ékes
A Te képed, Fölséges.

Dicsőség neked, Úr, — folytatja — mert megteremtetted a mi többi testvérünket, a Holdat, Szeleket, Vizet, Tüzet és a Földet, amely valamennyiünket táplál és eltart.

Ezzel megszakadt a himnusz. Szent Ferenc még egyszer elhagyta szülőföldjét, de mikor közeledni érezte a halált, kérte, hogy hazavigyék. Otthon közben fellángolt az egyenetlenkedés, de a Szent, amikor megérkezett, magához hívta a vetélkedőket és a szeretet szavával kibékítette őket. Megtoldotta a himnuszt:

Áldjon, Uram, Téged minden ember, ki szerelmedért más-
És aki tűr gyötrelmet, nyavalyát [nak megbocsát
Boldogok, akik tűrnek békességgel,
Mert tőled nyernek majd, Fölséges, koronát.

Az ő szelíd szava, mely testvérré tette az égitesteket, az elemeket és az egész földet, a szeretet részesévé tette az embert.

A lélek már távozni készült a testből, csoszogó léptekkel közeledett a halál, amikor a Szent mégegyszer megszólalt:

Áldjon, Uram, testvérünk, a testi halál,
Akitől élő ember el nem futhat,
Akik halálos bűnben halnak meg, jaj azoknak
És boldogok, kik magukat megadták te szent akaratodnak

Szent Ferenc himnusza az első olasz költemény. Az ő élete és a hozzáfűződő legendák ihletet és gondolatoka adtak festőknek és szobrászoknak. Ahol ő van, ott nincs középkor és megszűnik a különbség a korok között, mert ő ki tudta békíteni Istent az Emberrel és az Embert a Természettel.

Mialatt Szent Ferenc apostoloskodása meg-

puhítja a zord emberi lelkeket és legendái nyomán kivirít a szeretet tavasza, a kezdődő olasz irodalom és szellemiség délibb hazában rakja első fészkét. Észak nemes urainak udvarai és polgáriasodó városai nem voltak alkalmasak arra, hogy Provence lantosainak nyomán megindítsák az olasz költészetet. Szicilia igen. Bizánc és a szaracénok uralmát itt a normanok királysága váltotta fel, majd a Hohenstaufok következtek és velük II. Frigyes, maga is költő, a tudomány és a művészet bőkezű támogatója. A szőke germán császár, akit anyja a normann Konstanza, latin szellemben nevelt fel, egészen elolaszosodott: Rómát tisztelte, a pápa barátságát kereste és ápolta, amíg nagyravágyó tervei őt és utódait romlásba nem döntötték.

Az ég és a tenger kék végtelensége között a tavasz örökzöld színébe öltözködő, Hellas késői művészetének márványcsodáiban bővelkedő Szicilia annál alkalmasabb a zsenge italiai Muzsa befogadására, mert hisz királya és annak udvartartása is megteremtik a kor lovagias és udvari irodalmának kifejlődéséhez a kedvező légkört. Az úgynevezett sziciliai iskola, amely az ottani tájszólást teszi meg az olasz irodalmi nyelv ősatyjává, költőileg értékes műveket még sem teremtett. Vérszegény, eredetiséget és egyéni érzéseket nélkülöző versei közhelyeket ismételgetnek, amelyeket a francia lantosok énekeiből túlon-túl ismerünk. Itt-ott felbukkan néhány szebb versszak, melyeket átélt lelkiállapot őszinte érzése sugallt, de ez kivétel. A sziciliai költők többségének művei mint az élettelen bábok menetelnek már ismert ütemekre. Kései gyermekei olyan szellemiségnek, amely hazájában, Franciaországban, is haldoklott

már. Manfreddal, az utolsó Stauf királlyal együtt ért véget ez a siciliai iskola a beneventoi csatamezőn.

Benevento és Tagliacozzo ismét germán hatalmi álmoknak vetett véget. Hisz II. Frigyes és utódai szintén Olaszország birtokáról ábrándoztak. A hatalmat kicsikarták kezükből az Anjouk, akiknek rövidesen át kellett engedniök Sziciliát az aragoniai háznak. Az italiai élet szellemi súlypontja viszont más vidékre tolódik.

A Staufok tragédiájának beteljesedésekor már útban van az a szellemiség, amely nem utánzása az idegennek, hanem az olasz nép őserejének és a kialakult új nyelvnek a terméke. Északon és Középolaszországban a földből nőnek ki az új városköztársaságok. Sajátságos berendezésüknél és intézményeiknél fogva eredeti olasz jellegűek és új néprétegeket, mesterembereket, kereskedőket, városi polgárokat vonnak be a közéletbe. Mellettük lassan elsorvad a hűbériség minden maradéka. Nem hiányzik náluk a gazdagság, az anyagi jólét sem.

Az új életformák között megtalálja helyét az olasz irodalom és tudomány is, megindítva azt az átalakulást, amely végül a renaissance szellemiségébe torkolik.

A tizenharmadik század derekán előbb Toscanáé az elsőség, de csakhamar felváltja Bologna, mely Guido Guinizelli nevével a tudomány pálmájához odafűzi a költészet babérját is. Bologna dicsősége, hogy ott született meg a dolce stil nuovo, amelynek lényege a későbbiekben, Dantéval kapcsolatban, válik majd érthetővé.

Mialatt Franciaországban és másutt a nappalt alkony követi, Italiában kinyílnak a tavasz első

hóvirágai. Új termést és új virágokat igér az a föld, amelynek fiai fokozatosan elfordulnak a középkor világszemléletétől, meglátják a természet szépségeit, felfedezik a földi lét örömeit.

A trecento már olyan mint a renaissance rügyfakasztó tavaszi szellője. Nagyjai már nem választhatók el az emberi szellem eme hatalmas korától. A renaissance tavasza azonban teljes pompájában még csak a quattrocentoban bontakozik ki. Ennek a századnak művészei és írói első igazi alkotói az új kornak. Rajtuk keresztül ér el a tizenötödik század végén és a tizenhatodik elején a nagy kor verőfényes nyári deléhez. Ariosto már a lehanyatló őszi nap: színdús lombok és virágokban gazdag őszi tájak pompáját aranyozza be. Torquato Tasso a késő ősz levélhullása közben énekel és a sárga levelek közé vegyülnek babérkoszorújának örökzöld levelei is, amelyek már magában meghasonlott és a renaissance s egy dogmákat hirdető kor között tévelygő megbomlott elme körül fonódtak.

Azonban a középkor felfogásától a renaissance világszemléletéig hosszú az út. Az átalakulás nem hirtelen, hanem fokozatos. Az új világ felé haladó emberiség nyomait a szellem kimagasló egyéniségeinek művein keresztül követhetjük. Legyenek annak a hídnak, amelyet a két kor között verünk, pillérei a trecento nagyjai: Dante, Petrarca és Boccaccio. Vezessenek ők a renaissance első fénykorába, a quattrocentoba, amelynek szembeállítása a középkorral kimutatja majd, milyen hatalmas változás állott be az emberiség szellemi életében az olasz géniusz elsőbbségének korában.

Dante és kora

A XIII. század második felében, amikor idegen befolyásoktól megtisztulva elfoglalhatja helyét a hajnali égbolton Italia szellemiségének ragyogása, már sok kisebb-nagyobb csillag világít. A nap erősebb fénye elhalaványítja, láthatatlanná teszi majd őket: Dante mellett, költő elődei és kortársai jelentéktelenekké, kicsinyekké zsugorodnak. Vannak azonban közöttük is olyanok, akik tüzes szikráikkal segítettek lángralobbantani a parazsat, amelyben az olasszá idomuló latin szellem szunnyadt.

Egyrészt Jacopone da Todira gondolok; másrészt Guido Guinizellire, a dolce stil nuovo elindítójára és e stílus legkiválóbb művelőjére, Guido Cavalcantira.

Jacopone a középkor túlvilág-keresését és aszkézisét az őrjöngésig fokozza, de költői fellángolásában közel jut a humanumhoz éppen akkor, amikor legszenvedélyesebben taszítja el magától a világot, hogy Istennel egyesülhessen.

Umbria földjén, amely Szent Ferenc megjelenése óta a szentség tüzében égett, pereg le az Assisivel szomszédos Todi szülöttjének gondtalan első negyven éve. Ezután megnősül. Boldogsága azonban csak egészen rövid ideig tart. Vajjon nem figyelmeztetés-e a világ szépségének

mulandóságára, mikor a fejük fölött összeomló ház romjai között meglátja rajongásig szeretett és szépségéről híres fiatal feleségének összeroncsolt, vérző testét? És mintha ez nem volna elég, a halott szakadt ünneplő ruhája alól kikandikál a ferencesek ciliciuma. Ez a pillanat jelzi Jacopone pálfordulását.

Új hite az aszkézis, az Isten-keresés, amelyben a magára maradt földi ember lénye teljesen megsemmisül. Undor fogja el önmagától és embertársaitól. Csak Istenben és Istennek él, mintha már nem is volna e földön.

Jacopone élete második felében lett költővé, Isten lantosává, ahogy gyakran nevezik. Umbria egyszerű gyermeke ő és akár csak Assisi Szent Ferenc, igazi költő; ajkát nem betanult és mesterkélt formák mozgatják, hanem a lélek bensőséges mélysége. Mégis mekkora különbség választja el Ferencet Jacoponétól! Az egyiknek szívét az emberek és a természet szeretete indítja meg, a másikét csak a túlvilág miszticizmusa. De a végletek gyakran találkoznak. Jacoponénál a túlvilágba elmerülés lobbantja fel a humanumot. Minden gondolata Istené, főkép Krisztusé. Azonban az emberré lett Isten földi életének csak két mozzanata keríti őt igézetével hatalmába. Ez a két mozzanat Krisztust legközelebb hozza hozzánk emberekhez: a születés és a halál. Jacopone egyházi költészete már ezzel is ösztönszerűleg távolodik a bölcselkedő szkolasztikától; rajongó túlvilág-vágyával, megható emberi szeretettel dicsőíti a világra jött Megváltót és éppen ilyen szívettépő emberi érzéssel ábrázolja a Golgotát és a Fájdalmas Anyát. Csodaszép latin nyelvű Stabat Materjéről, amely még

ma is a katolikus liturgia egyik legszebb éneke, egy olasz kritikus azt mondja, hogy szívük még azoknak is megsugja a többit, akik népies és egyszerű latin nyelvét csak félig értik meg.

Emberi Jacopone olasz nyelvében is, amelyen sokkal gyakrabban halljuk őt megszólalni, mint latinul. Nyelve ilyenkor az umbriai tájszólásnak, a toscanai már kifinomodó olasznak és a latinnak teljesen egyéni, sajátos keveréke. Kifejezései néha bárdolatlanok, sőt durvák, máskor a túláradó miszticizmus magasztosságával átitatottak, de mindenkor közelebb állnak hozzánk emberekhez, mint a középkor latinsága.

Jacopone drámai erejű, a népiessel párosuló misztikuma a vallásos színjátékban (Sacra rappresentazione) él tovább, de vérségi kapcsolatban áll Dante géniuszával is, főként pedig a Divina Commediával.

Vergilius mellett azonban mást nevez meg Dante a Divina Commediában, mint szellemi elődjét, mást tüntet ki a «Padre mio» (Atyám) megszólítással. Emlékezzünk a Commedia második részének (Purgatorium) néhány sorára.

S mint (írnak vad Lykurgos bánatára)
Ahogy a két fiú meglátta anyját:
Úgy tettem én (bár csöndesebben állva)

Mikor atyámat s annyi jobbak atyját
Nevezni hallám, akik a szerelmet
Édes és könnyű rímekkel siratják

Guido Guinizelliről van itt szó, a dolce stil nuovo elindítójáról.

Tanár volt Guinizelli a bolognai egyetemen, amely már régóta központja volt a latin szellemiségnek. Maga ez a város oly féltékenyen őrizte

az ősi hagyományokat, hogy akkor, amidőn Felsőolaszországot elárasztották a provencei lantosok, nem engedte ezeket falai közé. Bologna volt tehát a kiválasztott s a legméltóbb arra, hogy az új olasz szellemiség bölcsője legyen.

A dolce stil nuovo a lírán, a szerelmen keresztül távolodik a középkor túlvilágot kereső világszemléletétől.

Igaz, hogy az asszony már nem tiltott eszmény a XIII. század derekán. A szerelmet már becsempészték az olaszorszagi költészetbe II. Frigyes palermoi udvarának költői. Az asszony eszménye azonban, amint Guinizellinél és a dolce stil nuovo költőinél megjelenik, mégsem azonosítható a sziciliai iskola mesterkélt fellángolásaival. Guido Guinizelli asszonya még hozzákapcsolódik a haldokló középkorhoz, bár új formákat kap már abban a kohóban, amely a középkor emberét átalakítja és amelynek gyenge lángja a Duecentóban a következő Trecento izzó századában a legforróbb hőfokot éri el. Guido Guinizelli asszonya, akit szerelemről írt énekében dicsőit, a primitiv olasz festők Madonnáihoz hasonló mennyei lény. Angyal, aki a földön jár, hogy azt, aki szereti, a szerelem segítségével a jó útra térítse, a mennyei boldogságba vezesse. Ő a «Donna Angelo», aki nemes szívben mindig otthonra talál. (Al cor gentil ripara sempre amore.)

Ez az asszony-ideál lebeg szeme előtt a dolce stil nuovo későbbi költőinek is, akik közül a legkiválóbb Dante személyes barátja, a firenzei Guido Cavalcanti. A Divina Commediának szép sora, amely szerint:

Igy Gídó Gídót, egymást sorba váltják
a költők, —

értésünkre adja, hogyan homályosították el már Dante szemében is a második Guido (Cavalcanti) versei az elsőnek hírnevét. A későbbi kritikusok is Cavalcantiban látják a dolce stil nuovo legkiválóbb művelőjét, aki lírájának melegségével, a természet-ábrázolás üdeségével és nevezetesen utolsó, sarzanai számkivetettségében írt, hattyúdalának is nevezett balladájával, a környező világtól megittasodó emberi világszemléletet jobban megközelíti már, mint Dante.

Cavalcanti asszonyát olyanná formálja, hogy már nem Dante Beatricéjéhez, hanem inkább Petrarca Laurájához hasonlít.

A középkor azonban még nem halt meg, haldoklására a legnagyobb géniusz nyomja rá bélyegét; emlékét Dante Alighieri örökíti meg.

*

Dantéról századunk legnagyobb olasz költője, Gabriele d'Annunzio, — az ő gyönyörű olasz nyelvén, amelynek zenéje párosul a gondolat szépségével, — egy helyen ezt mondja: «Nagy elme, melybe akárcsak a végtelen óceánba tíz rettenetes század árnyakkal és öldökléssel, hittel és félelemmel terhes folyóárja ömlik zajtalanul.» Dante gigászi alakja a középkort elválasztja attól a századtól, amely elfordul a multtól és újat keres. Ő még nem szakadt el a letűnő kortól. Halhatatlan, pazar síremléket állít neki, de géniusza, amely szédítő magasságba emelkedik, amidőn messze a multba szárnyal, egyben távol a jövőbe is lát.

Régi nemes családból született 1265-ben Firenzében. Papini mondja, hogy már születésének

körülményei is jelképezik a gondolat későbbi titánját. Apai ágon leszármazottja annak a Cacciaguidának, akivel a Commedia paradicsomában találkozik. Cacciaguida apját pedig Ádámnak hívták, mint az első embert, valamennyiünk apját. Anyjának neve Bella volt; a nő lelki és testi szépsége, Beatrice személyében, vezérelte a költőt a mennyek országának legmagasabb régióiban. Őt magát a Durante névre keresztelték, s e név az állhatatosságra és a kemény akaratra emlékeztet.

A középkor tragédiájának hősei és főszereplői; egyház, császárság és független olasz városok még régi nagyságukban állnak, de már mutatkoznak a hanyatlás és a katasztrófák jelei. Rövid néhány éven belül megtörik a császár italiai hatalma a beneventoi és tagliacozzoi csatákban és helyét Délolaszországban francia dinasztia — az Anjou — foglalja el. A pápaság a győztes merészségével korlátlan hatalomra tör és VIII. Bonifác 1302-ben kihirdeti az «Unam Sanctam» bullát, amely Szent Péter utódjának korlátlan földi hatalmat követel. Ám a századforduló után már kezdetét veszi a pápaság hanyatlása, a szégyenletes avignoni fogsággal, amelynek egy nő, sienai Szent Katalin lángszava vet véget. Bomlasztó erők dúlnak a szabad olasz városokban is, amelyek lassankint hatalmi csoportok és egyes családok zsákmányaivá válnak.

Dante születésekor a velf Firenze még a ghibellinek Mortapartinél kivívott győzelmének hatása alatt állott. Csakhamar fordult azonban a kocka és a velf-párt győzedelmeskedett egész Italiában. Az arnomenti városnak a sors fordulása nem hozta meg a békességet. Belső viszály és

vetélkedések két pártra bontották Firenze velfjeit és mindkét párt egy-egy tekintélyes család köré csoportosult: egyik oldalon a feketék, a Donati-család vezérlete alatt, másikon a fehérek, akik a Cerchi-eknek engedelmeskednek. Dante, midőn ifjúsága álmai és szerelmei után politikával foglalkozik, a fehérekhez csatlakozik.

Nevelése Dantét a középkor eszméihez híven alakítja. Elsajátítja a latint, olvassa a klasszikusokat, tanul filozófiát és retorikát, Bruneto Latini iskolájában. Később valószínűleg a bolognai egyetemen is folytat egyideig tanulmányokat.

Ifjú éveiben az előkelő firenzei fiatalember életét éli. Résztvesz a lovagi tornákon, gyakorolja a fegyverforgatást, választékosan öltözködik, udvarol a szép hölgyeknek. Változatos és sokoldalú tehát az ifjúsága, amelynek évei alatt szerephez jut nála mindaz, amit akkor a társadalom felsőbb rétege előkelőnek és szépnek tartott.

Első szonettjei sok bájjal és természetes, közvetlen finomsággal adják vissza ezeknek az éveknek a hangulatát. Eme műveiben még a dolce stil nuovo követőjét és tökéletesebbé csiszolóját ismerjük fel benne. A női eszmény és a középkori felfogás merev szigorúsága között keresi ő is a középutat és joggal mondja Nencioni, hogy a dolce stil nuovo költőinek, tehát Guinizellinek, Cavalcantinak, Cino da Pistoianak és Lapo Gianninak műveiből, hozzájuk adva Dante néhány költeményét, össze lehetne állítani a szerelem teológiáját.

Dante, Guido Cavalcantinak, a dolce stil nuovo folytatójának barátja, firenzei éveiben Beatricében találta meg az ő angyalát. Aki az

«Új élet» (Vita nuova) üde sorait olvassa, belép Dante ifjú álmainak virágos kertjébe és megismerkedik egyúttal az ő élettörténetének első szakával. Kilencéves volt költőnk, amikor első izben meglátta a nyolcéves Beatrice-t, aki már az első találkozás után felébresztette benne azt a misztikus szerelmet, amely őt később a bűn megismerésén, tehát a Poklon, s a Purgatórium tisztítótüzén át Isten közelébe vezeti, a Paradicsomba.

Az első és a második találkozás között újabb kilenc esztendő telik el. Beatrice két másik nő társaságában van és amikor Dantét meglátja, köszönti őt. Ez a köszöntés boldoggá teszi a költőt; ezentúl teljesen misztikus szerelmének él; féltékenyen őrzi titkát, amelyet másnak még megtudnia sem szabad. Az idegenek figyelmének elkerülésére más asszonyoknak udvarol, s ezeket költői nyelvén az elhárítás asszonyainak (Donne di Schermo), nevezi. Beatrice azonban megtudja, hogy Dante mással is foglalkozik és a legközelebbi alkalommal megtagadja a köszöntést, amely a költőt boldoggá tette. Ettől fogva ez a misztikus szerelem teljesen földöntúlivá válik. Dante magára marad és szavakba öntve Asszonyának dicséretét, imádott, szinte már nem is emberi lénnyé magasztosítja, akinek lakóhelye már nem a földön, hanem az egekben van. Isten már előkészítette ott helyét és az angyalok türelmetlenül várják. A Vita Nuova-ban foglalt költemények között a legszebbek egyikében, azokhoz az asszonyokhoz szól, akik megértik a szerelmet, illetőleg a szerelemnek azt a fogalmát, melyet Guinizelli és a dolce stil nuovo felfogása nevezett el így: tehát a lélek vonzalmát ahhoz az eszményi nőhöz, aki

a jó útjára irányít, s a földi erények segítségével üdvözülésünket lehetővé teszi:

Hölgyek, ti tudva mi a szerelem,
Hölgyemről nektek énekelni vágyam,
Nem mintha vélném kimerítni tárgyam.
De hogy beszélve könnyebbüljön elmém.

Beatrice, akinek emberi személye már nem nyujt vigaszt és boldogságot, égi tüneménnyé válik és már csak a költő képzeletében él. Álmaiban látja őt, látomásaiban megjelenik. Halálától retteg, de talán kívánja is, hogy elköltözzék az egekbe, ahol ez a nem földi környezetbe illő magasztos lény a hozzá méltó helyhez jut, s majd annak sorsát is irányíthatja, aki neki a földön hódolt. Dante sejti Beatrice közeli halálát. Hol félelem és rettegés szállja meg, hol pedig Beatrice megdicsőülésének elképzelése az egek felé ragadja. Az «Egy fiatal hölgy részvétteljesen, áldott halandó bájjal gazdagon», kezdetű énekben az elképzelése szerint lázbeteg Dante érzi Beatrice közeli halálát. A görög tragédia drámaiasságára emlékeztet az a versszak, amelyben a látomás szerint jelentik, hogy Beatrice valóban meghalt. Tüstént azután égi glóriával jelenik meg a költő előtt szívének hölgye, akit az angyalok kísérnek fel a paradicsomba:

Felnyitván szemem, könnyel feresztve,
Láttam, mint épp ha manna-eső szállna,
Sok angyalt és föl mennybe szállni őket,
Elől lebegvén kis hó-fellegecske,
S nyomában ők, kiáltva ezt: Hosánna;

Ebben az énekben éri el a Vita Nuova misztikus szépségének tetőfokát.

Beatrice valóban meghalt. Bánatát, keservét,

asszonyának dicsőségét az egyedül maradt költő a következő fejezetekben adja elő. Ezekkel befejezést nyerhetne annak a misztikus szerelemnek a története. Megjelenik azonban egy másik asszony, aki a fájó szívnek vígasztalást nyujt. Beatrice emléke mégis eloszlatja ezeket az érzéseket. Visszatér az elfelejthetetlen, az el nem muló, az örök, — az ő asszonya, aki fenn trónol a mennyben és akit a földön siratnak az emberek.

Ez a misztikus szerelem tölti be Dante ifjúságát. De a költő nem zárja le előadását anélkül, hogy a befejező mondatokban új igéretet ne tegyen, amelyet majd a Commediában fog beváltani:

Úgy, hogy ha tetszésére lesz annak, akinek mindenki köszönheti az életét, — hogy éltem még néhány évre terjedjen, remélem, hogy elmondom róla azt, amit még soha egy hölgyről sem mondtak el.

Tudjuk bizonyosan, hogy Beatrice élt, a Portinari családból származott, később Simone Bardihoz ment férjhez és egészen fiatalon, 25 éves korában meghalt. Dante szerelme tehát nem a legendák birodalmából való, — és a Vita Nuova, a maga miszticizmusával és szimbolizmusával mégis a képzelet világába tartozik. A négy ének, huszonöt szonett és egy ballada, valamint a verses részeket egybekötő magyarázó próza egy helyen sem írja le Beatrice testi szépségét. Ez nem is látszik fontosnak, hiszen a költő az erény megtestesítőjét látja benne, aki embertársainak javát szolgálja a földön. Beatrice tehát inkább jelkép, a szépség, a szeretet és az erény szimboluma. Hozzá menekül Dante, aki olyan erkölcsi pocsolyában él, amilyennek abban

az időben az ő Firenzéjét látta. A tanulással, szórakozással és örömökben eltöltött első évei az ifjúságnak elmultak és Dante ráeszmél korának hibáira, meglátja az erkölcsök lazaságát, firenzei honfitársainak bűneit. Menekvést keres annál az eszményi nőnél, aki számára a szépet és az erényt képviseli. A Vita Nuovát tehát allegorikus műnek tekinthetjük, s ez közelebb hozza a középkor felfogásához, bár egyes részek őszinte lírája, drámai ereje nemcsak a költő páratlan tehetségét mutatja, hanem már jelzi az új idők napjának pirkadását is.

A misztikus szerelem után következik Dante életének tragédiája. Ha a tragédia elmaradt volna, ha Dante egész életét gondtalanul tölti Firenzében, akkor talán egy lángelmével szegényebb volna a világirodalom és eggyel több a dolce stil nuovo költőinek száma. Dantet háborgó lelke szűkebb hazája politikai életének forgatagába sodorja. A közügyek élén találjuk a század utolsó éveiben Firenzében s amikor VIII. Bonifác a Cerchik és Donatik küzdelmének a maga módjára véget akar vetni és Valois Károly seregét Firenzére zudítani, a megszorult város Dantet küldi követségbe két társával a pápához. Dante habozik. Büszke önérzetét árulja el kijelentése: «Ha én maradok, ki megy? Ha pedig megyek, ki marad?» Mégis elmegy. A pápa a szentév fényes ünnepségei után az Unam Sanctam kibocsájtására készül, — a költő mint sas a magányos szikláról nemsokára az eszme szárnyán fel fog szállani a magasba: — e két nagy ellenfél találkozása drámai feszültségű lehetett, de Dantéra kudarccal végződött. Követtársait a pápa áldással elbocsájtotta és ők vitték meg a hírt

Firenzébe, — Dantét még Rómában tartotta egy ideig, s ez alatt Valois Károly bevonult Firenzébe, a feketék pártját uralomra juttatta és így Firenze kimondotta nagy fiának száműzését. Ha a képzelt utazás, amely Dantét 1300-ban poklon és tisztítótüzön át a paradicsomba vitte, csakugyan megtörtént volna, azt mondhatnók; beteljesült Cacciaguida jóslata, amelyet a Paradicsom tizenhetedik éneke ad elő.

A száműzött kenyere keserű volt. És bár jóságos kezek nyujtották, mint a Malaspinák, a Scaligerek, és később a Polenták Ravennában, az olyan büszke és Firenzét annyira szerető szívnek, mint Dantéé volt, az igazságtalanság és az állandó távollét elviselhetetlen fájdalmat okozott:

«Mióta úgy tetszett a szépséges Firenzének», — írja — «Róma nagyhírű leányának, hogy kitaszítson engem drága öléből, — onnan, ahol születtem és éltem deléig táplálkoztam, s ahol mindenkivel békességben teljes szívemből óhajtom, hogy nyugalmat találjon fáradt lelkem és betölthessem azt az időt, amely nekem adatott — bejártam, mint vándor, csaknem koldulva, minden földet, amelyre ez a nyelv kiterjed és akaratom ellenére mindenütt megmutogattam a sorsvágta sebet, amelyért gyakran igaztalanul a megsebbzettet okolják.» Dante politikai száműzött volt, bár igazságtalanul hivatali visszaélés miatt ítélték el, ami neki különösen fájt. A hamis vád okozta seb égető fájdalma fokozta vágyát a visszatérésre, az elégtételre. Hatalomra, hivatalra nem tört. Nem tartozott politikai pártokhoz és maga is büszkén jelentette ki: «Az én pártom én magam vagyok.» Az első években még

szövetkezik a firenzei emigránsokkal, később VII. Henrik császár olaszországi hadjáratának sikerében reménykedik. Ma a történelem távlatából nézve korát és alakját, úgy látjuk, hogy «Übermensch» volt; eszméi, amelyeknek megvalósításához évszázadok kellettek, messze meghaladták korát. A XIV. századnak Dante apostola, aki az igazságot hirdeti és embertársait megjavítani igyekszik.

Láttuk Dante ifjúkori álmát a Vita Nuovában és Beatricet, az isteni szeretet szimbolumát. Néhány évvel később honfitársai a költőt megrágalmazták és Szent János aklából kitaszították. A számkivetettség keserves éveiben a szerelem helyett a filozófiához menekült és azon keresztül igyekszik szólani embertársaihoz. Amikor a «Convivio» megírásához kezdett, talán eszébe jutott az a Boethius, aki, mikor Teodorik börtönbe vetette, úgy képzelte, hogy a filozófia szép nő képében hozzá jön megvígasztalni őt és megírta a «De consolatione philosophiae» című munkáját.

A «Convivio» azokhoz szól elsősorban, akik a latint nem értik és kiket még akkor is, ha erre méltók, a nyelv elzár a filozófia tanainak megismerése elől. Ezeket hívja meg Dante gazdag lakomára, hogy nekik bölcseletről beszélhessen. Az ő olasz nyelvükön szól hozzájuk, «amely az új világosság lesz, az új nap, amely ott fog felkelni, ahol a régi lenyugszik és fényességet fog adni azoknak, akik az árnyékban és sötétségben vannak, mert a napnak fénye, mely eddig szolgált, nekik nem ad világosságot.» Nemcsak ezekhez a tömegekhez szól azonban a Convivio. Szól azokhoz az urakhoz is, akik Dantének, az éhező szám űzöttnek kenyeret adnak; viszonzást nyujt

nekik, amikor meghívja őket is erre a fényes lakomára, melyen lelkük «felséges ételekkel» táplálkozhatik. Szól firenzei honfitársaihoz is: «Vegyétek észre most, milyen nagy volt tévedésetek és milyen kárt okoztatok, amikor a hazát olyan embertől fosztottátok meg, mint amilyen én vagyok.» A keserűség párosul a büszkeséggel, a megbántott ember minden szenvedélye az apostol hitterjesztő lángolásával.

A Convivio azonban csonka maradt. A költő eredeti elgondolása szerint 14 filozófiai tartalmú költeményének prózai magyarázatát kellett volna nyujtania. Bár Dante számkivetettségének első éveiben hozzá fogott, három ének magyarázatánál tovább nem jutott. Az, ami megvan, tartalmilag teljesen a skolasztikán épül, nevezetesen Szent Tamás tanításain. A kor szellemét tehát csak annyiban vitte előbbre, hogy a filozófiát elsőizben szólaltatta meg a nép olasz nyelvén.

A Convivio olasz nyelven írt filozófiai mű. Tehát bebizonyítja, hogy a latinból kialakult olasz az az új nap, mely már eléggé magasra emelkedett az égbolton, hogy fényességével elhomályosítsa a letűnő napot, a latin nyelvet. Ennek az új nyelvnek a védelmében írta Dante ugyancsak számkivetettségének ideje alatt a «De Vulgari Eloquentia»-t, amely a tudósok nyelvén, tehát latinul, mutatja ki az új nyelv eredetét, fejlődését és használhatóságát. Messze eltérítene eredeti tárgyunktól annak szemlélete, miként fejtegeti Dante ebben az ugyancsak csonkán maradt művében a nyelvek, nevezetesen a latin nyelvek eredetét, amelyek között a spanyolokét, franciákét és olaszokét említi (a románokét nem, amiből világosan látszik, hogy létezéséről nem

tudott) és miként igyekszik a különböző olasz tájszólások fölé egységes nyelvet helyezni, amely az irodalom legmagasabbrendű igényeinek megfelel. Dante kimagasló egyénisége a politikai és szellemtörténetnek, gondolatai századoknak szólnak és ugyanakkor erjesztő elemei közelebbi célok kialakulásának is. Az olasz egység, amelyet a nyelven keresztül ez a mű érzékeltet, politikailag csak nemrég alakult ki. Az olasz nyelv elterjedésének viszont nagy előnyére volt már a tizennegyedik században, hogy a legnagyobb költő olaszul írta meg a filozófiával, tehát a legmagasabbrendűnek tartott tudománnyal foglalkozó munkáját és latin nyelven tört lándzsát az olasz nyelv jogai mellett.

A Convivio filozófiája a gondolat; a De Vulgari Eloquentia a nyelvvel, tehát a gondolat kifejezésének módjával foglalkozik; a De Monarchia a politika, tehát a tett könyve.

A De Monarchia előzményeit részben ismerjük már. Dante még Firenzében a politikai élet szereplői között előkelő helyet töltött be. Ebből a szerepléséből eredt tragédiája: száműzetése. Rövid ideje eszi még csak a száműzöttek keserű kenyerét, amikor nagy ellenfele, a Caetani családból származó VIII. Bonifác pápa, megpecsételve sikereit, kiadja az Unam Sanctam bullát, a pápa mindenható földi uralmának kódexét. A kitaszított Dante tehát nemcsak csatát veszített, hanem tanuja lett annak, hogyan akarja az ő legyőzője a világot olyan elvek szerint berendezni, amelyek az övéivel merőben ellentétesek. Az ilyen támadás, mint amilyen a pápáé volt, nem maradhat ellenhatás nélkül. Egyik oka lehetett annak, hogy az eredetileg velf Dante, az

egyháznak mindenkor hűséges fia, közelebb jutott a ghibellinekhez. Persze ez nem értendő úgy, mintha a császár csatlosává lett volna; megmaradt amellett, hogy neki pártokban nincs helye, mert ő maga saját magának pártja, tehát pártokon felül áll. A megváltó hatalmasat várta ő, aki majd rácsap kardjára és helyreállítja a béke és egyensúly uralmát; azt várta, akinek jelképe a rejtélyes Agár, melyről ő a Commedia első énekében szól. Vére felpezsdült és reménye fellángolt tehát, amikor 1310-ben hírét vette VII. Henrik Olaszországba jövetelének. Hátha ez a császár lesz a felszabadító, hátha véget vet majd az igazság fegyverével az ő gyászos számkivetettségének is.

Az a három levél, amelyet Dante reményeinek lázában Italia uralkodó hatalmaihoz, az elvetemült firenzeiekhez és a császárhoz intéz, az ő izgatott várakozásának bibliai szavakba öltöztetett kirobbanása. «Várjátok tehát őt, aki megvígasztalja az üldözötteket; Téged pedig császár én úgy köszöntelek, mint Isten bárányát, aki megváltja a világ bűneit.»

VII. Henrik sikerei elmaradtak, őt pedig már 1313-ban elragadta a halál. A De Monarchia megírásánál Dante csak a multtal kapcsolatban gondolhatott rá s talán emlékművet is állított neki és a politikai álomnak, amely elmult. Ebben a tanulmányában azonban a költő igazán próféta, olyan eszményeket hirdet, melyek csak késő századok multán válhatnak valóra. Elfogulatlanság nélkül mondhatjuk, hogy Mussolini lángelméje, amely a hagyományok erejével építi fel az új Birodalmat, az Egyházzal történt kibéküléssel az olasz egység megerősítésével, az imperium-

gondolat feleleventésével Dante elveit valósította meg.

A «De Monarchia» három részből álló latin nyelvű munka. Első része azt fejtegeti, hogy az emberek békés együttélését és a haladást legjobban egy ember uralma biztosítja. Ha lehet, terjedjen ki ennek az egynek hatalma a világ összes népeire. Ehhez kapcsolódik a második rész; ez a történelem nyomán kimutatja, hogy az uralkodás szerepére Róma hivatott. A harmadik rész viszont elválasztja a világi uralmat a lelkek kormányzásától. A császár hivatása a békét biztosítani, az emberek földi boldogságát lehetővé tenni. Hatalmát egyenesen az Istentől kapja és ennélfogva senkinek, tehát Isten földi helytartójának, a pápának sincs alávetve. A pápa viszont csakis lelkiekben gyakorolhatja hatalmát. Az ő feladata a lelki javakról gondoskodni és mindazt kezünkre adni, ami földöntúli boldogságunkat, üdvösségünket biztosíthatja. Ő tehát a lelkek gondozásával foglalkozzék csak és ne avatkozzék a világi hatalom gyakorlásába.

A De Monarchia természetesen az akkori állapotokhoz van szabva. Róma nagysága még jobban emlékezetben volt és közelebb volt az az idő, amikor Róma hatalma az egész ismert világra kiterjedt. Az egyház világi hatalmának megszüntét Dante óhajtotta, a későbbi századok fokozatosan meg is valósították. Azonban ha a De Monarchiát olvassuk, csodálkoznunk kell, hogy Dante, aki buzgó katolikus volt, hogyan bánhatott az egyházzal korához viszonyítva olyan mostohán. Ennek a magyarázata bizonyára VIII. Bonifác személyében keresendő; a De Monarchia mintegy válasz a pápa Unam Sancta bulájára.

Nagy jelentőségű végül a De Monarchiában, hogy Dante benne az ember földi boldogságáról beszél, és követeli, hogy a császár, tehát a legnagyobb földi hatalom biztosítsa ezt. Ez már teljes szakítás a középkorral és közeledés ahhoz az eszméhez, amelyet majd a renaissance hirdet. A föld már nem az előkészület helye, a siralmak völgye, mert már itt boldogak lehetünk és boldogoknak is kell lennünk.

Danténak azok a munkái, amelyekkel madártávlatból követve életének útját, nagy vonalakban megismerkedtünk, kisebb műveinek csoportjába tartoznak. A Commedia, életének koronája, külön tanulmányt igényel. Ezzel akarta honfitársai kemény szívét megpuhítani; ezzel akarta meghódítani Firenzét, hogy diadalmasan visszatérhessen szeretett hazájába. Tudta, hogy halhatatlant alkotott, tudta, hogy helye ott van a legnagyobb költők között. Ő maga jelölte ki saját helyét, az öt legnagyobb költő: Vergilius, Homeros, Horatius, Ovidius és Lucanus között, az Inferno negyedik énekében.

> És megtisztelni engem minden eszközt
> megragadtak, maguk közé bevéve,
> hogy hatodik lettem ily szellemek közt.

Firenze nem akart megkegyelmezni; nem akarta hallani gyermekének szavát. Pedig Dante, aki valamikor mint délceg és előkelő ifjú sétált Firenze utcáin, s várta Beatricéjének köszöntését, most, amikor már a szellemtörténelem ítélőszéke előtt elnyerte a halhatatlanság koronáját, meggörnyedve, korán megöregedve, Ravennában, ahol életének utolsó esztendeit töltötte, várta a pillanatot

Ha lesz egykor, hogy mint szívem kívánná,
e Szent Dal, melynek ég s föld munkatársa
s amely több évre tett engem sovánnyá,

legyőzi a zordságot, mely kizárt a
drága karámból, hol bárányka voltam
s szunnyadtam a gaz farkasok dacára:

úgy gyapjam nő majd, milyet sohse hordtam:
új hangot váltok, hogy otthon disztsem
fejem új lombbal, régi templomomban.

A földi dicsőség keresése, az emberi hiúság nem kímélte azt sem, aki az emberiség legnagyobb géniuszai közé tartozik. Ezek a fogyatékosságok azonban apró hibákká lesznek még annak szemében is, aki műveitől elválasztva Dantét csak mint embert tanulmányozza.

Élete utolsó éveibe esik levelezése Giovanni del Virgilio bolognai tanárral, aki kéri őt, hogy a nemes latin nyelven énekelje meg versekben korának nagy eseményeit. Ez esetben Bolognában ünnepélyesen fogadják majd és koszorúval övezik homlokát. Dante, amikor ezt a hozzá nem méltó ajánlatot bukolikus versekben írt válaszában visszautasítja, újra arnómenti hazájára, be nem teljesedett álmaira gondol: «Nem lenne-e jobb, ha a dicsőséges koszorú akkor, amidőn már hazámba visszatérek, övezné hajfürtjeimet; amelyek immár fehérek, holott az Arnó partján még szőkék voltak.»

Nem volt visszatérés. Ravenna őrzi Dante hamvait, amelyeket az élő ember babérja helyett a tisztelet csendjének koszorúja övez. Firenzének pedig, mely visszahívta és meg akart neki bocsájtani, ha nyilvánosan megalázza magát, méltó felháborodással kiált örök vádat a levél, amelyet

az «Altissimo Poeta» egyik ismeretlen firenzei barátjához intézett:

«Leveleiből, amelyeket illő tisztelettel és szeretettel fogadtam, mély megfontolással és hálás szívvel értesültem, mennyire óhajtják visszatérésemet hazámba. Ezért annál inkább lekötelezve érzem magam, mert tudom, milyen ritkán akadnak a száműzötteknek barátai. A levelek lényegére pedig válaszolok; ha pedig válaszom nem olyan, mint egyesek gyáva lelke kívánná, mégis szeretettel kérem, hogy mielőtt kárhozatra ítélné, tanulmányozza át higgadt elmével.»

Itt Dante megismétli a neki tett ajánlatot, amelynek értelmében a költőnek bírságot kellene fizetni, hogy visszatérhessen és azután megalázkodnia, mint a gonosztevőknek. Majd így folytatja.

«Ez volna hát méltó módja annak, hogy Dante Alighierit visszahívják hazájába, majdnem három lustrumot kitevő hosszas számkivetettsége után? Ezt érdemli tehát mindenki előtt nyilván való ártatlansága; ezt érdemelte-e ki verejtékes munkájának fáradalmaival? Álljon távol az ilyen, sárszívűekhez méltó, gyáva megalázkodás a filozófián táplált kebeltől, mely nem tűri, — hogy megkötözött gonosztevőkhöz hasonlón, akárcsak az a bizonyos Ciolo, vagy más rosszhírű egyén — váltságként felajánlják. Álljon távol ez a megalázkodás attól, aki maga is igazságot oszt, hogy ő, a megbántott, pénzbírságot fizessen bántalmazóinak mintha jótevői volnának.

Nem ez az útja, Atyám, a visszatérésnek a hazába; de ha Ön és mások olyan utat találnak, amely Dante hírét és becsületét nem csufolja meg, én azon gyors léptekkel elindulnék. Ha

ugyanis Firenzébe becsülettel menni nem lehet, akkor én oda soha nem térek vissza. Vajjon miért is ? Nem nézhetek talán a napra és csillagokra a földnek bármely sarkából? Nem elmélkedhetem az ég minden tájának hajlékában a magasztos igazságokon, anélkül, hogy Firenze városának és népének előbb dicstelenül és szégyenletesen megadjam magam? Bízom benne, hogy mindig meglesz a kenyerem.»

Az emberiség ítélőszéke előtt mindenesetre Dante nyerte meg a nagy pert, nemcsak ártatlanságával, hanem főképp halhatatlan alkotásával, a Divina Commediával.

A Divina Commedia

Dante a Divina Commedia elejét valószínűleg még Firenzében, 1301 előtt írta meg. A Pokol első énekei lehettek ezek. A Pokol nagyobbik része viszont, továbbá a Purgatorium és a Paradicsom már a számkivetettség idejében keletkeztek. A harmadik részt, a Paradicsomot, a költő jótevőjének, Cangrande della Scala-nak ajánlotta. A teljes mű csak Dante halála után jelent meg.

Maga a Commedia cím nekünk furcsa talán, mert hisz ma már újra összekapcsoljuk a komédia fogalmát a színházzal. A középkor azonban, melyben a színház halott volt, komédia, illetőleg tragédia elnevezéssel illetett minden költői elbeszélést, a szerint, hogy tárgya víg, avagy szomorú volt. Dante művének címéül a komédiát választotta, mert a Paradicsomba vezet és így befejezése örömöt hozó. Az egyszerű és szerény címet azután Boccaccio toldotta meg a Divina, az isteni jelzővel, majd 1555-ben egy velencei kiadáson szerepel első ízben a «Divina Commedia» elnevezés, amely ezentúl általánosan elfogadott.

A Commedia versformája a terzina, keresztrímekkel. Három részből áll: a Pokol 34, a Purgatorium és a Paradicsom egyenként 33, tehát összesen 100 énekből. Egy-egy ének 130—150 sort tesz és így az egész 14,233 sor. Ha meggon-

doljuk, hogy más eposzok, amelyeknek tárgya nem olyan nagyszabású, mennyivel terjedelmesebbek, csodálkoznunk kell, hogyan tudta Dante a «Szent Dalban, melynek Ég s Föld munkatársa», ilyen tömörséggel előadni mondanivalóját.

A Commedia tárgya a következő:

Dante életének delén, 1300 husvétján, tehát 35 éves korában, elképzelése szerint eltéved az élet sűrű és sötét erdejében. Egy dombhoz érve, felfelé igyekszik, mert meglátta rajta a nap világosságát, de útját állja három vadállat: az oroszlán, a farkas és a párduc. Ekkor megjelenik előtte Vergilius és felvilágosítja, hogy a dombra nem juthat fel, mert előbb más úton kell járnia. Verjiliust Beatrice küldte Dante megsegítésére. A Szent Szűz ugyanis szánalmában Szent Lucia útgán üzenetet küldött neki és meghagyta, hogy mentse meg Dantét, aki őt annyira szerette és most a sors üldözöttje. Ezzel megindul a költő egy hétig tartó képzelt utazása Poklon, Purgatóriumon és Paradicsomon keresztül, egészen Isten közelébe.

A túlvilág leírása nem Danténál fordul elő első ízben. Gondoljunk Homerosra, gondoljunk Vergilius Aeneisére. Azonban ez gyakori volt abban a középkorban is, amely a túlvilági életben látta a földi élet egyedüli célját. A 13. században Giacomino da Verona szerzetes két verses leírást hagyott ránk, egyet a menyországról, és egyet a pokolról.

Dante Commediája nem ilyen egyszerű célt tűz maga elé; nem a pokol borzalmairól és a kiválasztottak túlvilági örömeiről akar költői képet adni. A Commediának mindenki számára érthető és világos értelme van: egy keresztény lélek meg-

tisztulásának és üdvözülésének története. Eltévedt a bűnök sötét erdejében, s nem találja a kivezető utat. Igyekszik szabadulni, de ennek akadálya a három vadállat; ezek nyilvánvalóan három főbűnt: a kevélységet, a kapzsiságot és testiséget jelképezik. Az isteni kegyelem azonban, amelyet a Vita Nuova angyala, Beatrice, közvetít, megkönyörül rajta és megmutatja neki az utat, amely üdvözülésére vezet. Keresztény felfogás szerint ez az út a poklon, — tehát a bűn felismerésén — a purgatóriumon — tehát a bűnbánaton — keresztül vezet Isten szine elé.

Az emberi lélek drámája a Commedia, amelynek hőse maga a költő: Dante. Kik a többi szereplők?

Mindenekelőtt Beatrice, misztikus szerelmének hölgye, akinek édes köszöntése már itt a földön az Egekbe ragadta a költőt. Az a szempár, mely már Firenzében megigézte, amikor a Vita Nuova egyik szonettjében megénekelte a hölgyének szemeiből sugárzó égi szerelmet, előtte van újra, mikor a Purgatórium XXXI. énekében lelke már megtisztult a bűntől és újra reátekint Beatrice arcára:

> Fordulj hívedhez, fordulj szent szemeddel
> Ó Beatrice! — szólt a dal — ki annyi
> lépést tett, míg ím Hozzád érkezett el!

A Commedia két főszereplőjét tehát a Vita Nuova-ból már ismerjük. A kettő mellé azonban itt még egy harmadik sorakozik: Vergilius. Ő vezet a Poklon és a Purgatóriumon át, de a Paradicsomba már nem kísérheti Dantét, mivel mint pogány halt meg.

Mély tisztelettel adózott Dante a nagy latin költőnek, akit a sötét erdőben már így üdvözöl:

Ó minden költők dicsősége, dísze,
ki könyved oly buzgón szereti régen,
legyen mostan kegyedben némi része.

Hasonlóképpen tisztelik őt a limbus halhatatlan költői és bölcsei is:

S hallám, hogy egy hang, szellem hangja zendül:
Tiszteljétek a fennkölt dalnokot!
Elszállott árnya hozzánk visszalendül.

Amikor azonban a földi paradicsomba érnek, Vergilius eltűnik, mert, mint mondja:

Az örök tüzet s az időlegeset
láttad, fiam — szólt — s most olyan helyen vagy,
melyen túl nincs mód, hogy látó lehessek.

Vergiliuson, aki a Poklon és Purgatóriumon keresztül kíséri Dantét és Beatricén kívül, aki a Paradicsom égi körein át vezeti őt, még mások is irányítják a költő útját a túlvilágban; így Statius latin költő, Matilde, de ezeknek szereplése rövid és kevésbbé fontos.

De lehetséges, hogy Dante az ő túlvilági utazását csakis saját lelkének tisztulásával kapcsolatban képzelte el? Az ő, világot átfogó géniusza megelégedett volna saját énjével és gőgös kevélysége oda ragadta volna, hogy képzeletében a Szent Szűz és az égiek mind az ő lelkének sorsa iránt érdeklődjenek és pusztán annak megmentésére megengedjék, hogy élő ember keresztülhatoljon a túlvilág három tartományán? Erre nem gondolt Dante. Ha elolvassuk egyik levelét, amelyet Cangrande della Scala veronai fejedelemhez írt, megértjük, hogy a Commedia szim-

bolum, amelynek mély és egyetemes jelentőségű értelme van.

Innen van, hogy bár a Commediának csaknem minden verssora világos és érthető, még ma is különbözőképpen magyarázzák mélyebb értelmét.

Könnyű rájönni, hogy a Commedia költője, amikor saját lelkének megtisztulását és újjászületését ábrázolja, tulajdonképpen nem magára gondolt csak, hanem az egész emberiségre. Lépten-nyomon találkozunk a nagy eposzban olyan verssorokkal, amelyek korának állapotait keserű szánakozással bírálják, az emberek erkölcstelenségét ostorozzák. Firenzéről van természetesen legtöbbször szó: hisz ez Dante szülővárosa, ezt ismeri legjobban; sok szenvedést okozott neki, sorsát azonban mindig szívén viselte. Kijut bőven a szemrehányásból Itália egyéb városainak és vidékeinek is. Rosszak az emberek, mert rosszak a vezetőik. Hányszor kel ki Dante az elvilágiasodott, kapzsi, simoniakus pápák, a hanyag császárok ellen, akik nem törődnek a népek kormányzásával és a császári hatalmat elsorvasztják, pedig Dante a sas jelképében dicsőíti a Paradicsom egeiben. Ennek a magában meghasonlott, vezetés nélkül szétszakadt és bűnbe fulladt emberiségnek meg kell mutatni a helyes utat a földi elégedettség és a földöntúli boldogság felé. Egy lélek megtérésének útja a Commediában tehát példaadás és szimbolum az egész emberiség részére. A «szent Dal, melynek ég és föld munkatársa», mint a Paradicsom XXV. énekének elején Dante Commediáját nevezi, azért «szent», mert szent hivatása van és mert le fogja győzni az emberek gonoszságát.

Sokan ötödik Evangéliumnak nevezték a Commediát. Valóban a «Jó üzenetet» adja benne tudtul és az Igét hirdeti Dante, a nagy géniusz, aki a saját elképzelése szerint óhajtja megváltani a világot. Helyre akarja állítani a császár tekintélyét, megszabadítani a pápaságot a bűntől és azután rájuk bízni egy jobb és tisztultabb emberiség sorsát. Ő tehát valóban apostol, ha ezt az elnevezést nem szószerinti értelmében vesszük. Sőt megbízást is kap az Égben arra, hogy a földre visszatérve, apostola legyen az igazságnak. Előbb őse, Cacciaguida szólítja fel; miután szembeállította a régi erkölcsöket az új erkölcstelenséggel, így szól hozzá:

«Csak a bűntudat, csak
a maga vagy a mások szégyenének
tudása érzi fullánkját szavadnak.

Ne hódolj a hazugság szellemének:
akinek viszket, az csak hadd vakarja!
és minden látást mondjon el az ének!

Hangod talán először megzavarja
a szájnak ízét, de jól megemésztve
éltető táplálékká gyűlik alja.

Kiáltásoddal mint szél sodra léssz te,
mely mindig a tetőket sujtja jobban:
s ez jó alap lesz hírnevedre nézve.

Azért kellett neked e csillagokban
s a Hegyen és a Bús Völgyben mutatni
csupa oly lelket, kiknek híre sok van

mivel csak akkor tud a példa hatni
és megnyugtatni, ha gyökere annak,
nem ismeretlen és nem földalatti

s érve nem tűnik fel bizonytalannak.»

Majd Szent Péter, akivel ugyancsak az égben találkozik, előbb kikel utódai és a papság ellen, később pedig felszólítja Dantét:

S Te fiam, majd lenn ajkat tárva szólalj,
kit földi súly még le fog vonni földre,
s mit én nem rejtek, tárd ki földi szóval.

A költő tehát, amikor visszatérve a földre, megírja a «szent Dal»-t, megbízásból apostolkodik. Erre az Égben kapta a felhatalmazást.

Elég-e azonban a világ megjavítására a «szent Dal»? Vajjon halhatatlan szépségű verssorai meg fogják-e változtatni egy csapásra a világ képét, akárcsak a Szent Evangeliumok? Dante képzelete, amelyet ismert önbizalma is táplál, ennyire nem ment és nem is mehetett, hiszen ez beleütközött volna keresztény hitébe. Ő igenis hisz küldetésében, de a világot más fogja újra megváltani, akinek eljövetelét ő maga jelzi.

Ezzel most elérünk a Commedia két homályos részéhez, amelyeknek megfejtésén már sokat gondolkoztak a világ összes nemzeteinek tudósai; sajnos, eredmény nélkül.

Két jövendölés ez, amelyek közül az első rögtön a Pokol első énekének végén található. Dante az éppen előtte megjelent Vergiliustól védelmet kér a vadállatok és különösen azok egyike, a farkas ellen. Ekkor válaszolja neki a latin költő:

Sok állat van, kihez nősténynek áll
és még több fog ennekutána lenni,
míg eljő, ki megölje az Agár.

Ez nem kíván földet, sem ércet enni,
hanem erényt, bölcsességet, szerelmet
s Feltro s Feltro között fog megjelenni

Italiának üdvöt hoz s kegyelmet,
kiért harcolt Turnus s a száz Camilla
s Euryalus és Nisus, társa mellett

Minden városon által űzi, víjja
e rossz vadat, míg a pokolba szálland
honnét az ős irígység fényre hívta.

A jövendölés tehát oly lény eljövetelét jelzi, aki megszabadítja az emberiséget a legrútabb bűntől, a kapzsiságtól, azzal, hogy a Pokolba űzi majd a farkast, mely ezt a bűnt jelképezi. Valószínű, hogy a farkas mellett az eljövendő a másik két vadállattól is megszabadítja a világot. Felsorolni is sok volna mindazokat, akikre a tudósok már gondoltak, mikor az Agáron értett eljövendő megváltó személyét megállapítani igyekeztek. Vannak, akik földi lényekre, még születendő személyekre gondoltak. A többség azonban földöntúli lényt lát az agárban. Erre vall mindenesetre, hogy az Agár nem a földből és ércből — tehát pénzből — fog táplálkozni, és hogy hatalmában áll majd a farkast a pokolba taszítani. Erre embernek nincs hatalma. Gondoljuk meg azt is, hogy Dante korában sokan hittek a Megváltó új eljövetelében és hogy a költő maga bejáratos volt a ferencesekhez, a Santa Crocéba. Ne felejtsük el, hogy az Inferno első éneke, a tudósok megállapítása szerint még 1301 előtt keletkezett Firenzében, amikor Dante még könnyen hihette, hogy az isteni gondviselés, miként Beatricén keresztül az ő üdvösségéről gondoskodik, éppen úgy meg fogja menteni a romlott világot is. Azt kell hinnünk tehát, hogy az Agár jelképében Dante Istenre gondolt, akár a második személyre, tehát Krisztusra, akár a harmadik személyre, a Szentlélekre. Valószínű, hogy a Szentlélekre, hiszen tudjuk,

hogy a Szentírás szerint Krisztus az utolsó ítélet napján fog újra a földre jönni. Viszont Dante korában a ferencesek hitték, hogy az eljövendő jobb kornak, a Szentlélek korának első ismertetőjele a szegénység uralma lesz.

Az Agár — a földöntúli lény — eljövetelét, aki a lelkeket meg fogja szabadítani a sátán gonoszságától, Vergilius jövendöli meg, tehát Dante két vezetője közül az, aki hozzánk földiekhez közelebb áll. Beatrice viszont, aki már életében az égiekhez tartozott, a Purgatórium utolsó énekében, annak eljöveteléről beszél, aki a földi tekintélyt, a földi igazságot fogja helyreállítani.

Hatalmas látomással végződik a Purgatórium. Az Egyházat jelképező Szekér, melyet a csodálatos körmenet kísért az élet fájához, összeroskad és elveszíti két kerekét, melyek az ó- és újszövetséget jelképezik. A császárság jelképének, a Sasnak, kitépett tollaj a szekérre hullanak és megjelenik rajta a Kéjhölgy, annak az állapotnak megszemélyesítője, amelyben Dante korában az Egyház vonaglott. Az Óriás, aki a Kéjhölggyel ölelkezik, jelképezi a francia királyokat, akiknek segítségét az Egyház Itália ellen igénybevette. Ekkor megszólal Beatrice és megjövendöli a D X V, az 515 eljövetelét, aki az Egyházat és a Császárságot kimenti szégyenletes állapotából:

Örökös nélkül nem marad örökké
a Sas, mely a szekéren hagyta tollát,
melytől az rabbá lett és szörnyeteggé

Mert elmondom, mit lelkem szeme jól lát,
hogy oly időt hoz már közeli csillag
(csillag számára nincs se gát, se korlát),

hogy egy, kit Ötszáztizenötnek írnak,
Istentől küldve, megölni a Szajhát
és cinkos óriását, tettre virrad.

Bár az Egyház és a Császárság nincs megnevezve, a jelképek világosak és az is világos, hogy itt nem földöntúli lény eljöveteléről, nem isteni megváltóról van szó, hanem emberről, és pedig valószínűleg egy nagy császárról, illetőleg államférfiról. Régebben sokan azonosították a DXV-öt az Agárral, azonban ma már a legtöbben megegyeznek abban, hogy az Agár földöntúli lény, a DXV viszont ember, aki még eljő, hogy rendet teremtsen itt a földön, ahol megszűnt a tekintély, felbomlott a rend, uralomra jutott a gonoszság. Egyébként a DXV betűit felcserélve, a DUX szót kapjuk, amely latinul vezért jelent.

Ha szimbolumot látunk Dantéban és túlvilági utazásában, közelfekvő a szimbolum keresése, a Commedia másik két főszereplőjénél, Vergiliusnál és Beatricénél is. A Commedia magyarázói valóban jelképet látnak bennük is és igyekeznek megfejteni szimbolikus jelentőségüket. Vannak, akik Vergiliusban a császári hatalmat látják megtestesítve, de legtöbben a tudomány, illetőleg az emberi értelem megszemélyesítőjének tartják. Ezzel szemben Beatrice a kinyilatkoztatás, avagy a theologia, amelynek segítségével Dante Istent megközelíti. Azok, akiknek ez a felfogásuk, bizonyítékul a Purgatórium egyik versszakát idézik, amely szerint:

«Hallj hát, amennyit értelmed belát tán;
a többit kérdjed» — szólt, Beatricétől,
mert a Hit dolga, túl az Ész világán.

Papini irodalomtörténetében Vergiliust a költészet megszemélyesítőjének tartja; abból indul ki, hogy Vergilius költő volt, ilyennek ismerte Dante is, mindig nagy csodálatot érzett az Aeneis

iránt és éppen ő az, aki a Commedia számtalan helyén Vergiliusról, mint költőről beszél. Beatricét illetőleg mást mond Papini «Élő Dante» című korábbi művében és mást nemrég megjelent irodalomtörténetében. Az előbbi művében csatlakozik azokhoz, akik Beatricében a theologiát látják, míg az utóbbiban a dolce stil nuovo felfogásából és főleg a Vita nuova-ból vezeti le Beatrice lényét s úgy oldja meg a kérdést, hogy Beatrice a Commediában is azt a felsőbbrendű misztikus szerelmet, vagy talán szeretetet képviseli, amelyet már a Vita Nuovából ismerünk.

Gondolt-e ilyen burkolt értelemre Dante, amikor a Commediát megírta? Beatrice már a Vita Nuovában megdicsőül és felszáll a mennyekbe. Elképzelhetetlen lett volna, hogy Dante megigazulásánál ne játsszék szerepet. Ha tehát csak Dantéra gondolunk, akkor Beatrice csak az maradhat, aki a Vita Nuovában volt. Ha azonban a Commedia szimbolikus értelmét keressük, akkor Dante isteni lénnyé változott hölgyében is szimbolumot kell látnunk, amely lehet akár a theologia, akár az isteni szeretet. Hasonló Vergilius szerepe is. Beatrice nem vezethette a költőt a Poklon keresztül. Dante tehát kénytelen volt olyan halottat választani, aki a limbuszban lévén, szabadon mozoghatott egészen a földi paradicsom kertjéig. Ismerve Dantét, természetesnek kell találnunk, hogy erre Vergiliust választotta, akit az ókor nagyjai között legjobban tisztelt és aki megírta ama Róma alapításának költői történetét, amelynek Dante a világ kormányzását szánja. Földi hatalom vezérli tehát utazásának első részében, amely a Pokol földalatti köreiben és a Purgatórium hegyén megy végbe. Azonban

később égi hatalomnak kell a vezetést átvennie, amikor a Paradicsom megismerésére a költő az egekbe száll. Ezért figyelmezteti is a Paradicsom elején az olvasót, hogy most olyannak leírásába kezd, amit egyszerű ésszel már nem lehet felfogni :

Óh ti, kik apró csónakokban ültök,
s figyelni vágyva édes énekekre
hajóm után, mely zengve száll, röpültök,

jobb lesz, ha visszatértek révetekbe!
Ne szálljatok ki! mert majd elveszítvén
tán engem, elmaradtok tévelyegve . . .

Az tehát, aki a föld mélyén és a föld felületén, tehát Poklon és Purgatóriumon keresztül vezet, csakis földi hatalom, vagy földi tudás lehet, az egekbe viszont csakis az égiekkel foglalkozó tudomány, vagy az a földöntúli szeretet vezérelheti Dantét, amelyet már a Vita Nuovában Beatrice jelképez.

A Commedia az emberi lélek megtisztulásának és a földről az égbe emelkedésének költői formában előadott drámája. Ennek a drámának középpontja a második rész, a Purgatórium végén van. Itt van a feszültség tetőfokán, itt ütköznek egymásba az ellentétek. A Paradicsom már a kibontakozás, bár még ebből is kicsendül a pápák korholása Szent Péter ajkairól, míg Cacciaguida Firenzét, a Sas alakjában felsorakozott igazságos fejedelmek pedig a hanyag és tétlen uralkodókat korholják.

Láttuk a Purgatórium befejező énekeiben a csodálatos körmenet, az egyház szekere és a megtépett császári Sas látomásában az Egyház és Császárság tragédiájának megrázó előadását. Hallottuk a jövendölést, mely itt a hatalmas DXV.

eljövetelét jelzi. Az Istenéhez igyekvő lélek Dante személyében itt lépi át az üdvösség küszöbét. Mielőtt pedig elérte volna azt az állapotot, hogy miként a Purgatórium utolsó sora mondja, «tiszta és repülni kész a csillagokhoz», a lélek előzőleg felszabadul rabságából.

A szabadság Danténak egyik álma. A Purgatórium kapuit uticai Cato őrzi, aki saját kezével vetett véget életének, amikor a szabadság eszméjét veszélyben vélte. Mikor Vergilius Catonak megmagyarázza, miért kellett Danténak útját a túlvilág birodalmain át megtennie, többek között így szól:

> Szabadságért jött, s édes a Szabadság:
> tudhatja, kinek holta Érte lőn:

A Purgatorium végén viszont Vergilius, mielőtt eltűnnék, ezekkel a szavakkal búcsúzik Dantétől:

> Ne várd, hogy szóljak, intsek már tenéked
> lelked szabad már, ép, és egyre tisztább:
> nem azt követni vétek volna, vétek:

Nem szabad természetesen arra a szabadságra gondolnunk, amelyet később a francia forradalom az Emberi Jogok néven szentesített és amelyet a liberális felfogás alapvető törvényévé emelt. Dante nem efajta szabadságról álmodozik. Ennek ellentmond tekintély-tisztelete és az a magas hivatás, amelyet a császárságnak és a feladatát jól teljesítő pápának szánt. Dante az embert akkor látja szabadnak, ha meg tud szabadulni a bűn rabságából, tehát elsősorban azoktól a szenvedélyektől, amelyeket a három vadállat jelképez. Az ilyen ember azután könnyen teljesítheti köteles-

ségét az Egyház és a Császár iránt is. Azonban éppen a császárral kapcsolatban gondolt Dante arra a szabadságra is, amely itt a földön az ember egyéniségének jobb érvényesülését biztosítja. Ezért óhajtotta egy embernek az uralmát, mert ez szerinte jobban biztosítja az egyén szabadságát, mint az apró hatalmasságok, avagy érdekcsoportok. Ezért írja a De Monarchia-ban: «Világos, hogy a mi szabadságunk, illetőleg annak elve a legnagyobb ajándék, amelyet Istentől kaptunk. Ki ne ismerné el, hogy az emberiség részére az a legjobb rend, amely ennek az elvnek a legteljesebb érvényesülését biztosítja. Ha pedig egy uralkodó irányítja, akkor lesz az emberiség leginkább szabad». Kétségtelen azonban, hogy már Danténál megvan az emberi egyéniség szabad kifejlődésének az a gondolata, amely később a renaissance századait is jellemzi.

A Purgatorium utolsó énekeiben látjuk tehát legszenvedélyesebb kirobbanását az Egyház és a Császárság tragédiájának, amely az egész Commedián végigkísér bennünket. Itt éri el az emberi lélek megdicsőülésének útján a Jó és a Rossz határát. Végül pedig itt megy végbe Dante találkozása Beatricével, aki addigi életének tévedései miatt szemrehányásokat tesz neki. A nagy eposznak ezekben az énekeiben tehát beszélő szimbolumok és előttünk lejátszódó események érzékeltetik újra mindazt, amiért Dante a Vita Nuovaban szenvedett és a De Monarchiában küzdött.

A Commedia a középkor emberéhez szól. Neki mutatja meg azt a túlvilági életet, amelyben annak hite, félelme és reménye összpontosul. Azt mondhatjuk, hogy Dante a középkor nyelvén beszél, amikor a Pokol és Purgatorium kínjait és

a Paradicsom boldogságát költőien, de az emberi észnek felfogható módon leírja. Lássuk, milyen az elképzelése a túlvilág három birodalmáról:

Már a Vita Nuova-ban láttuk, hogy Danténál a hármas szám éppen úgy, mint a háromszor három, azaz kilenc, kabbalisztikus jelentőséggel bír, valószínűleg a Szentháromság miatt. Dante Beatricével a napnak kilencedik órájában találkozik először, amikor ő maga kilenc éves. Az első és második találkozás között kilenc év telik el stb.

A hármas és kilences számok uralkodnak a Commedia beosztásánál is. Három részből áll. A Pokolnak és a Purgatoriumnak egyenkint harminchárom éneke van. A Pokol kilenc körből áll, a Purgatorium a hét fő bűnnek megfelelően hét körből ugyan, de ehhez járul még az antipurgatorium és a földi paradicsom, úgy hogy itt is a kilences beosztás érvényesül. A Paradicsomnak kilenc ege van.

Dante korában a tudósok már tisztában voltak azzal, hogy a föld gömbalakú. Azt hitték azonban, hogy egy helyben áll és hogy a földtekének csak egyik felén van föld, a másikat teljesen víz borítja. Ehhez alkalmazkodik Dante, amikor túlvilágát felépíti.

A Pokol a föld mélyében van. Kúpalakú üreg, csúcsa egybeesik a föld középpontjával. Itt áll Lucifer, a Gonoszság szelleme; félteste még a Pokolba emelkedik, lábai azonban már a középponton túl, tehát a másik féltekében vannak. A Pokol bejárata a Megváltó halálának helyén, tehát Jeruzsálemben van. Itt a föld alatt kezdődik a limbusszal és folytatódik nyolc körön át, amelyek a limbusszal együtt kilencet tesznek. A körök

a föld középpontja felé szűkülnek és mind elvetemültebb bűnösök helyei. Így tehát minél kevésbbé súlyos a bűn, annál távolabb vannak elkövetői Lucifertől, aki a föld középpontjában áll.

A bűnösök elhelyezése a Pokolban Aristoteles etikája szerint történik, amit Dante meg is mond a Pokol XI. énekében, ahol a beosztását Vergilius szavaival magyarázza meg:

> Nem emlékeznél már ama szavakra,
> mikkel leírja Etikád a három
> állapotot, melyet sujt ég haragja?

Így a Pokol legfelsőbb köreiben a mértéktelenek, vagyis a szerelem bűnösei, a nagyétűek és iszákosok, a fösvények és pazarlók, a haragosak és kevélyek vannak. Ezek olyan bűnök, amelyeknek elkövetőit a szenvedély elvakította, és így a szándék, az előre megfontolás még nem súlyosbítja tetteiket. A következő körben az eretnekek foglalnak helyet, jelezve, hogy a hitetlenségből erednek a legsúlyosabb bűnök. Újra az aristotelesi elgondolás szerint: az állatiasság bűnei következnek; azok, akik az erőszak vétkét követték el mások ellen, tehát a vérengzők és zsarnokok, továbbá maguk ellen, tehát az öngyilkosok és végül Isten és a Természet ellen, tehát az istenkáromlók és szodomiták. Még az erőszakosaknál is nagyobb a bűnük azoknak, akik csellel vétkeztek, mert ezeknél van legnagyobb szerepe az előremegfontolásnak: tehát a mindenféle csalók, csábítók, hízelgők, szimoniakusok, jósok, képmutatók, rossz tanácsadók stb., az utolsóelőtti körbe és annak alosztályaiba a különféle bugyorokba jutnak. Végül a Pokol fenekén

a legsúlyosabb bűn, az árulás elkövetői vannak, akik közül három: Judás, Brutus és Cassius egyenesen Lucifer fogai között szenved a földön elkövetett gonoszságaiért. Ime újra a kettős hatalom megnyilatkozása Danténál. A három legnagyobb bűnös közül Judás Istent árulta el, míg Brutus és Cassius Caesar személyében a Császárt. Ne tévesszen meg, hogy Dante kiváltságos helyet juttatott Uticai Catonak, aki azért lett öngyilkos, mert Róma szabadságát Caesar győzelmei miatt veszélyben látta. Dante tisztelte a szabadságszeretetet, amelyet Catoban megtestesítve lát, de ugyanakkor Caesarban nemcsak zsarnokot, hanem a Császárt is látja. A császárra pedig, mint a De Monarchiából látjuk, szükségünk van, mert csak ő biztosíthatja a földi életnek azt a rendjét, amely az ember boldogságát és egyéni életének szabadságát leghathatósabban szolgálja.

Ott, ahol Jeruzsálemtől a föld középpontján át húzott egyenes vonal a földgolyó átellenes sarkához ér, ott van a végtelen Óceán közepén egy szigeten a Purgatorium hegye. Az Antipurgatóriumot, vagyis a túlvilág birodalmának első körét a kiátkozottak, a hanyagok és azok népesítik be, akiket erőszakos vég a bűnbánatban megakadályozott. Ezeknek még várniok kell, mielőtt a tulajdonképpeni Purgatoriumba bebocsájtást nyernek. A tulajdonképpeni Purgatoriumban ezután a hét főbűnnek megfelelő hét kör következik, oly sorrendben, hogy a kisebb bűnösök magasabbra kerülnek, tehát Istenhez közelebb. Lentről legelől vannak a kevélyek, azután az irigyek, majd a haragosak, akiknél a szenvedély a megfontolással párosul. Legfelül a fösvénység, torkosság és a bujaság vétkesei, mert

ezeket a szenvedély elragadta. Közben a negyedik körben a jóra restek, akiknél az értelem a tunyaságot nem győzte le és így nem érvényesült természetadta készségük a jóra. A Purgatorium hegyének tetején van a földi Paradicsom, ahol Ádám bűnbeesett. Itt tisztul meg Dante végleg a bűntől és itt találkozik Beatricével.

A Paradicsomot Ptolemaeus csillagászati rendszere szerint építi fel Dante. Itt találjuk a Hold, Mercur, Venus, a Nap, Mars, Jupiter és az álló csillagok egeit. Ezek, beleértve a Kristályeget, vagy Első Mozgót, mind forognak a Föld körül, és pedig távolodva, mind nagyobb sebességgel. A nyolc mozgó Eget a mozdulatlan Empyraeum végtelensége borítja, amelynek közepén a menynyei rózsa alakjában az ó- és újszövetség kiválasztottjai és szentek foglalnak helyet Isten körül. A Jeruzsálemből kiinduló képzelt egyenes vonal a mennyei rózsa közepén végződik.

Akik üdvözültek a Paradicsomban, erényeiknek megfelelően akként foglalnak helyet, hogy azok, akiknek érdemei kisebbek, a belső, lassabban mozgó egekbe kerülnek, és innen fokozatosan a kiválóbb erények nagyobb kört leíró, tehát gyorsabban mozgó egekben nyernek jutalmazást. Mint Beatrice Danténak magyarázza:

> Több a boldogság ott, hol több a jóság
> s a többet mindig nagyobb tér fogadja
> ha minden részben egyenlőn aprózzák.

Az első három égbe azok kerülnek, akik mértékletességgel legyőzték annak a bűnnek a csábításait, amelyet az illető ég bolygója jelképez. A Hold az állhatatlanság, Mercur a földi javak, és Venus a szerelem jelképe, tehát itt nyernek

helyet azok, akik ezekkel a bűnökkel szemben mértékletességet tanusítottak. A Nap a bölcsességet, Mars a harcot, Jupiter az uralmat, Saturnus az elmélkedést jelképezi és így ezekben az Egekben azok a lelkek vannak, akik nemcsak a Gonosz legyőzésével, hanem a bolygóik jelképének megfelelő tettel vívták ki maguknak az égi boldogságot. Az álló csillagok ege és a Kristályég a diadalmas Egyház és az angyali karok inkább szimbolikus és látomásszerű helyei.

Ezt a nagy hármas birodalmat Dante a lelkek tömegeivel népesíti be, akik között sokat csak megnevez, sokat viszont meg is szólaltat.

Emberi tragédiák megkapó előadása, amikor a költő egy-egy túlvilágba költözött lélek szavait idézi. Másképp beszélnek természetesen azok, akiket a Pokolban talál és másként a túlvilág másik két részének lakói. Büszke dac, vagy keserű fájdalom jellemzi legtöbbnyire amazokat, emezek a Purgatoriumban úgy beszélnek, mint aki sorsában megnyugodott, a Paradicsomban pedig oktatnak, az emberiséget szavaikkal a jóra irányítani igyekeznek.

Természetesen minden olvasóra ezek a holtakkal folytatott beszélgetések teszik a legmélyebb hatást. Hiszen ezeknek személyében elvonul előttünk az ókor és középkor egész történelme, kimagasló alakjaival. Még nagyobb lehetett ezeknek a részeknek a hatása Dante kortársaira, akik e túlvilág szereplőinek nagy részét még ismerték.

Dante, akinek Commediája mint egységes mű a skolasztika teologiájának csúcsaira emelkedik, — aki a császárnak juttatott szereppel visszanyúl az ókorba és messze meghaladja a saját

korát, valamint annak világnézetét — ezekben a kis epizódokban és különösen a Pokolban, a földre száll embertársaihoz, velük él és érez és maga is gyarló emberré válik, amikor ítélkezésében érvényesülni engedi saját érzéseit és benyomásait. Aki ezeknek az emberi tragédiáknak költőjét keresi Dantéban, annak a Pokol elolvasását kell ajánlanom, mert itt mutatkozik meg úgy, mint az emberi sors mély érzésű költője, aki büntet ugyan, de sokszor szánalmat, sőt csodálatot érez a bűnös iránt.

Mint példát említem a pogány Capaneust, akit a monda szerint Théba falai alatt istenkáromlás miatt Zeus nyila sujtott:

> És ez a Nagy maga, egyszerre hallva,
> hogy róla kérdem költőm, így rikácsolt:
> «Ki élve voltam, az vagyok ma halva!
>
> Fárassza holtra Zeusz a kovácsot,
> Kitől éles villámát kapta hajdan,
> amellyel engem dühében levágott:
>
> fárassza holtra mind az Etna-aljban
> egymás után mind, fekete kohában
> könyörgve: «Jó Vulkán segíts te rajtam!»
>
> mint ahogy tette flegrai csatában;
> nyilazzon engem, üssön ahogy üthet:
> mégsem fog kedve tellni bosszújában.»

Mennyi kemény dac és öntudat csendül ki ezekből a szavakból, amelyek elárulják, hogy a szintén öntudatos Dante, ha nem is szánalmat, de legalább is bizonyos fokú tiszteletet érez áldozata iránt.

Farinata degli Uberti súlyosabb büntetést és kaphatott volna, mert ő szülővárosából, Firenzé-

ből elmenekült s más emigránsokkal együtt a sienai ghibelinekhez csatlakozott, kik neki köszönhették a firenzeieken 1260-ban aratott fényes győzelmüket. Ő volt az, aki Firenzét Montapertinél megalázta, de egyben ő volt az is, aki az empolii gyűlésen az elpusztítástól megmentette:

Fejét megrázta, sóhajtván magában
s szólt: «Ott nem magam voltam és valóban
volt okom menni többiek nyomában.

De magam voltam, hol mindenki szótlan
tűrte a nagy végzést Firenze ellen,
ki nyiltan annak védelmére szóltam.»

Lám, ő is egyike azoknak a kárhozott lelkeknek, akik iránt Dante rokonszenvet érez és akiken tragédiájuk miatt szánakozik. Szándékosan kerültem Francesca da Rimini (Pokol V.), Pier delle Vigne (Pokol XIII.), Brunetto Latini (Pokol XV.), Ugolino della Gherardesca (Pokol XXXIII.) jeleneteit. A Commediának rájuk vonatkozó halhatatlan sorai ma már közismertek.

Ezek kiragadott példák csak, hisz Dante a limbuszban 57, a Pokolban 108, a Purgatoriumban 44, és a Paradicsomban 72 ismerős lélekkel találkozik, akiknek elbeszélései a Commediának legismertebb és legnépszerűbb részei.

Tudjuk, hogy Dante a kárhozottak iránt sokszor szánalmat érez, ami gyakran a líra szárnyaira emeli; láttuk csodálatát a büszkeség és öntudat iránt. Heves vérmérséklete többször elragadja, olyankor is, amikor azokról szól, akik neki az életben ellenségei voltak.

A Pokol, Purgatórium és Paradicsom énekeiben hemzsegnek az olyan részek, ahol szemrehányásokkal illeti szülővárosát, Firenzét, amely

őt megtagadta. Szenvedélyes kirobbanások ezek, mint például a Pokol XXV. énekében:

Örülj Firenze, oly nagy vagy te hírrel,
hogy tengereket s földet ver a szárnyad,
és nagy neved a mély pokolig ér el.

Népedből ott rablók közt öten állnak
olyak, hogy én szégyeltem magam értük,
s neked se nagy dicsőségedre válnak.

Máskor pedig az arnoparti várost a szatira nyilai járják át, amelyeket száműzött költő fia a Purgatorium hegyéről lövellt reá. A Purgatorium hatodik énekének végén olyan iróniával támad városára a költő, hogy ezzel a nagy szatirikusok között is előkelő helyet érdemelne. Pedig tudjuk, mennyire szerette Firenzéjét, mennyire vágyott még késő öreg korában is visszatérni oda. Lelke bejárta a végtelen kozmoszt, de mindig kicsiny városának polgára maradt; egy babérlevél Firenzétől többet jelentett volna neki a világ minden dicsőségénél és hívására a fáradt vándor, a kor súlya alatt görnyedve is, gyors léptekkel sietett volna vissza hazájába.

Mégis legnagyobb szenvedéllyel VIII. Bonifác pápa ellen lángolt Dante haragja. Őt még nem találhatta a Pokolban, hiszen 1300-ban, mikor a Commedia cselekménye lejátszódik, Bonifác még él. Azonban már elő van készítve a pápa helye a Pokolban a simoniások között. Egyik elődje, III. Miklós, mikor Dante feléje közeledik, már úgy hiszi, hogy megérkezett:

És ő kiáltott: «Itt vagy már valóban?
Itt vagy, elhagytad, Bonifác, a földet?
Egynéhány évvel, úgy látszik, csalódtam.

Még súlyosabb az a vád, amelyet egy elkárhozott lélek, Guido da Montefeltro szavain át hallat Dante Bonifác ellen, a Commedia egyik leggyönyörűbb részében, a Pokol 27. énekében. Guido da Montrefeltro gonosz és rossz tanácsadó volt világéletében, de már megtért és valószínűleg elkerülte volna az örök büntetést:

És harcos voltam és csuhában jártam,
így vélve jóvá tenni a hibákat.
S nem is csalódom abban, amit vártam,

ha nincs a Nagy Pap (verje meg az átok!)
ki régi bűnbe lelkem visszavinta
hogyan és quare: azonnal belátod.

Bonifác nem bírta bevenni a Colonnák várát, Prenestinót és csellel akarván azt elfoglalni, Guido da Montefeltrohoz fordult tanácsért.

Akkor így szólt: «Bűntől ne félj miattam;
vedd úgy, ha nekem Praenestét lerontod,
a feloldozást előre megadtam.

Guido da Montefeltro ravasz tanácsa a pápa kezére juttatja Prenestinot, de az ő tragikus vége immár nem maradhat el:

S jött Szent Ferenc, mikor meghaltam, értem
de jött egyúttal s szólott egy sötét
angyal: «Ne vidd el, nincsen helye égben;

szolgáim közt készítem örökét
s mióta adta a hamis tanácsot,
azóta folyton fogom üstökét.

Mert, hol nincs bánat, nincs feloldozás ott
és aki bűnt bán és tesz egyidőben
önnönmagának ellenmond a vásott».

Ennek a szerencsétlennek a tragédiája, mely ugyanakkor a legkegyetlenebb ítélet VIII. Bo-

nifác felett, tán legmegkapóbb részlete a nagy műnek; gondolatokban és költői tolmácsolásban még Francesca da Rimini líráját és Ugolini, valamint gyermekei borzalmas halálának szívhez szóló előadását is felülmúlja.

*

Mit tudott Dante Magyarországról? Megemlíti-e abban a fenkölt alkotásában, melyben megtaláljuk koráig az egész történelmet kiváló személyiségeivel, századának minden tudását, a skolasztikusok teológiáját Szent Tamás nagy művének alapján, a ferences jakomiták elgondolásait épp úgy, mint a kor természettudományát?

Magyarországot Dante két helyen említi a Commediában, ha eltekintünk Attilától, akit természetesen a Pokolban talál és megemlít, anélkül, hogy megszólaltatná.

Az első ilyen, bennünket érdeklő kitételt a Paradicsom nyolcadik éneke tartalmazza. Venus egében vagyunk itt és Dante megszólít egy lelket. Martell Károly ez, Károly Róbert magyar király atyja, leányágon az Árpádház leszármazottja. Tudjuk, hogy Kun László halála után IV. Miklós pápa az Árpádház leányágának leszármazottját, Martell Károlyt kívánta Magyarország trónjára juttatni, azonban a magyar urak ragaszkodva a törvényes utódhoz, a férfi mellékág leszármazottját, II. Endre utószülött István fiának és Morosini Tomasinanak fiát, III. Endrét koronázták királlyá. Dante valószínűleg ismerte Martell Károlyt, aki 1295-ben 24 éves korában halt meg. Nagyrabecsülhette őt, mint azokból a verssorokból kitűnik, amelyeket a Commediában neki szen-

telt. Martell Károly, mikor földi életéről beszél, felsorolja, hogy mely országok uralmára volt reménye és így emlékszik meg Magyarországról:

S a világ látta, hogy homlokomon van
ama föld koronája, hol az osztrák
partoktól elvált Duna vize csobban.

Dante, aki tisztelője volt Martell Károlynak, nem szerethette III. Endre királyunkat, mert uralomra jutása lehetetlenné tette a magyar korona megszerzését a neki kedves Anjou leszármazott részére. Amikor Jupiter egében megjelenik előtte a Császárságot jelképező Sas, amelyet az odajutott megdicsőült lelkek alkotnak, másodszor is előfordul Magyarország a Commediában. A Sas ugyanis beszélni kezd és elmondja azt is, hogy milyen rosszul kormányoznak egyes országokban keresztény fejedelmek. Ebben a vonatkozásban kerül a Paradicsom XIX. énekébe a nálunk oly jól ismert és gyakran idézett verssor:

Oh boldog Magyarország! csak ne hagyja
magát félre vezetni már . . .

*

Vajjon hol van most Dante, aki több, mint 600 éve maga is az árnyak birodalmának lakója? Ezt a kérdést veti fel Papini «Élő Dante» című művének legutolsó fejezetében. Isten ítéletét nem ismerhetjük, de aki figyelmesen elolvassa a Commediát, megtudhatja, hogy Dante önmagának melyik helyet jelölte ki. Mikor a Purgatorium XIII. énekében az irigyek körében van, így szól az egyik megtisztuló lélekhez, Sapia da Sienahoz:

«Az én szemem is lesz még itt bevarrva,
de nem soká; mert nem forgatta» — mondottam —
«sokszor el a rút irígység hatalma.

Más bűnért égek én aggodalomban,
az alábbi kör kínjaitól félve,
miért szívemben már előre gond van.»

Dante tehát bevallja itt az irigység és a kevélység bűneit és tudja, hogy ezeknek elkövetéséért még hosszabb ideig a Purgatorium lakója lesz.

Van ezenkívül a Purgatoriumnak egy részlete, amelyet úgy magyaráznak, hogy Dante ebben a torkosság bűnével is vádolta önmagát. Az evésben és ivásban mértéktelenek körében vagyunk, ahol Dante Forese Donatival találkozik, akivel fiatal korában ismert költői vitáját folytatta. Mikor Forese-megkérdezi, hogy mikor fogja viszontlátni. Dante így felel:

«Hogy meddig élek, nem tudom» — viszonzám —
«de nincs mód oly hamar a Parthoz érnem,
hogy sokkal hamarabb ne vágyakoznám.»

Babits kitűnő fordítása ezen a helyen nem kedvez annak a magyarázatnak, amely szerint Dante számított arra, hogy a tisztítóhelyen neki még vezekelnie kell majd a torkosság bűnéért. Az eredeti olasz szövegben ugyanis a *tornare* (visszatérni) szó szerepel. Ez világos utalás arra, hogy Dante számított a visszatérésre a Purgatoriumnak ebbe a körébe.

Tehát kevélység, irigység és esetleg torkosság azok a bűnök, amelyekkel Dante önmagát vádolta. Érdekes azonban, hogy ugyanakkor a Purgatóriumban megalázkodik, mert hisz akkor, amikor két romagnai az irígyek körében kiléte felől érdeklődik, így felel:

«nevem mért mondjam? mit tudsz meg te róla?
hisz még nem nagyon messze hallható ma.»

A nagy elme, aki Isten után vágyott, aki az Ő mennyei birodalmának akart valamikor lakója lenni, tudta, hogy maga is gyarló ember. Tudta azt is, hogy kevélység és kapzsiság, tehát azok a bűnök, melyeket az oroszlán és a farkas jelképez, a legnagyobb akadályai az emberi lélek bejutásának Isten birodalmába. Legszebb éneke talán a Paradicsomnak az, amelyet Assisi Szent Ferencnek szentel Dante. Kemény szavakkal ítélkezik ebben azok felett, akik csak a földi javakra gondolnak:

Ó, jaj, halandók ezer balga gondja
Okoskodástok garmadára öntvén
Mely szárnyatok csapását földre vonja.

Magasztos himnusza következik Umbria nagy szentjének, aki a szegénység és a szeretet erényeivel küzdött a sátán hatalma ellen a földön s megmutatta, hogy földi boldogság van és nem választ el Istentől sem, ha csak nem engedjük elhatalmasodni a telhetetlenséget és az anyagiasságot.

Dantet a sors megalázta, de a mértéktelenség bűneinek kísértésétől távoltartotta. Ha voltak bűnei, azokért részben már itt a földön vezekelt, hogy hamarabb eljuthasson Birodalmába az Örök Szeretetnek:

«Mely mozgat napot s minden csillagot.»

Petrarca, az első humanista

A korai renaissance gyönyörű emléke a luccai székesegyházban Ilaria del Carretto szarkofágja, Jacopo della Quercia fiatalkori remekműve. A korán elhúnyt szép nő márványalakja olyan ezen a síremléken, mintha nem a halál, hanem csak álom okozná mozdulatlanságát. Szép alakjának hullámai, arcának szelíd bája azt mondják-e vajjon, hogy nem halt meg, hanem él és csak alszik, avagy azt hirdetik, hogy a múlandó testi szépség még a halál kérlelhetetlen törvényeit is legyőzte? Idézzük Ilaria del Carretto síremléke előtt Petrarca halhatatlanná lett sorait, amelyekkel Laura elmúlását írja le a «Trionfi» («Diadalok») című utolsó művében: «Az ő szép szemében, — miután a lélek elszállt belőle — szinte édes álom volt az, amit a dőrék halálnak neveznek: Szépnek látszott a halál is az ő szép arcában». Azon az úton, amely a középkornak minden világi szépségre rátapadó ködéből kivezet Botticelli Primaverájának virágos pázsitjára, Francesco Petrarca nagy lépéssel lendítette előre az emberiséget. Szerette Istenét, de ugyanakkor őszinte tudott lenni, mikor megénekelte Laurája tagjainak szépségét, Provence és Italia tájainak igézetét. Talán egy költő sem írt olyan gyönyörű himnuszt a

Szent Szűzhöz, mint Petrarca, aki egyben a legszebb szerelmi szonettek szerzője volt.

Dante és Petrarca születése között negyven esztendő telt el. Nem nagyon hosszú idő, de nagy átalakulások korában, mint az akkori volt, elégséges arra, hogy gyökeres változásokat érleljen meg. Elégséges tehát ahhoz, hogy amikor Petrarcát bele akarjuk illeszteni, abból változott történelmi levegő csapjon fel.

A pápaság korlátlan hatalomra törekvése éppen azokban az években ér gyászos véget, amelyekben a mi Petrarcánk gyermekéveit éli. VIII. Bonifác, aki az egyház uralmát oly öntudatosan hangoztatta, kevéssel az *Unam Sanctam* bulla kiadása után összetűz Szép Fülöp francia királlyal és a rövid harc eredménye még 1303-ban a pápa elfogatása és nem sokkal később halála lesz. Utóda, V. Kelemen 1309-ben a pápaság székhelyét Avignonba, tehát francia földre, teszi át. Ezzel francia befolyás alá kerül az egyház feje és a bíborosok kollégiuma és ez így marad 1377-ig, amikor a pápa Avignonból visszaköltözik Rómába.

A pápák avignoni tartózkodása alatt, vagy amint ezt a korszakot elnevezték: a babiloni fogság idejében, Italiában előbb Anjou Róbert nápolyi király, a leghatalmasabb fejedelem, akinek a pápa a helytartóságot is átengedte, s aki már Olaszország egyesítéséről álmodik. Később XXII. János pápa a gyenge V. Kelemen után kezébe akarja venni az olasz föld sorsának intézését is, azonban a német ügyekbe is beleavatkozik s így túlságosan belekeveredik abba a viszályba, amely akkor a császári trón körül dúlt.

1347-ben rendkívüli egyéniség tűnik fel Rómában: Cola di Rienzi, a néptribun. Rienzi, aki

VII. Henrik császár törvénytelen fiának tartotta magát, minden felségjogot a római népre akart ráruházni. Nemzeti zsinatot is hívott össze, amelyen eggyé akarta kovácsolni testvéri szövetségben Olaszország valamennyi városállamát. Rienzi pünkösdi királysága rövid volt. Nagyratörő tervei mind a pápa, mind a császár célkitűzéseivel ellentétesek. Bukását még tetézi, hogy végül maga a római nép oltotta ki életét.

Rienzi után még egy pillanatig úgy látszott, hogy a császár jut szóhoz Italiában, s megteremti a rendet, sőt talán Italia egységét is. Sokan hitték ezt, akik Bajor Lajos és Osztrák Frigyes harcai után Luxemburgi IV. Károlyban felismerték azt a kíváló egyéniséget, aki a császár tekintélyét helyreállította. Ezek is csalatkoztak: IV. Károly lejött Italiába, de belső ügyeibe mélyebben nem avatkozott. Olaszország akkor már végleg a feldarabolódás útján van. Mindjobban kijegecesednek és megerősödnek a kis országocskák. Milanóban Lombardia felett 1310 óta a nagyravágyó Viscontiak uralkodnak, erősödik a velencei köztársaság, terjeszkedik Firenze és már alakulóban vannak más helyi hatalmak is. Olaszországnak még századokon át kell várnia a risorgimentot, az egész félsziget politikai egységét.

Ebbe a korba illeszkedik bele Francesco Petrarca élete. Petrarca 1304-ben született Arezzóban, mint egy Firenzéből Dantéval együtt száműzött jegyző fia. Amennyire azonban a sors üldözöttje volt Dante, annyira a sors kedveltjének nevezhetjük Petrarcát. Mindent elért, amit csak kívánhatott; nem kellett sohasem ennie a száműzöttek keserű kenyerét, hisz anyagi gondok nem zavarták. Gazdag pártfogói voltak mindig, ellát-

ták pénzzel és jövedelmező állásokkal. Mindenütt megbecsülték, kitüntették és dicsőítették. Már 1341-ben, tehát 37 éves korában Róma népe a Capitoliumon babérkoszorúval övezte homlokát. Nagysága előtt meghajolt még Firenze is: 1351-ben visszaadta neki az apjától elkobzott birtokokat s megbízta Boccacciót, hívja meg nevében költőtársát, hogy térjen vissza hazájába tanítani. Milyen boldoggá tette volna az ilyen meghívás Dantét, hogy sietett volna vissza hazájába! Petrarca a meghívást visszautasította. Petrarca kényelemben, teljesen magának és művészetének szentelve idejét, ott élhetett, ahol jól esett neki; teljes elvonultságban Avignon mellett Vaucluseben, Parma mellett Selvapiananában, Padova és Venezia közelében Arqua-ban, máskor a közélet fergetegébe keveredve nagyvárosokban, Avignonban, Rómában, Milanóban, Parmában. Ha pedig nyugtalan természete úgy kívánta, utazhatott Italiában és a külföldön egyaránt. Kevés embernek jutott osztályrészül az ő korában, hogy oly sok földet bejárjon, annyi országot megismerjen, mint Petrarca.

Carducci értékes tanulmányaiban, amelyeket Petrarcának szentelt, a risorgimento első költőjét ünnepli benne. A XIX. század lázas hangulatában, mikor Italia egységgé forrott, érthető a bolognai költő-esztéta ujjongása, mikor lelkendezve fedezi fel érzelmi rokonságát a trecento nagy fiával. Érthető és jogos is Carducci lelkesedése. Petrarca valóban az olasz egység, tehát a risorgimento első költő-apostola volt. Ma, amikor az Alpesektől a Földközi-tengerig minden olasz egyesült már, nagyobb higgadtsággal elemezhetjük Petrarca politikai szerepét.

Petrarca egész életén keresztül a latin klasszikusok olvasásában és tanulmányozásában lelte örömét. Nevezetes az az epizód, mikor atyja, aki fiát jogi pályára szánta, egyszer a latin költők olvasása közben lepte meg és erre a klasszikusok köteteit tűzbe akarta hányni. Csak a fiú keserves fájdalma puhította meg annyira szívét, hogy egy kötet Vergiliusnak és Cicerónak megkegyelmezett. Petrarca maga «Az utódokhoz» intézett latin epistulájában, amelyben életét elmondja és érzéseit feltárja, így ír; «Az ókor tanulmányozása mindennél jobban tetszett nekem: a mi jelen korunk ugyanis mindig terhemre volt, annyira, hogy ha nem szeretném azokat, akik közelállnak hozzám, más korban óhajtottam volna születni, nem ebben; most igyekszem, hogy mindenki elfelejtsen és magam lélekben az ókor emberei között élhessek». Láttuk, mennyi balsors és viszály marcangolta Italiát Petrarca korában. Petrarca, aki szüleivel Avignonban töltötte első éveit, tanúja lehetett a pápaság hanyatlásának és romlásának, a francia befolyás elhatalmasodásának, ami szolgasággal fenyegette magát Olaszországot is. Annak, hogy később Avignont elhagyva, a közeli Vaucluse magányába vonult, egyik oka éppen az az ellenszenv és undor volt, mellyel Avignon eltöltötte. Ő maga szakadatlanul a babiloni fogság megszüntetését követelte; erről ékesen tanuskodik az a három verses levél, amelyet különböző pápákhoz írt, felszólítva őket, hogy térjenek vissza Rómába. Még jellemzőbb azonban három szonettje, amelyekben keserűséggel párosult szenvedéllyel csap le a kapzsi és gonosz Babiloniára. (A három közül a egismertebb a «L'Avara Babilonia ha colmo il sacco» kezdetű.) Ő is jövendől, mint Dante és

hirdeti annak eljövetelét, aki Babilonia gyalázatát megszünteti, s visszaállítja Róma tekintélyét. Költői nyelvén «soldano»-nak, szultánnak nevezi az eljövendőt, valószínűleg azért, hogy ne zökkenjen ki a költői képből, amelyben Avignon mint Babilonia szerepel.

Petrarca politikai elgondolása azonban különbözik Dantétól. A nagy világmonarchiát, amelyet Dante a császár jogara alatt elképzelt, Petrarca már nem hirdeti. Az ő kora ezt a gondolatot már elejtette. Hogyan is álmodhatott a trecento derekán ilyenekről akárcsak egy költő is, mikor a pápa szégyenletes függőségben, tényleges hatalmától megfosztva Avignonban székel Róma helyett, a császári hatalom pedig mindinkább Németországba húzódik vissza, sőt IV. Károly trónralépéséig még meg is oszlik egy Wittelsbach és egy Habsburg között.

Petrarca már valóban csak Olaszország egységére gondolt és ennek az eszmének szolgálatába állította tehetségét. Erjedő korának állandó változásai azonban gyakran változtatták a helyzetet, a cél elérésének esélyeit és lehetőségeit. Innen ered Petrarca politikai állhatatlansága, és az, hogy ő egyformán tud lelkesedni a királyért, a nép köztársaságáért és a császárért. Reményeit kezdetben Róbert nápolyi király testesíti meg, akiben sok kortársa Olaszország egyesítőjét látta. Róbert király után egyideig Rienzi, a római néptribun lesz bizalmának letéteményese. Őt buzdítja, verses eklogával és latin prózában írt levéllel (Hortatoria). Utolsó a sorban IV. Károly császár, akit kitörő örömmel üdvözöl Italiában, akárcsak Dante VII. Henriket. Csalatkozásának kétségbeesett kitörése, mikor a távozó császár-

nak így ír: «Kimerült a lelkem, annyit könyörögtem trónod előtt, berekedt a torkom, megbomlott a hangom, már könnyeim sincsenek, megszüntek sóhajaim is. Már csak szívemmel tudok beszélni. Mint Jézus Atyjához, úgy kiált Italia az ő császárjához: Cézár, Cézár, Cézár, miért hagytál el engem?».

Nemcsak buzdító szavakkal, hanem tettel is szolgálja Petrarca hazájának ügyét. Venezia és Genova között békét közvetít, Dandolo dogehoz és a genovai tanácshoz írt leveleivel. A milanói Viscontiak szolgálatában fontos diplomáciai küldetéseket vállal IV. Károlyhoz és a francia királyhoz s mindig nagy ügyességgel felel meg feladatának.

Petrarca költészetében örökbecsű nyomait találjuk szenvedélyes politikai küzdelmeinek.

Ha átlapozzuk a Canzonieret, olasz nyelven írt költeményeinek gyüjteményét, két jellegzetesen hazafias canzonét találunk. Mindkettő nevezetes lett: nemcsak azért, mert a tudósok, akik szeretnek rejtvényeket megfejteni és vitatkozni, sokat írtak róluk, hanem azért is, mert legalább az egyikben valóban egyesül a nemes cél, a hazafias líra megrázó ereje és a kifejezés szépsége.

A két canzone közül kétségtelenül az «Italia mia» kezdetű a tökéletesebb. Saját kortársaihoz beszél ebben Petrarca. Azokhoz, akik testvérharcban felőrlik a közös haza erejét; azokhoz, akik idegen zsoldosokat hívnak Olaszországba; akik gyűlölködnek, acsarkodnak egymásra és nem látják, hogy Italiát a természet is elválasztotta a teutonoktól és védelemül emelte az Alpeseket. Az Alpeseksetől délre legyen ez boldogország, melynek fiai ne harcoljanak egymás ellen, hanem

fordítsák idejüket nemesebb foglalkozásra. A hármas *pace* (béke) kiáltással fejeződik be ez a magasröptű canzone. Kérdés, vajjon mikor írta Petrarca az Italia mia-t; vajjon akkor-e, amikor Venezia és Genova között a békét kellett közvetítenie, vagy akkor, amikor a Gonzagák és Esték viaskodtak egymással? Ez másodlagos jelentőségű. A canzone az olasz nacionalizmus első megnyilatkozása; himnusz, amely milliók szívéhez szól és századokon át buzdított és lelkesített a legszomorúbb időkben is. A francia kritikusok az Italia mia-t az olasz Marseillaisenek nevezik. Ha minden egyéb értelmétől megfosztva csupán a francia nacionalizmus dalát látjuk a Marseillaiseben, akkor a hasonlat találó. Bár alig hiszem, hogy az Italia mia ezt a megtisztelő elnevezést a franciáktól megkaphatta volna, ha benne Petrarca történetesen nem a német ellenségre, hanem a franciára mutat reá, akire a babiloni fogsággal kapcsolatban ugyanannyi panasza volt. Petrarca változékony, talán állhatatlan is, de mindenkor egyformán könyörtelen azok iránt, akikben hazájának ellenségeit látja.

Az Italia mia Petrarca kortársaihoz szól általában. A másik canzone viszont egyetlen személyhez, akit «spirito gentil» (nemes lélek) megszólítással illet. Ott csak az ő korának állapotáról volt szó, itt megjelenik Róma szelleme, az ősi hagyomány, amelynek méltatlan folytatása az, ami a jelenben lejátszódik. A Spirito Gentil-hez száll a reménnyel teljes fohász, hogy segítsen, legyen tudatában nagy hivatásának. Ennél a canzonénál a tudósok vitája akörül forog, hogy ki is az a nemes lélek, akihez Petrarca ezt a költeményt írta? Két komoly jelölt van; az egyik Cola di

Rienzi, a másik pedig Stefano Colonna, Petrarca egyik pártfogója, akit Róma szenátorrá választott. Általában ma azt hiszik, hogy Stefano Colonnához intézte a canzonét Petrarca, bár feltünő, hogy egy szenátortól olyan nagy tetteket vár, amelyek visszaadják Rómának régi dicsőségét. A Spirito Gentil kezdetű canzonéban különben több a retorika és pátosz, mint az Italia miaban, ennélfogva kissé mesterkélt, az érzés kevésbé eleven, a szinek kissé tompák.

A római hagyományból szívja erejét Petrarca akkor is, amikor a jelenkorról beszél. Egy pillanatig sem kételkedik abban, hogy Italia jövőjének életfája eresztett gyökeret Rómában. Róma nélkül, szerinte, nincs Olaszország. Ragaszkodása Rómához az ősanyához oly erős volt, hogy nem tartotta oly nagy tiszteletben a már kivirágzott olasz nyelvet, mint Dante. Semmiesetre sem írt volna az olasz nyelv védelmében oly műveket, mint nagy kortársa. Petrarca, akit eredetileg Petracconak hívtak és aki szándékosan változtatta meg nevét a latinos hangzású Petrarcára, latin költőnek készült. Latin költők műveit tanulmányozta szenvedélyesen, azoknak a nyomdokaiba akart lépni, azoknak a dicsőségére áhitozott. Ő nem kölcsönkérni megy tudományt és bölcsességet a latin ókor nagyjaihoz, mint a középkor. Petrarca a régiek világának honpolgára lett, lélekben a régiekkel együtt él, műveiket tanulmányozza, bírálja, utánozza, ismerteti. Ebben is megközelíti a humanizmus korát, amelynek éppen egyik jellegzetes tünete a humanum keresése az ókor világában.

Dante latin írásaiban olyan témákkal foglalkozott, amelyek közelebbi vonatkozásban állot-

tak az ő korával. Petrarca a római kor szellemét ismerteti és terjeszti több latin művében, amelyeknek stílusa is szebb és tökéletesebb, mint a koráig megjelent latin nyelvű műveké. Ilyen például az ifjú éveiben megkezdett, de soha be nem fejezett «De viris illustribus» című prózai munkája. Ebben tulajdonképpen Róma történetét akarta adni életrajzokban, kezdve Romulusszal és befejezve a sorozatot Titus császárral, azonban csak Julius Caesar-ig jutott el. Ehhez hasonló az ugyancsak befejezetlen «Rerum Memorandarum», amely történelmi epizódokat tartalmaz, az erények szerint csoportosítva; a legtöbb ilyen epizódot a római történelemből meríti.

A költői babérokat, amelyekre mint hiú ember áhitozott és igényt tartott, egy nagy latin eposszal akarta kiérdemelni Petrarca. Ezt a babérkoszorút még életében el is nyerte, a halott testen azonban elszáradt a babér is. Halandóság lett mindkettőnek osztályrésze. A lezárt koporsóra, a kihült test fölé, az utókor rakta le az igazi, a hervadhatatlan babérkoszorút, nem az «Africa» költőjének, hanem a Canzoniere, az énekek könyve dalosának, akinek verseit már életében a megvetett lantosok terjesztették házról-házra, vidékről-vidékre.

Petrarca a római szellem lángjában égve, már korán nekikezdett nagy latin eposza, az «Africa» megírásának. Provencei magányában, Vaucluseben írta egyik részét, azonban csak második — italiai — magányában tudta befejezni az egész művet, Parma mellett Selvapianában. Közben a még befejezetlen művel elnyerte a babérkoszorút, amelyet a régi Róma szent helyén, a Capitoliumon tettek homlokára.

Merész álmok hozták létre az Africá-t. Petrarca ismerte Vergiliust, ismerte Liviust. Róma alapítását megénekelte az Aeneas költője, Róma történetét Livius prózában írta meg. Nem volna-e nagy költőhöz méltó megénekelni azt, amit Livius prózája ékesszólón, de nem versekben mond el? Rómából, ahol az ősök emlékei beszéltek hozzá, vauclusei magányába visszatérve, fogant meg Petrarcában a nagy elhatározás. Ő lesz az «Ab urbe condita» költője és nagy eposzának középpontjába Scipio Africanust helyezi, tehát azt, aki az örök Róma küldetésének kardjával vág utat, mikor a barbárok ellenállását végleg megtöri.

Scipiót és tetteit meg akarta énekelni egy latin költő, Ennius, de ereje és tehetsége e nagy feladathoz nem volt elégséges: műve feledésbe ment. Petrarca Ennius kísérletét meg akarta ismételni és ezzel nevét Vergiliusé és Homeros-é mellett megörökíteni.

A második pún háború a tulajdonképpeni tárgya az Africá-nak, de a költő alkalmat keres és talál arra, hogy Róma egész történetét elvonultassa az olvasó előtt. Scipio álmával kezdődik az eposz, amelynek első két éneke Róma őstörténetét adja elő. A harmadik énekben Róma követe, Laelius, Syphax afrikai királynak Róma dicsőséges tetteiről, a negyedik énekben, hogy Scipio isteni küldetését bizonyítsa, az első pún háborúról beszél. A kilenc énekből álló latin eposz cselekménye tehát csak az ötödik énekkel indul meg.

Petrarca nem volt epikus költő és ezt bizonyítja az Africa is. Carducci így ír: «Az eposz főleg objektiv szemléletet követel; a költőnek

el kell felednie önmagát és teljesen a környező világban kell saját énjét feloldania. Petrarca és költészete viszont teljesen szubjektiv».

Ott, ahol az epikus tehetségének kellene csillognia, Petrarca lángelméje elégtelennek bizonyul. Viszont önmagára talál akkor, amidőn például Sophonisbe szépségét, avagy Massinissa szerencsétlen szerelmét írja le. Tán nem is reájuk, hanem Laurájára és önmagára gondol, amikor ezeket a verseket írta?

Nem is epikus érdemei azok, amelyek a sok elfelejtett költői alkotás közül az Africát kiemelik. Ennek az eposznak az értéke a nyelvben és abban a gondolatban rejlik, amely a régi Rómát szerves kapcsolatba hozza az új, keresztény Rómával. Petrarcánál Róma bukása óta senki sem írt tökéletesebben latinul. Ő a latin nyelvet, amelyet a középkor elsorvasztott és szinte holttá nyilvánított, visszahelyezte régi szépségének trónjára. Vele a régi római szellem, az antik tisztelete, a temetőből a nyelvvel együtt újra az élők közé kerül. A renaissance az ő humanum-keresésével a latin tradíciókhoz fordul. Ebben Petrarca úttörője volt a következő század humanizmusának. Petrarca humanizmusa azonban nem pogány. Ő az örök Rómában hisz, mely, mint az Africában mondja: »Vivet et extrenum veniet tua Roma sub aevum Cum mundo peritura suo». (Rómád élni fog a világ végezetéig és csak a világgal együtt pusztul el.)

Meghaltak a pogány istenek, de Róma örök. Mikor abban a félig pogány, félig keresztény olimpuszi paradicsomban, amelyet az Africa hetedik éneke leír, Rómát és Karthagót jelképező két matrona jelenik meg Isten előtt — akit itt

a történelem kedvéért Jupiternek kell neveznie — hogy a győzelemért esedezzenak, a pogány isten megjövendöli Krisztus eljövetelét, aki megváltja majd a világot: «Aki közületek ma győzni fog, azt fogom én a világ urává tenni és nála lesz örökké az én székhelyem», — fejezi be beszédét Jupiter.

Aki az Africa utolsó, kilencedik énekét elolvasta, láthatja, mennyire áhítozott Petrarca a földi babér után. Itt Ennius magyarázza neki a babér jelentőségét. Jupiter villámai mindent elpusztíthatnak, csak a babért nem:

Hunc gloria nostra pavorem
Non habet, atque ideo spernentis fulmina frondis
Serta gerit sanctoque legit de stipite ramos»

(A mi dicsőségünk nem fél ettől és ezért a villámokkal dacoló lomb koszorúját viseli s a szent fáról szedi a gallyakat.)

A szerencsés Petrarcára hamar rámosolygott a dicsőség fényes napja. 1340. szeptember 1-én két babérkoszorút ajánlottak fel neki; egyet Párizs és egyet Róma. 1341. április 8-án a Capitoliumon tették fejére a babért, mert ő Rómát választotta, a dicső nagy költők városát, második hazáját. Előbb elment Anjou Róberthez, a tudós és művelt nápolyi királyhoz, aki őt három napon át vizsgáztatta, vajjon érdemes-e a babérra. Azután királyi palástot kapott Róberttől a szertartáshoz és pártfogója még külön követet is küldött Rómába, hogy őt az ünnepségen képviselje. A követet azonban útközben rablók támadták meg és így a Capitoliumon nem lehetett jelen. Az ünnepség lefolyásáról tudjuk, hogy Petrarca megjelent az őt megkoszorúzó szenátor

előtt és háromszor megismételte a felkiáltást: «*Éljen a római nép, éljenek a szenátorok és Isten tartsa meg őket szabadságban.*» A szenátor azután fejére helyezte a koszorút e szavakkal: «*Koszorú jutalmazza az erényt.*» Befejezésül a nép ebben a felkiáltásban tört ki: «*Éljen a Capitolium, éljen a költő.*» Ezután a nép kíséretében Szent Péter templomába ment a költő és ott az oltárra tette a koszorút. Tehát olyan szertartás volt ez, amely Petrarca szellemének, gondolatainak és érzéseinek is megfelelt.

Petrarca boldog lehetett és boldog is volt a nagy kitüntetés miatt, melyet Róma, a keresztény gondolat jegyében új világuralomra kiszemelt, latin ősanya juttatott neki. 1341-ben azonban tán még korai volt az a kitüntetés. Csak a sorsnak olyan kegyeltje, mint Petrarca, érhette el ilyen hamar. Öreg korában maga a költő ezeket a szavakat írta a babérlevelekről, amelyek fiatal homlokára fonódtak: «A babér, mely homlokomat övezte, még túlzöld volt; ha értelemben és korban érettebb lettem volna, nem kívántam volna még. Ez a koszorú engem sem okosabbá, sem édes szólóbbá nem tett».

Papini érdekes jelzővel illeti Petrarcát. Azt mondja jellemzésére, hogy «natura acquatile», olyan, mint a víz, amely minden alakot felvesz, mindent visszatükröz, változtatja színét és a patak csobogásától a tenger mormolásáig változtatja hangját is. Petrarca érzelmeinek tengeréből azonban két szilárd földdarab emelkedik ki. Az egyik egy szikla, az ő új Italia-keresésének, az ő Róma-gondolatának szilárd fellegvára, amelyet az érzések örökké háborgó tengere ostromol, de nem dönt le. A másik a boldogság szigete,

amelyen a női szépség emberi szimbóluma, Laura, trónol a természet földi szépségétől övezve. Ezt a szigetet csapdossák szenvedélyének habjai, vágyainak szelíd hullámai, de a tenger sohasem fogja elönteni, birtokába venni. Laura bevehetetlensége, talán szimbóluma egyben annak a hiú boldogságkeresésnek is, amely az emberi életet betölti, míg el nem érkezik a pillanat: — hogy az Africa haldokló karthagóijának szavaival fejezzük ki — mors optima rerum (A legfőbb jó a halál).

Petrarca, mikor latin műveit írta, mikor az Africa hexametereit megalkotta, dicsőségről álmodott. Szétszórva, rendezetlenül, mellette hevertek szerelmi szonettjei és canzonéi, de ezeket nem becsülte sokra; ifjúkora tévedéseinek tartotta őket, holott már megtalálták az utat a nép szívéhez. Vándor lantosok énekelték őket már házról házra járva, a költő nem kis bosszúságára, mint Boccaccióhoz írt leveléből kitűnik.

A mi költőnk tehát csak életének derekán lát hozzá, hogy összeszedje szétszórt rímeit. Összegyűjti, javítgatja, rendezi, simítja őket, közben pedig felsóhajt:

«Ha tudtam vón' e rímes sóhajokban
Ha majd gyönyört találnak annyian:
Már rég emeltem volna fel szavam,
Sűrűbben énekeltem volna s jobban.

De mert ím meghalt, kiről zengni szoktam,
S kiről egyedül képzeleg agyam:
Dalom bár durva s sok homálya van,
Már nem tudom kiköszörülni mostan!

Csak az volt vágyam abban az időben,
Hogy kiönthessem búm valamiképpen,
S eszembe dicsvágy sohasem jutott.

Én könnyre vágytam csak, nem hírre s névre!
Most vágynám ?— ah! de ő már híjja égbe
A fáradt és elnémult dalnokot.»

Így jön létre a Canzoniere, Petrarca főműve. Ez a cím, amelyet az utódok adtak, — az eredeti cím: «Francisci Petrarcae laureati poetae rerum vulgarium fragmenta» volt — ma már fogalom, s éppen úgy összeforrott Petrarca nevével, akárcsak a Divina Commedia Dantéval, vagy a Dekameron Boccaccióval.

A Canzoniere 317 szonettből, 29 canzone-ból, 9 sestinából, 7 balladából és 4 madrigálból áll és két részre oszlik: Laura életében és az ő halála után írt versek. A költemények túlnyomó többségének tárgya Petrarca szerelme Laura iránt, vannak azonban közöttük olyanok is, amelyek másra vonatkoznak. Ebben a gyüjteményben foglal helyet például a már említett két hazafias tárgyú canzone is.

Laurát Petrarca 1327. április hó 6-án látta első ízben Avignonban a Szent Klára-templomban. Rögtön belészeretett; ezt a Canzoniere első szonettjeiben le is írja. Hölgyéhez írja minden olasznyelvű költeményét, sőt néhányat a latinnyelvűek közül is, de hogy ki volt Laura, mi volt a családi neve, nem tudjuk meg. Tudjuk, hogy 1348-ban halt meg; ezt megerősíti az a feljegyzés, amely Petrarca kezeírásával van beírva egy Vergilius-kódexbe; ezt a kódexet még ma is őrzi az Ambrosiana-könyvtár Milánóban. Mivel Petrarca nem nevezi meg Laurát másként, mint keresztnevén, a tudósok igyekeztek a rejtélyt megfejteni. A sok feltevés közül még a legutóbbi időben is a legvalószínűbbnek az látszott, amely szerint Laura, Hugues de Sade felesége volt és

Audibert de Noves leánya. Bizonyos, hogy Petrarca Laurája férjes asszony volt és gyermekek anyja.

Petrarca szerelme Laura iránt már egészen más, mint a dolce stil nuovo költőinek vonzalma, vagy Dante misztikus szerelme Beatricéhez. A mi költőnkre, amikor szerelmi verseit írta, a régebbiek hatással voltak ugyan, de ő függetleníteni tudta magát és verseiben sokkal merészebb hangot üt meg; úgy beszél hölgyéről, mint ahogy addig egy költő sem merészelt volna. Laura tehát nem a Donna Angela többé, az angyal, aki szerelmesét az erény útjára vezeti s megnyitja számára a mennyország kapuit. Laura elsősorban nő, s Petrarca földi alakjába, szép testébe szerelmes. Megénekli szép haját, szemét, tagjait, úgy hogy ha a szerelmi szonetteket olvassuk, magunk előtt látjuk a szép hölgyet:

«Arany haját a szellő széjjel szórta
S vállára ontá ezer gyűrűben,
S mit most csak néha látsz feltűnni benn,
Mérhetlen tűz volt szép szeme lakója.

Ha látott, sápadt lett nagyhirtelen . . .
Tán képzelem csak s nem volt úgy valóba . . .
De bennem volt a szerelem taplója,
Azért gyúlt lángra oly hamar hevem!

Úgy járt, ahogy halandó sohse jár,
Hanem csak angyal. És ha szava hangzott,
Nem jöttek ajakáról földi hangok!

Petrarca szerelmes Laurába, de meghódítani nem bírja. A Canzoniere minden költeménye a férfi epedése, vágyakozása, amely nemcsak lelki, hanem testi szerelmet is kíván. Ezzel szemben a nő könyörtelen és visszautasító marad, akárcsak

egy bálvány. Talán csak a Canzoniere második részében, tehát Laura halála után, érezhető enyhülés. A túlvilágban Laura már csak Istené és a költőé, és amikor megjelenik Petrarca álmaiban, több jóságot tanúsít iránta. Még világosabban beszél a túlvilágra költözött Laura Petrarca utolsó műve, a Trionfi harmadik részében:

«Szívem összeforrott a tiéddel s ne is szakadjon tőled el soha; De arcom hideg maradt; így kellett hűtenem lángodat.»

Vagy tovább:

«Csaknem egyforma volt bennünk a szerelem lángja; legalább is akkor, mikor megéreztem a tüzedet; de egyikünk megmutatta, a másik rejtegette.»

Laura testi szépségének csodálatában annyira ment Petrarca, hogy még a mennyországban is földi szemeivel látja őt. Az ő hölgye már nem földre szállott angyal, hanem a mennybe fölemelkedett földi lény, bájait még az angyalok is csodálattal nézik, akárcsak a költő, amikor Laura még a földön járt. A következő kis szonettben Petrarca mintegy megtagadja a középkor szellemét

Az ég lakósai (az üdvözültek)
S az angyalok, alig volt fenn a mennyben,
Madonnám mellé mind oda röpültek,
S csodálkozának rajta valamennyen.

«Mi fény, mi báj okozza gyönyörünket?»
Így szóltak: «Hogy van, hogy ily tiszta szellem
A földről még sohase menekült meg,
Hogy új tanyát az égi honba leljen?»

És ő örül, hogy más a lakhelye;
Magát a legelsőkkel méri össze,
S mentében hátrafordul közbe-közbe,

Azt nézni, vajjon én követem-e?
Ezért irányul minden vágyam égnek —
Hallom, szavai sietésre kérnek.

A szerelemmel és hölgyének dícséretével párosul Petrarcánál a természet csodálata is. Előtte egy költő sem írta le hozzá hasonlón a tájak szépségét, egyik sem ecsetelte annyi színnel a patakokat, virágokat, erdőket és hegyeket. A legszebb szerelmi canzone és De Sanctis szerint a legszebb költemény, amit Petrarca írt, a «Chiare, fresche e dolci acque» (Áttetsző, harmatos, édes vizek) kezdetű. Ennek negyedik versszaka az asszony és a természet szépségének együttes apotheózisa. Az ifjúság és a tavasz örömujjongása ez, amit a verssorok gyönyörű zenéje kísér és néhány üde színekkel elővarázsolt kép érzékeltet:

Az ágakról serényen
(Emléknek is mi drága !)
Virágok záporoztak keblére. Mindamellett
Dicsében is serényen
Leült s csak húllt reája
S szerelmesen befedte már e felleg.
Emitt ölébe pergett,
Amott hajába röppent
Egy-egy virág és szőke
Fürtét aranyba szőtte,
Kirakva gyönggyel. Más a puszta földre szökkent
Ez vízre szállt; amaz cikázva nagy-sietten,
Keringve szólni látszott: Ámor az úr ma itten.

Az emberi érzékkel felfogható szépség iránt rajongó Petrarcának lelke még gyakran visszafelé megy azon az úton, amelyet éppen ő hasított a humanum világszemlélete felé. A Canzoniere felkelő napja körül itt-ott bárányfelhők úszkálnak. Nem homályosítják el, nem is veszik el szépségét, de még a tegnap maradványai. Ilyen pél-

dául a Laura halála után írt következő kis szonett is.

Fölvitt a gondolat oda, hol az van.
Kit keresek a földön s nem lelek;
Megláttam ott a harmadik eget,
S benn' őt, nem oly büszkén, de szebb alakban!

Kezemnél fogva, így szólt: Itt e lakban
— Ha vágyam nem csal — lészen majd helyed,
Velem, kiért a lelked szenvedett,
S ki, est se volt, már meglelém nyugalmam!

Ember nem érti boldogságomat!
Csak téged várlak még és földi ékem,
Mit úgy szerettél, s amely lenn maradt!

... Mért hallgatott? Mért vonta el kezét?
Ahogy csengett e szűzi, szent beszéd,
Kevésbe múlt, hogy nem maradtam égben!

Azt mondhatnók azonban, hogy vallásos embernél, amilyen Petrarca volt, természetes, ha Istenhez emelkedik fel, ha gondolatai a túlvilágot keresik s ott jutalmat és nem büntetést akar kiérdemelni. Érthető az aggodalom lelkének sorsa iránt, különösen Petrarcánál, akiről — bár az Utódokhoz írt levelében igyekszik tisztára mosni magát a bűntől — tudjuk, hogy például amidőn Laurához a legszebb szonetteket írta, amidőn hölgyéről azt mondja, hogy csak ő volt számára nő *(colei che sola a me par donna)*, ugyanakkor két törvénytelen gyermek atyjává lett.

Petrarcánál nemcsak vallásosságról és aggodalomról van szó. Neki kételyei vannak. Ő még nem öntudatos élvezője a föli életnek, mint amilyen a quattrocento embere lesz.

Amikor fiatal korában a latin klasszikusokat

tanulmányozta, egyszersmind buzgó olvasója volt Szent Ágoston műveinek is. Vallásossága Szent Ágostonból táplálkozik, de innen ered hajlama a középkor aszkézisére is. Olvassuk el például azt a levelet, amelyben egy barátnak, Padre Dionigi-nek leírja, hogyan mászta meg Gherardo fivérének társaságában a Mont Ventous-t Provence-ban. Gherardo mindig a rövidebb, de nehezebb utat választja a meredek részek megmászásánál, — Francesco előbb a hosszabbat, de kényelmesebbet, amelyen azonban nem ér célt és végül még nehezebb útnak kell nekivágnia. Íme az, aki a mennyei boldogságot az erény útjain kívánja elérni és az, aki az élet örömeinek tekervényeiben eltéved. A csúcsra felérve aztán, Francesco felnyitja Szent Ágoston vallomásait és véletlenül e szavak kerülnek szemei elé:

«Az emberek meglátják a hegyeknek csúcsait, a folyók árját, a tenger végtelenségét, önmagukat pedig elhanyagolják».

A Canzoniere verseinél nincs őszintébb vallomása a szív érzéseinek. «*Io son un di quei ch'il pianger giova*». «Azok közé tartozom, akiknek használ a sírás.» Petrarca ezekben a szonettekben és canzonekben kiönti szerelmes szívének minden örömét és bánatát. Miközben azonban ábrándok után fut és érzéseit nem titkolja, már itt a szerelem dalai között felhangzik aszkézisre hajló lelkének kiáltása. Az «Io vo pensando» kezdetü canzonéra gondolok; már első sora jelzi a hangulatot, amely a költő kezébe adta a tollat:

«Gondolatokba merülve járok és gondolataimban szánalmat érzek magam iránt».

Ez a canzone, amely önváddal végződik, — «látom a jobbat s mégis a rosszabba kapaszkodom»

— olyan ember önbírálata, aki tétován áll két út között s nem tudja, melyiket válassza.

A canzone, amely Petrarca két világszemlélet között megoszló gondolatainak harcából született meg, a magábaszálló léleknek azt a tépelődését tartalmazza, mely költőnk legkiválóbb latin prózai munkájának, a «Secretum»-nak tárgya. A «Secretum» három párbeszéd Petrarca és Szent Ágoston között, egy szép hölgy, az «igazság» szimbóluma jelenlétében. A szent püspök korholja Petrarcát, mert világi örömöket keresett, a költő viszont védekezik a szemrehányásokkal szemben, leghevesebben persze olyankor, amikor Lauráról van szó. Gondoljunk Beatrice szemrehányásaira a purgatórium hegyének tetején a földi paradicsomban; Dante, aki a paradicsomba fog felszállni, nyugodtan hallgatja végig Beatricét. Dante a földiektől megtisztult, Petrarca a «Secretum»-ban vitatkozik Szent Ágostonnal és védekezik. Ő, mint a canzoné-ban is mondta, ha látja is a jobbat, a rosszabba kapaszkodik.

A «Secretum»-ot, amelynek az utókor a «de contemptu mundi» címet adta, Petrarca nem szánta a nyilvánosságnak és ezért is nevezte el így. Viszont a földiektől elzárkózni akaró második énje a nyilvánosságnak is szánt két másik latin munkájában («De vita solitaria» és «De otio religiosorum») mutatkozik meg újra. Ezek a szerzetes-élet dícséretét tartalmazzák, olvasásuk azonban könnyen meggyőz arról, hogy Petrarca nem egészen őszinte.

A miszticizmusnak, az örökkévalóság keresésének és a földi szépség meglátásának keveréke Petrarca utolsó munkája, a «Trionfi» («Diadalok»). Dante Commediája bizonyára hatással volt rá,

amikor ennek a különös verses művének tizenkét énekét megírta. Allegorikus személyek és elképzelések segítségével vezet a Diadalokban Petrarca az örökkévalóság felé, amely mindenen diadalmaskodik. Az embert rabul ejti a szerelem és ez az első diadal. A szerelmen győz a tisztaság, a tisztaságon a halál, a halálon a hírnév, a hírnévben az idő és az időn az örökkévalóság.

A halál diadaláig Laura története tér vissza. Az ő tisztasága győzte le a szerelmet, mígnem neki is meg kellett hajolnia a halál előtt. Laura halála után a költő saját gondolatait és reményeit önti verssorokba. A hír s dicsőség, amelyet műveiben mindkettőjüknek szerzett, túléli a testi halált, de azt is megrágja az idő. Az időn pedig egyedül az örökkévalóság diadalmaskodhatik. Ott azután együtt lehet ő is újra Laurájával.

A «Diadal»-okban költőileg gyönyörű részek váltakoznak nevek hosszú felsorolásával, párbeszédekkel, allegorikus ábrázolásokkal, amelyekből hiányzik az elevenség és a szín, bár a kifejezés szépsége és a nyelv választékossága itt is sokat pótol. Ott, ahol Lauráról van szó, a «Diadalok» a «Canzoniere» elbűvölő szonettjeinek és canzonejeinek földi paradicsomába emelkednek.

1374. július 19-én könyv fölé hajolva, holtan találták Francesco Petrarcát arqua-i házában. Vajjon mi volt utolsó olvasmánya? Vergilius Aeneise, avagy Szent Ágoston Vallomásai? Ezt a titkot magával vitte a sírba.

Boccaccio és az új világszemlélet

Amikor Giovanni Boccaccio, akinek beteg teste már a sír nyugalmát kívánta, 1374-ben megtudta, hogy Francesco Petrarca megszűnt élni, szonettet írt barátja halálára. Boccaccio pusztán költeményeivel bizonyára nem biztosíthatott volna magának kimagasló helyet az irodalomban. Ez volt utolsó szonettje. Így szól ebben a meghalt baráthoz:

«Ha kedves voltam Néked a földi vándorlások idején, vonj magaddal oda, ahol ujjongva újra láthatom azt, aki egykor szerelemre gyújtott.»

Fiammetta Laura mellett az égben ugyanolyan ellentét, mint amilyen Boccaccio Petrarca mellett itt a földön. Kortársak voltak. Boccaccio 1313-ban született, kilenc évvel fiatalabb Petrarcánál s egy évvel élte túl; sorsuk, vérmérsékletük és lelkületük egészen különböző volt.

Dante derűs és boldog ifjúsága után később a sors üldözöttje lett. Petrarca mindent megkapott az élettől. Boccacciót már születése megbélyegezte, szerencsétlen családi körülmények közé juttatta. Törvénytelen gyermek volt. Egy Certaldóból, tehát Toscanából származó, a híres firenzei Bardi-család szolgálatában álló kereskedő és egy francia nő fia. Giovanni Párisban szü-

letett; apja nem tagadta meg, törődött is vele és magával vitte Firenzébe; csak éppen mostohaanya nem adhatta a férj tiltott szerelméből született gyermeknek az igazi anyai szeretetet. Giovanninak tehát viselnie kellett a mostohagyermek keserű sorsát, még pedig két változatban is, mert apja kétszer nősült. Apját nem szerette. Haragudott reá, mert nem jól bánt természetes anyjával és mert nem védte meg kellőkép a mostohával és a mostohatestvérekkel szemben. Gyűlölte ezenkívül atyjának foglalkozását, a kereskedelmet is. Költőnek érezte magát és amikor atyja kényszerítette, hogy a kereskedelemmel foglalkozzék, útálattal teljesítette parancsát.

Szerencsére, a sors úgy hozta, hogy a gyermek Boccaccio, aki már nem bírta mostohaanyjának örökös zsörtölődését, Nápolyba került, ahol éppen akkor a tudós Róbert király uralkodása alatt javában virágzottak a tudományok és művészetek. Az ifjú Boccaccio, akinek apja kívánságára előbb a kereskedelmet, majd pedig a kánonjogot kellett tanulnia, itt került kapcsolatba a tudósok és írók társaságával, itt vetette meg alapját műveltségének is. Nápolyi tartózkodásának nyolcadik évében, 1333-ban, beleszól költőnk életébe az asszony. Az első találkozás, amely a szerelem lángralobbanását rögtön előidézi, éppen úgy, mint Petrarcánál, Isten házában esik, a San Lorenzo-templomban. Boccaccio hölgye, akihez életének legnagyobb vonzalma fűzi, a király természetes leánya, udvari előkelőség felesége, Maria d'Aquino; mi a Boccaccio által adott Fiammetta néven ismerjük. Fiammetta nem «Donna Angelo», de még csak Petrarca

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

bálványozott Laurájához sem hasonlítható. Kacér, könnyűvérű, ledér nő. Boccaccio udvarlásának hamar behódol. Minden kívánságának eleget tesz, de épp oly könnyen meg is csalja mással; Boccacciót nem az epedés kínozza az elérhetetlen nőért, hanem a szerelmi bánat az elvesztett kedvesért, a megcsalt férfi sértett büszkesége. Boccaccio a tanulásban, a klasszikusok olvasásában keres vígaszt. Főleg Ovidiust olvassa, aki nagy hatással lesz rá, de a szép nápolyi élet rövid álma hirtelen véget ér: a költőnek 1340-ben vissza kell térnie Firenzébe, mert a Bardi-család, apja és a kereskedelmi vállalkozás, amelynek szolgálatában állott, súlyos veszteségeket szenvedtek. Ezután élete végéig legtöbbnyire Firenzében él. Találkozunk azonban vele más helyeken is, így nevezetsen Ravennában és Forliban, hol Francesco degli Ordelaffi-nak, e város urának szolgálatában áll. Egyik leveléből tudjuk, hogy mikor urának az Olaszországba haddal jött Nagy Lajos magyar királyhoz kellett csatlakoznia, Boccaccio felszólítást kapott tőle, hogy kövesse mint «rerum occurentium arbiter», tehát mint az események feljegyzője, nem tudjuk azonban, vajjon a költő ennek eleget tehetett-e. A dögvész idejében, 1348-ban Boccaccio valószínűleg nem volt Firenzében, de ott kellett lennie közvetlenül azután, mert apja halála után át kellett vennie mostohatestvére gyámságát. Ezekben az években nem tartózkodott szívesen Firenzében. Tanuskodik erről egyik költeménye is, amelyben a víg nápolyi életet összehasonlítja a firenzei apai ház komorságával. Újabb szerencsétlen szerelmek is gyötörték, főképpen az utolsó, egy özvegyasszony iránt, aki tréfát űzött vele és kigúnyolta.

Az akkori évek csapongó és zavaros életének gyümölcse négy törvénytelen gyermek, közülük azonban egy sem élte túl az első gyermekéveket, a természetes apa nem kis fájdalmára. Legjobban fájt neki legkedvesebb gyermekének, a kis Violanténak korai halála.

Firenzei honfitársai Boccacciot, bár addig nem sokat élt közöttük, megbecsülték és több diplomáciai megbízással is kitűntették. A szerencse és a siker azonban e téren sem kedvezett a költőnek. Nem bizonyult jó diplomatának. Nem volt szerencséje Petrarcánál sem, akit rá kellett volna bírnia, hogy hazájába jöjjön és ott tanítást vállaljon. Ez a megbízás azonban legalább megszerezte Boccaccio számára nagy kortársának barátságát, ami majdnem haláláig nagy támasza volt.

A szegénység és a megélhetés bajai is kínozták akkor már Boccacciót, pedig műveit és nevezetesen a Dekameront már jól ismerték Itáliában. 1362-ben azután váratlan fordulatot idéz elő életében egy szerzetes, Ciani da Siena látogatása. Ez egyik szerzetestársának, Pietro Petroninak üzenetét hozza, aki kevéssel azelőtt mint szent halt meg. Petroni azt üzente halála előtt Boccacciónak, hogy hagyjon fel az írással és a költészettel, mert immár közel van halálának pillanata és eljött az idő, hogy megtérjen, mivel máskülönben az örök kárhozat várja. Lehet, hogy Ciani barát küldetésének előzménye igaz volt, de esetleg fortély is lehetett, hogy a gyakran erkölcstelen és az egyházra kártékony írót elhallgattassa. Boccaccio vallásosságára írásai nem nyujtanak bizonyítékot, de valószínűleg babonás ember volt, tehát megijedt. Első elhatá-

rozása az volt, hogy minden írását elégeti és csak barátjának, Petrarcának bölcs tanácsa térítette el szándékától; erről tanuskodik Petrarca egyik gyönyörű epistulája.

A Dekameron megmenekült a tűzhaláltól, de Boccaccio lelkét 1362 után megszállotta, ha nem is a vallásos érzés, amelyhez talán hiányzott a hite, hanem a félelem a pokoltól. Ez meglátszik későbbi írásain is. Betegségek és testi kínok is gyötörték öreg korában, s legnagyobb szenvedését a nyomor okozta. Csak egyszer mosolygott még rá a szerencse napja egészen rövid időre. 1373-ban azt a megbízást kapta Firenzétől, hogy a népnek nyilvánosan magyarázza a Divina Commediat. Ez a megbízatás valóban boldoggá tette Boccacciót, mert mindig nagy tisztelettel és csodálattal tekintett Dantera és isteni alkotására, ellentétben Petrarcával, akinek érzelmei az isteni eposz iránt, főleg a nyelv miatt, hűvösek voltak. Költőnk azonban mindössze néhány hónapon át tehetett eleget a firenzeiek kívánságának. Súlyos betegsége mihamar munkaképtelenné tette és már 1375-ben kioltotta életét.

A kor politikai állapotát vázolni Boccaccióval kapcsolatban felesleges. Hisz Petrarcával egy időben élt és különben sem foglalkozik műveiben politikával. Szerette hazáját ő is, de írásaiban nyoma sincs az Italia sorsa felett érzett aggodalom szenvedélyes kitörésének, a jobb sors lázas keresésének, az ezzel kapcsolatos fájdalomnak, bizalomnak, reménynek, a látnok jövendöléseinek, mint Petrarcánál láttuk. Boccaccio más világban élt; belőle hiányzik Dante és Petrarca mély vallásossága épp úgy, mint fanatikus hitük Róma és Italia küldetésében.

Ha Dante és Petrarca után a Dekameron novelláit olvassuk, olyan érzésünk támad, mintha a magányból — ahol Isten, a természet és a mult emlékeinek környezetében éltünk — hirtelen az élet forgatagába sodródtunk volna. Meglepetten és csodálkozva látjuk elvonulni magunk előtt uralkodóktól és pápáktól kezdve a legalacsonyabb néposztályokig embertársaink tarka sokaságát; azt az új világot, amelyet Boccaccio fedezett fel, amelynek életéről mit sem tudtunk, s létezése titok volt előttünk. Dante túlvilága volt csak ehhez hasonló. Ott azonban a holtaknak a földtől elválasztott lelkei vettek körül kísértetszerű tömegeikkel, míg emitt élők, hozzánk hasonlók szenvednek, szeretnek, küzdenek, cselekednek és élveznek. Amott a túlvilág birodalmában Isten törvényei osztályozták — bűneik és erényeik szerint a pokol, purgatórium, vagy a paradicsom különböző részeibe — azokat, akiknek teste már temetőinkben porlad, — emitt egy gomolyagba keverednek az élők, akik csak az élniakarás törvényeit ismerik és akiket többnyire emberi ösztönök hajtanak a bűn gyönyörei felé. A túlvilágban megszűnik az idő fogalma, Boccaccio világa a jelen, amely körülötte él és általa előttünk is megelevenedik. Az utókor a Dekameront Dante Isteni Komédiájával szemben Emberi Komédiának nevezte. Igaza is volt. Boccaccio nem emelkedett fel az égbe. Senki sem hívta oda, senki sem adott neki megbízást apostolkodásra. Ő a földön maradt, éles szemmel figyelte a körülötte nyüzsgő embereket, gyarlóságaikat észrevette, hol gúnnyal, hol tréfával feltálalta; apostolkodni, javítani nem akart, csak szórakoztatni és nevettetni.

Költő volt Boccaccio is, de költészete újszerű és az addigitól eltérő. Eltérő különösen barátja és kortársa, Petrarca költészetétől. A Canzoniere és a Secretum szerzője magába néz, a maga lelkét vizsgálja és boncolgatja; sír, hogy fájdalmát kiönthesse, könnyeinek áradata átszakítja a zsilipeket és azután megnyugodva, mint a pára feloldódik a poézis égi étherében. Boccacio, aki önmagának készített sírfeliratában ezt mondja magáról: «Patria Certaldum, studium fuit alma poesis», (Hazám Certaldo, mesterségem a felséges költészet), más értelemben volt költő. Az emberi természet változatos világa ragadta meg. Azonban azt, amit látott, amit érzékeivel és agyával felfogott, nem úgy adta vissza, mint a fényképezőgép, hanem átszűrte lelkén, kiegészítette fantáziájával s így olyan képet alkotott, mely az élet mása ugyan, s mégis egyéni, sajátos és költői. Olyan volt, mint a festő, aki nem fénykép után fest szines arcképet, hanem az előtte ülő emberből merít ihletet művészi alkotásra.

A Dekameron nem volt Boccaccio első műve. Írt ő ezt megelőzően olasz nyelven több munkát, versben is, prózában is. Elégséges azonban, ha ezek közül röviden csak néggyel ismerkedünk meg. Ezek: a Filocolo, a Ninfalea Fiesolano, az Ameto és a Fiammetta.

A Filocolo prózában írt regény és bár Boccaccio egyik legkevésbbé értékes műve, érdekes, mert ez volt a költő első kísérlete és mert ennek egyik fejezetében ugyanazzal az elképzeléssel találkozunk, mely később a Dekameron szerkezetének alapja lesz. Régi, főleg Franciaországban elterjedt legendát dolgozott fel ebben a költő, mint mondja, Fiammetta kívánságára: az akkor

nagyon népszerű történetet Florio és Biancofiore szerelméről, akiket a leány zord atyja elválaszt egymástól, de sok kalandos vándorlás után a sors újra összehoz. A regény negyedik részében Florio, azaz Filocolo Nápolyba vetődik és megismerkedik Fiammettával és társaival. Itt kezdődik az, amit sokan a Decameroncinonak, kis dekameronnak neveznek. A társaság egy gyönyörű kertben gyűl egybe, királynőt választ és uralkodása alatt mindenkinek jogában áll egy-egy szerelmi problémát felvetni, anélkül, hogy bárkit is megbántana. A fiesolei villa pázsitjain és ligeteiben épp így szórakozik majd a Dekameron 10 tagú társasága, mikor egymásnak meséli a könnyed novellákat.

Helytelen volna Boccacciót az olasz próza atyjának nevezni, bár később, sikerültebb műveivel, valóban csiszolta és tökéletesítette az olasz prózai stílust. Megsértenők azonban Dante emlékét, aki a Vita Nuovában az első regényt adta, ha Boccacciónak ítélnők oda ezt az érdemet. Joggal állíthatjuk azonban Certaldo Párisban született fiáról, hogy ő ültette át a nép ajkáról az irodalomba az úgynevezett ottava rima-t, a nyolcsoros keresztrímes versszakot, amely később a renaissance nagy költőinek, Polizianonak, Boiardonak, Ariostonak és Tassonak versformája lesz. (Nálunk Arany János alkalmazta a Bolond Istókban és a Nagyidai cigányokban.) Erre példa a Ninfale Fiesolano, Boccacciónak a Dekameron előtt írt egyik műve. Idillikus pásztortörténet ez, nimfákkal és az ókor isteneivel, Ovidius hatása alatt; a mű a monda szerint adja elő Fiesole alapításának történetét. Nem a Dekameron szerzőjét fedezzük fel ebben, hanem az

álmodozó, enyelgő Boccacciót, aki a Metamorphosis szerzőjének nyomdokain ama Fiesole körül fonja a mese aranyszálait, melynek lankái később majd főművének keretét szolgáltatják.

A Ninfale Fiesolano gyengéd érzelmi lírájának forrása Ovidius, viszont Dantétől kap ihletet Boccaccio másik pásztortörténete, az Ameto, a firenzei nimfák története, amely azért e mellett Ovidius-hatást is mutat. Az Ameto prózai mű, itt-ott félbeszakítva terzinákkal. Az egyszerű és durva pásztor szerelmes Liába, a kecses nimfába. Szerelmük hosszadalmas története nem érdekes. A jelentéktelennek induló bukolikus mű utolsó jelenetében sűrűsödik össze minden gondolat és mélyebb értelem. Ameto jelen lehet a nimfák összejövetelén. Itt hét nimfa előadja szerelmének történetét, miután egy pásztor Vénus dícséretére himnuszt énekelt. Ugyanaz a beállítás tehát, mint az, melyet Boccaccio a Dekameronban majd felhasznál, de más a kifejlődés. A hét nimfa tulajdonképpen a hét erény és történetük végeztével az égből fény száll le; Lia a forrás vízébe meríti Ametót, s ez a megtisztulását jelképezi. Így merítette a Léte vizébe Dantet Matelde is a Földi Paradicsomban. Ott a bűntől tisztult meg Dante, itt Ameto a bárdolatlan, durva, állatias embert jelképezi, akit a szerelem megnemesít. Az Ameto irodalmilag nem kiváló mű, érezhető rajta Dante és Ovidius, valamint a latin bukolikus költemények hatása, de már kezd kibontakozni az elbeszélésekben Boccaccio eredeti egyénisége is.

A «Fiammetta», mint Carducci is megállapította, modern regény, s ha irodalmilag nem is értékesebb a Vita Nuovánál, mégis már sokkal

közelebb áll hozzánk. Mikor egyszer Maria d'Aquino, tehát Boccaccio Fiammettája, feladta a kérdést társaságának, mi okozza a nagyobb boldogságot a szerelmes férfinek, aki hölgyét nem teheti magáévá, az-e, ha néha láthatja, ha beszél vele, vagy az, ha gondol reá? — Boccaccio úgy válaszolt, hogy ebben az esetben az nyujtja a legnagyobb boldogságot, ha a szeretett nőre gondolunk. A «Fiammetta» abban az időben született meg, amikor Boccaccio már csak gondolatban foglalkozhatott az elvesztett kedvessel. Két szerelmes szív regénybe foglalt története ez, könnyen reáismerünk benne Boccaccio életének nagy szerelmére, a nápolyi Maria d'Aquinóra és kettejük történetére, amely oly szomorún végződött ránézve. Boccaccióban azonban nincs meg Petrarca közvetlen őszintesége; nem bánatát és keservét kiönteni írta meg a «Fiammettát»; az elmúltat, a már megtörténtet, a tapasztalatokat felhasználja és regénybe önti. Még a szerepeket is felcseréli: a valóságban őt hagyta el és csalta meg Fiammetta, itt Panfilio, tehát Boccaccio veszi át a csapodár nő szerepét: ő lesz hűtlen és ő miatta szenved Fiammetta, s így ahhoz a szerephez jut, amely a valóságban Boccaccióé volt. Talán némi bosszúálló szándék is vezette a költőt, amikor a regényben Fiammettának juttatta azt a fájdalmat, amely az ő életét keserítette meg. A «Fiammetta» forrása a tapasztalat, személyes élmény; annak a kiforrott stílusnak a segítségével, amely sok részletében már mutatkozik, mesterműlehetett volna. Nem lett azzá. Általában hosszadalmas, sokszor retorikus, gyakoriak benne az eltérések a tárgytól, a hosszas elkalandozások a mitológiába. Így a «Fiammetta» lélektani re-

gény: megírásához adva van az alkalmas téma, s mégsem hat a kellő közvetlenséggel, bár az iróban, mint egyes fejezetekből láthatjuk, már megvan a készség, a lélektani tudás és az objektiv szemlélet.

Boccaccio géniusza és írói tudása főművében, a halhatatlan Dekameronban csillog. 1348-ban, mialatt a dögvész kegyetlenül szedi áldozatait Firenzében, hét fiatal nő és három férfi találkozik a Santa Maria Novella templomban. Elhatározzák, hogy menekülnek a pusztító ragály és az emberek gonoszsága elől és együttesen a környék olyan helyére húzódnak, ahol elszigetelve a betegségtől és az emberektől, víg és örömteljes napokat tölthetnek majd egymás társaságában. A dögvész tragikus leírásának — a bevezető fejezetben — színes ellentéte az a néhány szó, amelylyel Pampinea elmondja, hogy milyennek képzeli azt a helyet:

«Ott madárdalok zengenek, zöldellő dombok és síkságok gyönyörködtetik a szemet, a földeken tenger módjára hullámzik a dús vetés, százféle a fa és derűsebb a mennyboltozat, mely még akkor sem vonja meg tőlünk örök szépségeit, ha netán elkomorul, s mindez gyönyörűségesebb látvány, mint városunk kongó falai.»

Pampinea, Fiammetta, Filomena, Emilia, Lauretta, Neifile és Elisa, a hét nő és Panfilo, Filostrato, valamint Dioneo, a három férfi — valóban megtalálják Fiesole dombjának oldalában a nekik alkalmas helyet és gondtalanul ott töltenek együtt néhány napot. Szórakozásuk irányítására legelőször is vezetőt kívánnak választani és úgy döntenek, hogy annak a *királynő*, vagy *király* cím járjon, személye naponkint változzék és így min-

denkire jusson az uralkodásnak egy napja. A választás az első napon az okos Pampineára esik, s ez rögtön javasolja, hogy a napnak azt a részét, amikor a hőség a sétálást lehetetlenné teszi, ne játékkal töltsék, hanem azzal, hogy mindenki egy-egy elbeszélést mondjon el, s ezzel a többit szórakoztassa.

Így keletkezik a Dekameron száz novellája. Az elbeszéléseket a költő 10 napra osztja fel; a társaságnak mind a tíz tagja minden nap egy-egy novellával szerepel. Pénteken és szombaton az elbeszélés szünetel, mert az egyik Krisztus urunk halálának, a másik pedig sírbanlétének napja.

«Nemes hölgyeim, s ti ifjak tudjátok, hogy a holnapi nap a mi Urunk szenvedésének vagyon szentelve, melyet is, ha emlékezetem nem csal, áhítatosan megünnepeltünk Neifile uralkodása alatt és kellemetes elbeszéléseinket elhalasztottuk s hasonlatosképpen cselekedtünk a rája következő szombaton is. Miért is követni akarván Neifile jó példáját, úgy vélem, hogy illendő lesz, ha holnap is és holnapután is, miként a mult héten cselekedtünk, tartózkodni fogunk a mulatságos novella-mondástól és emlékezetünkbe idézzük azt, mi eme napokban lelkünk üdvösségére történt.»

Így beszél Lauretta a Dekameron hetedik napjának végén. Tekintettel arra, hogy a Dekameron nyolcadik napja ezek szerint vasárnap, kiszámíthatjuk, hogy az összejövetelek szerdai napon kezdődnek és a harmadik hét keddjén végződnek.

Ez tehát a keret, amelybe Boccaccio beleilleszti elbeszéléseit. Életének abban a korában

írta ezeket, amikor már a fiatalság szenvedélyeinek viharát a tapasztalatokban gazdag férfi higgadt érettsége váltotta fel, de még távol volt az öregkor beteges félelmével a túlvilágon kiszabandó büntetéstől.

A keret szoros egységbe fogja össze a különböző tárgyú és jellegű novellákat és így a Dekameron összefüggő prózai egység, amelyet regénynek is nevezhetünk. Az elbeszélések kizökkentenek a fiesolei idill valóságából a képzelet gyors szárnyain más helyekre, más emberek közé röpít, de újra meg újra visszatérünk a fiesolei ligetekbe, Pampinea és társai körébe. Visszavezet ide a költő, aki az elbeszélések közé néhánysoros átmenetet iktat; elmondja, hogyan szólította fel a királynő, vagy a király a következőt elbeszélésének elmondására. Az egységet szolgálja az is, hogy minden nap végeztével valamennyien közösen egy-egy verset énekelnek el. A Dekameron tíz ilyen költeménye Boccacciónak legsikerültebb verses alkotása.

A keret biztosítja az egységet, azonban a Dekameron mindegyik novellája egymagában is zárt egység, úgy hogy mindegyik külön is olvasható. A kritikusoknak az az igyekezete, hogy a társaság tíz tagjában bizonyos személyeket fedezzenek fel és az elbeszélő és az elmondott történet között kapcsolatot állapítsanak meg, a Dekameronnak már előadott egységén épp oly kevéssé változtat, mint azon, hogy minden novella egymagában is különálló egységet alkot.

Az igazság kedvéért azonban meg kell állapítanom, hogy ennek az átfogó, egységes keretnek hozzáadása nem Boccaccio eredeti gondolata. Átvizsgálva e szempontból a régebbi olasz irodal-

mat, könnyen reábukkanunk a Dekameron ősére. Ez a «Hét bölcs könyve» (Libro dei sette savi), az egyik legelső olasz prózai munka; ismeretlen szerzőtől ered, a XIII. századból. Ennek kerete és elbeszélései viszont Franciaországból erednek, ahova Indiából és a Keletről jutottak el.

A Dekameron egyes novelláinak eredete újabb kérdés, amelyen sokat vitatkoznak a tudósok. Nagyon valószínű, hogy igen sok elbeszélés nem Boccaccio képzeletében született meg, azonban kevésnek sikerült a forrását megállapítani. Valószínű, hogy Boccaccio gyakran olyan mondákból, vagy közszájon forgó történetekből merített, amelyek hozzánk már nem jutottak el. Más esetekben pedig gazdag képzelete annyira átalakította és kibővítette a történetet, hogy forrása már nem ismerhető fel.

Az elbeszélések, melyeknek elmondásával a firenzei pestis szomorú napjaiban Boccaccio felejteni akaró társasága fiesolei visszavonultságában szórakozik, egymástól nagyon különbözők mind a szereplő személyek, mind pedig a cselekmény szempontjából. Boccaccio épp úgy ismeri a fejedelmek udvarait, a nemesek és lovagok környezetét, mint az egyszerű nép hétköznapi életét, vagy például a nápolyi alvilág fertőjét. Mesterien, rövid néhány szóval előadott találó jellemrajz mutatja be a szereplőket, akiket azután végig kísér az elbeszélésen a költő élesen megfigyelő szeme; a felesleges részletek elkerülésével észrevesz minden mozzanatot, ami fontos a szereplő személyek jellemzésére, vagy a helyzetek komikumának, illetőleg tragikumának kidomborítására. Boccaccio novelláinak többsége komikus, azaz nevettető, de szép számban vannak közöt-

tük a tragikus, elégikus, heroikus tárgyúak is. A renaissance emberének a következő századokban egyik jellegzetes tulajdonsága a sokoldalúság lesz. Boccaccio sokoldalú az élet ábrázolásában. Hanglétrája a patétikusig is felér, bár észrevehető, hogy a komikum és a szatira jobban megfelelnek jellemének.

Színes képek változatos egyvelegeként peregnek le a Dekameron novellái. Lehet ezeket száz és százféleként osztályozni, csoportokba sorozni. Meg is történt ez, különféle szempontokból. Talán mégis az a kérdés a legérdekesebb, hogy melyek azok a természeti erők, elemek avagy adottságok, amelyek a költőt ihlették. Ha ezt keressük a Dekameron novelláiban, látni fogjuk, hogy Boccaccio képzeletét az emberi természetben főleg két tulajdonság ragadta meg: az emberi ösztönökből eredő szenvedély, főképpen a szerelem és az érzékiség, — és az emberi okosság, ami leginkább a találékonyságban, fortélyban és agyafurtságban nyilatkozik meg.

A Dekameron száz novelláján kívül, melyeket a szórakozni vágyó tíztagú társaság mond el egymásnak, van még egy százegyedik is, a negyedik nap elbeszéléseihez írt szokásos bevezető részben. Ezt Boccaccio maga mondja el. Az elbeszélés Filippo Balducci firenzei polgárról szól, aki felesége halála után távol a világtól visszavonultságban él fiával. Csak Istent akarja szolgálni és erre neveli fiát is. Egyszer az apának be kell mennie Firenzébe és a fia megkéri, vigye őt is magával. Az apa teljesíti a fiú kérését, nyilván abban a hiszemben, hogy annak lelke immár csak Istené és semmi sem térítheti már más útra. A fiúban azonban, amikor Firenzében asszonyo-

kat lát, felébred az emberi ösztön, aminek gyerekes okossággal apjához intézett szavaiban ad kifejezést.

A Dekameron negyedik napján hangzanak el éppen azok az elbeszélések, amelyek a szenvedélyes szerelem ellenállhatatlan voltát legjobban bizonyítják. Elég itt felemlíteni Messer Rossiglione feleségét, Ghismondát, avagy Messinai Isabettát.

Számos példát lehetne felhozni az emberi okosság és a furfang ábrázolására Boccaccio novelláiban. Elégedett mosollyal kíséri végig a költő ezeket a hőseit az egyes elbeszéléseken, akár a nép fiai, mint Cisti a pék, vagy Chichibio a szakács, akár papi személyek, mint Fra Cipolla, akár művészek, mint Giotto, vagy Guido Cavalcanti.

A furfangos ember legérdekesebb példájával, er Ciappelletto történetével kezdődik a Dekameron és a szerelem, valamint anyai szeretet legnemesebb apotheozisával, Griselda novellájával fejeződik be, melyet Petrarca azzal tisztelt meg, hogy maga fordította le latinra.

Két körülményre kell még a Dekameronnal kapcsolatosan rámutatnom, amelyek gyakran téves felfogásra szolgáltatnak okot.

Az egyik az az állítás, hogy Boccaccio novellái szeméremsértők. Tény, hogy Bocaccio novelláiban az érzéki szerelemről nagy szabadsággal és természetességgel beszél. Nála gyakoriak azok a helyzetek és jelenetek, amelyeknek leírása szokatlan. Ezért a nagyközönség Boccaccio Dekameronját sikamlós, érzékeket csiklandozó olvasmánynak tartja. Annak, aki Boccacciot kellő kritikai érzék és irodalmi felkészültség nélkül olvassa, talán ez lehet a benyomása. Viszont arra, aki Boccaccio szellemét megérti, ezek a részek

nem gyakorolhatnak ilyen hatást. Az érzékiség ingerlése Boccaccionál nem cél; novellái távol állanak az úgynevezett pornografiától. Célja egyedül az emberi szenvedély, az emberi fortély ábrázolása. Szórakoztatni, nevettetni akar, de az érzékekre hatni nem. Nála a művészet uralkodik; aljas céljai nincsenek.

Szólnom kell még Boccaccio vallásosságáról, illetőleg novelláinak a vallásosságot sértő kifejezéseiről és vonatkozásairól.

Boccaccio valóban nem tekinti korlátnak a vallásos érzést írói szabadsága számára. A vallás intézményeit, mint például a gyónás szentségét Ser Ciappelletto esetében, gúnnyal illeti, papi személyeket, különösen szerelmi vonatkozásban, olyan cselekedetekben ábrázol, amelyek hivatásukkal összeférhetetlenek. Sőt mondhatjuk, hogy a cluny-i apáton és VIII. Bonifác pápán kívül talán egy sincs a Boccaccio novelláiban szereplő sok papi személy között, aki papi méltóságának megfelelő módon viselkedik.

Vannak, akik egyes körülményekből, mint például abból, hogy a Dekameron összejövetelei pénteken és szombaton szünetelnek, vagy abból, hogy a szerző a Dekameron befejező fejezetében Istenhez fordul és neki hálát ad, arra következtetnek, hogy Bocaccio mégis vallásos ember volt. Ezzel szemben talán helyesebb az a felfogás, hogy Boccaccio közömbös volt a vallás iránt. Ő keresztény volt és annak vallotta magát, de hiányzott belőle az erős hit és meggyőződés.

Sokan viszont általános következtetést vonnak le Boccaccio novelláiból kora papságának és szerzeteseinek züllöttségére. Ezeknek semmiesetre sincs igazuk. Az egyház állapota a XIV.

században nem volt kielégítő, a papok közül sokan romlottak voltak, megfeledkeztek kötelességeikről. Ezt tudjuk Dante és Petrarca műveiből is. Azonban ne felejtsük el, — mint Papini az olasz irodalom történetéről írt érdekes művében megállapítja, — hogy mialatt Boccaccio víg társasága a pestis elől megfutamodva, biztos helyen szórakozik, Sienában egy szent barát, boldog Bernardo Tolomei a dögvészeseket ápolja, lelki vígaszt nyujt nekik s végül maga is a kór áldozata lesz. Gondoljunk arra, hogy Boccacciónak kortársa volt sienai Szent Katalin, a krisztusi erények és az emberi nagyság egyik legragyogóbb példája. Idézzük emlékezetünkbe azt a szentéletű Pietro Petronit, aki Boccaccionak, mint tudjuk, halála előtt üzent.

Lehet, hogy személyes okok ragadták el Boccacciot, mikor a papoknak hozzájuk méltatlan szerepeket juttatott, lehet, hogy ez is csak véletlen; mindenesetre nagyon tévednek azok, akik ebből általánosítani akarnak.

A Dekameron után más irányt vesz Boccaccio munkássága. Kialudt az ifjúság tüze, amely Nápolyban Fiammettáért lángolt és még azután is gyakran felgyújtotta benne a szenvedélyeket. A mozgalmas élet tapasztalatai, megfigyelései feldolgozva, egységes munkába tömörültek immár a Dekameron köteteiben. A nápolyi ragyogó élet után szürkék a firenzei évek és gondokkal terhesek. Ebbe azonban bele kell törődni és megnyugvással kell fogadni a korán beköszöntő öregedést is.

Boccaccio az emberi komédia szerzője, a körülötte hullámzó élet élesszemű megfigyelője, a földi lét alkonyán visszatér a multhoz, az ókor

Rómájához, amelynek íróit már ifjú korában megszerette.

Mielőtt azonban a jelenből végleg a multra fordítaná szemét, szabadulnia kell attól a tehertől, amely utolsó szerencsétlen szerelmének emlékével nyomja lelkét.

A Corbaccio forrása a költő utolsó szerelmi kalandja, azzal az özveggyel, aki kigúnyolta és vérig sértette. Bár Boccaccio prózairói tehetsége itt is megnyilvánul, a Corbaccio a bosszú műve maradt s veszít értékéből azokban a részleteiben, ahol a költőt szenvedélye elvakítja. A «Divina Commediá»-ra emlékeztet az elgondolás. A költő álmában kietlen vadonba téved, nem tud menekülni, míg meg nem jelenik neki az elhúnyt férje annak az özvegynek, akit hasztalan ostromolt szerelmével. Ez azután felvilágosítja őt az asszonyok csalfaságáról és gonoszságáról, s mint példát állítja eléje volt feleségét. Így szabadul Boccaccio a Szent Szűz által a megmentésére küldött férj segítségével a «szerelem labirintusából», ahova tévedt és most már nyitva áll előtte az út a komolyabb és higgadtabb élet felé.

Több latin művet hagyott ránk Boccaccio az ő utolsó éveiből, de elégséges, ha ezek közül a «De genealogiis deorum»-ot említjük. A görög és latin ókor istenei eredetének története ez, tehát több könyvben összefoglalt mitológia, amely mint ilyen is hosszú ideig hasznos munka maradt. A De genealogiis befejezésében védelmére kel a költészetnek és szembeszáll azzal a középkori felfogással, amely a költészetet veszedelmesnek tartotta a hitre. Boccaccio itt már a renaissance embere, bejelenti, hogy a klasszikusok tisztelete új életre fog támadni az embereknél.

Azonban a klasszikus szellem ápolása Boccacciónál más, mint Petrarcánál. Latinsága sem olyan tökéletes, mint Petrarcáé, nem él a multban, nem akarja azt egyszerűen feltámasztani. A klasszikusok és a jelen között megtalálja a kapcsolatot a középkoron keresztül, és amikor a De genealogiis-t megírja, nemcsak az ókor, hanem a középkor íróira, sőt kortársainak tanítására is hivatkozik. Így latin írásaival szolgálja azt a gondolatot is, mely a latin szellem töretlen folytonosságát hangoztatja az ős Rómától a jelen korig.

Dante Divina Commediájának magyarázásával fejezte be életét Boccaccio. Irodalmi hagyatékát ez az utolsó korszak is gazdagította. Ekkor keletkezett Dante tanulmánya, a «Trattatello in laude di Dante», mely nemcsak a költő életrajzát, hanem a nagy elme lelkes méltatását is magában foglalja. A Divina Commedia magyarázata, sajnos, az Inferno első tizenkét énekére szorítkozik, de így töredékesen is a legtökéletesebb ilyen mű, amit a XIV. század nyujtott.

A renaissance küszöbére értünk Boccaccióval; ő volt harmadik pillére annak a hídnak, melyet a középkorból kiindulva, az emberi szellem új virágzásának kora felé vertünk.

Dante lezárta a középkort és mint első igazi költő az új nyelv erejével utat nyitott a jövőbe. A szerelem, a nő és a természeti szépség humanumát zengi Petrarca lantja. Boccaccio humanizmusa nem abban állott, hogy ő a testi szerelemről írt, sem abban, hogy pellengérre állította annak az egyháznak a szolgáit, amely a középkor szellemét irányította. Boccaccio újra felfedezte az embert, megmutatta erényeit és bűneit elénk állította őt teljes természetességében.

A quattrocento világszemlélete és írói

A firenzei székesegyházban egy egyszerű barát beszél átszellemülten a tömeghez, amely a templomot az utolsó helyig megtölti. Szónoklata egységes, a gondolatmenet logikus, néha azonban eltér a tárgytól és rögtönöz. Ilyenkor a legőszintébb, ilyenkor ragadja el a hév. Vádol; a bűnről beszél, mely megrontója a köztársaságnak s okozója lesz pusztulásának. Szemben vele szikár férfi hallgatja, az egyik gyóntatószéknek támaszkodva. Amikor a barát a bűnről, mint a köztársaság megrontójáról beszél, a férfi így suttog magában: Nem a bűn, hanem a jó törvények és a hadsereg hiánya döntik romlásba a köztársaságot.

A XV. század végén vagyunk. A szónok «Krisztus lovagja», az új apostol, Girolamo Savonarola, aki pedig beszédét hallgatja, Messer Niccolò Machiavelli, az első modern politikai író és diplomata. A modern állam, a Signoria, mely olasz földön az utolsó évtizedekben néhány hatalmas család uralma alatt megszületett, végső óráit éli. Idegen hadak özönlik el nemsokára Itáliát, melyet tűz és vas pusztít. A legszomorúbb évek köszöntenek az olasz nemzetre, amely hosszú időre elveszti függetlenségét. A szenvedés azonban megtanítja arra, hogy az egészséges

állam erejét három tényező alkotja: az erős hadsereg, a jó törvények és az erkölcsi tartalom.

A renaissance független olasz államait a történelmi végzet seperte el, amidőn Olaszország a hatalmak összecsapásának hadszínterévé vált. Azonban nem lett volna-e nagyobb az ellenálló képesség ezekben az államokban is, ha uralkodóik szervező tehetségéhez hozzájárul az alattvalók öntudatos akarata, az erkölcsi erő, amelyet a kor individualizmusra hajló világszemlélete nem tudott biztosítani? Így a renaissance csak a művészetekben és a tudományban tudott halhatatlant alkotni Itáliában. A modern állam, amelyet néhány kiváló tehetségű férfiú megszervezett, csak rövid életű volt.

A XIV. század végén a város köztársaság, úgynevezett «libero comune», amelynek az olasz öntudat ébredésénél oly dicsőséges szerep jutott, már nem felelt meg a kor követelményeinek. Szűk keretei voltak a «comune»-nek és szűk keretek között mozgott benne az élet. Minden egy téren, a városháza környékén, folyt le; állami szervezetről még szó sincs, pedig ekkor már hatalmas ütemben növekedik a népesség, a falvak népe is a város, mint központ köré kezd tömörülni, a kereskedelem elveszíti helyi jellegét és mind távolabbi vidékekre terjeszkedik ki. Jelentkezik a tőke is, amelyet elhelyezni, gyümölcsöztetni kell. A polgárok együttélésének szabályozására törvények kellenek, érdekeik védelmére hadseregre van szükség. Mindezt a városköztársaság nem tudja megadni. Hisz még az állami élet egyöntetűségét sem tudja biztosítani, mert urai gyors egymásutánban változnak.

A Signoria tehát, amidőn, egyes nagyravágyó

családok hatalomszomját oltja, ugyanakkor az egybetömörült társadalmak szükségleteit is kielégíti.

Milanóban már 1310 óta fennáll a Visconti-család uralma. Amikor azonban a férfi-utód nélkül maradt utolsó Visconti, Filippo Maria, a nagyranőtt nápolyi királyság hatalmától megíjed, leányát, Biancát Francesco Sforzahoz, az ismert condottieréhez adja feleségül és az ő fegyveres erejére támaszkodik. Az utolsó Visconti halála után rövid időre feltámad a milanói köztársaság, de Francesco Sforza ereje és ügyes diplomáciája csakhamar a Sforza-család részére szerzi meg a hatalmat. Itt tehát hadvezér lesz az új Signorina megalapítója s a lombard államnak rövid virágzást biztosít.

Firenzében a pénz szerzi meg a hatalmat a gazdag Medici bankár-család részére. Cosimo Medici már egyedül ura a városnak és a hozzátartozó területeknek. Fiának, Pieronak rövid uralkodása után 1469-ben Lorenzo lett utóda, akit a történelem a «Magnifico» elnevezéssel tisztelt meg. Ekkor éli Firenze rövid fénykorát, amelyet a Magnifico halála után a belső háborúk és az idegen befolyások korszaka vált fel. A Mediciek hanyatló államának haldoklása egészen a XVIII. század elejéig tart.

Ferrara néhány századra terjedő fénykorát az Este-családnak köszönheti, amelyet a pápa helytartójának ismer el. Lionello, Borso, Ercole és Alfonso uralkodása fényt és dicsőséget hoz a városra, amely az olasz művészet és tudomány egyik legragyogóbb központja lesz. A cinquecento végével megszűnik azután az Estek ferrarai uralma is.

Mindezeknek és még más kisebb olasz államoknak fénykora a quattrocentora, kiváltképpen második felére esik. A Signoria államalkotó és diplomáciai ténykedésének legmagasabb csúcsára talán 1454-ben ér el. Ekkor vet véget Velence és Milánó többéves háborúságának a Lodiban kötött béke, amely Fransceco Sforza okosságának és a Mediciek közvetítésének köszönhető. Ezután VIII. Károly olaszországi hadjáratáig, tehát 1494-ig, Felsőolaszország békességben élvezheti uralkodói bölcs politikájának gyümölcsét. Valahányszor veszély fenyeget, Medici Lorenzo ügyes diplomáciája közbelép elhárítására.

A quattrocento szakít a középkor világszemléletével. Az aszkétizmust, a túlvilágba elmélyedést minden tekintetben a humanum váltja fel. A vallást az új század embere nem veti meg, életéből nem küszöböli ki. Azonban felszabadítja egyéniségét, nem engedi, hogy a vallás, mint a középkorban, irányt szabjon művészetének, tudományos munkájának és kutatásainak.

Új földrészek felfedezésével, olyan találmányokkal, mint a könyvnyomtatás, új távlatok nyílnak. A képzőművészet és az irodalom az ember és a természet felé fordul. Az emberi ész kutatja a természet törvényeit és a történetírásban az eseményeket egyszerűen feljegyző krónikákat új módszer váltja fel, mely okokat és összefüggéseket keres, az események mélyére lát.

Művészi felfogását a renaissance embere az ókorhoz akarja idomítani. Előbb igyekszik feltámasztani az ókort, majd megelégszik azzal, hogy tanuljon tőle, átvegye szemléletét és így felvértezve, felépítse új egyéni felfogását.

Két magányos férfi járja a régi Róma fóru-

mait és romjait. Minden követ megnéznek és megvizsgálnak. Róma népe őrülteknek tartja őket. A két barát Brunelleschi és Donatello. Brunelleschit őrültnek fogják tartani honfitársai is, amikor majd elkészíti a firenzei dóm kupolájának tervrajzát. Ő azonban megvalósította a lehetetlent. Művészete pedig az ókorból szívja erejét, de ugyanakkor megalapozza az újabb, a renaissance-stílust. Donatello is az antikból merít ihletet, de az ő művészete, amely magába olvasztja az antikot is, mégis az újnak lesz úttörője.

A festészet egy évszázadon át Giotto mindent leigázó hatalmas művészetének nyomása alatt állt. Giotto felfogása azonban még rokonságban van a középkorral. A szakítás a fiatalon elhúnyt Masacciónál lesz teljes. Ő az első nagy festő Giotto után. Az ő érdeme az emberi test plasztikájának kidomborítása és a helyes tér-ábrázolás.

Miként a festészetben Giotto, úgy nyűgözte le irodalomban a trecento három óriása, Dante, Petrarca és Boccaccio az utódokat. Akadtak utánzóik, de ezek talán az egy Franco Sacchettit kivéve, aki novelláiban Boccacciót követi, nem biztosítottak maguknak jelentős helyet az irodalomtörténetben. Sacchetti maga mondja Boccaccio halálára írt szonettjében: «Im megszűnt minden költészet és üresek a Parnassus hajlékai. Hogyan renméljem, hogy feltámad majd Dante, mikor már olyant is alig látok, aki írásait olvasni tudná.»

A quattrocento elején azután Petrarca latin humanizmusa győz: az antik világ feltámasztása, a teljes feloldódás az ókorban. Az ismert világ minden részében találkozunk olaszokkal, akik

régi kódexek után kutatnak, ismeretlen művek feltalálásáért pénzt és fáradságot nem kímélnek. Aki barátjának kedveskedni akar, régi kéziratot ajándékoz neki, amivel olyan örömöt okozott, akárcsak a középkorban egy szent ereklyével. Cosimo Medici, amikor Alfonz nápolyi királlyal békét köt, Livius kódexet küld neki ajándékba. Amikor pedig figyelmeztetik, hogy a könyvben, amelyet ellensége küldött, esetleg olyan méreg lehet elrejtve, amely puszta belehelés útján öl, — bár az ilyen abban a korban nem volt lehetetlen, — nem törődik vele, nagy mohósággal kinyitja és lapozni kezd benne.

Uralkodók és pápák pénzükkel és hatalmukkal maguk is előmozdítják a latin és görög íróknak és az ókor tudományának tanulmányozását. Az ókor felé fordul a quattrocento elején minden figyelem. Vizsgálják, hogyan élt akkor az ember, hogyan fejlődött ki szabad egyénisége. Aki ezzel foglalkozik, az a Studium Humanitatis-nak szentelte munkásságát. Megváltozik a tanítási rendszer. Új tudományos felfogás szerint oktatnak az egyetemeken. A szellemiek mellett fontos szerepet tölt be a test ápolása, a sport és a torna, mert így volt ez a régieknél is.

Firenzében már Cosimo Medici idejében kialakul az ókorral foglalkozó tudósok és latinisták társasága. Valamennyien élvezik a Mediciek, előbb Cosimo, majd Lorenzo bőkezű támogatását. Gyülekező helyük egy villa Careggiben, ahol együtt sétálnak, vitatkoznak, műveikből felolvasnak egymásnak. Legkiválóbbak közöttük Marcello Ficino és Pico della Mirandola. Ficino mélyen vallásos ember s az ókor filozófiáját, főképpen Plato tételeit igyekszik a kereszténységgel össze-

egyeztetni. Hasonló felfogású barátja, Pico della Mirandola, aki nemcsak a régi görög, hanem általában a keleti mitoszokat tanulmányozza és azon van, hogy ezeket közelebbhozza a kereszténységhez. Ezek a tudósok összejöveteleiknek az «Akadémia» nevet adják, az utókor pedig a Careggivilla társaságát, tekintettel az abban uralkodó szellemre, a «neoplatonikus akadémia» elnevezéssel illette.

Nápolyban a tudós és egyben költő Pontano körül keletkezik hasonló társaság; ezt Accademia Pontaniana név alatt ismerjük. Pontano korának egyik legjelesebb latin költője volt s tudományos munkáin kívül igen szép latin verseket hagyott ránk.

A pápai udvar sem marad el Firenze és Nápoly mögött. Két humanista pápa, V. Miklós és II. Pius (Enea Silvio Piccolomini) szakít a középkor hagyományával; elősegítik és maguk is művelik a klasszikus tanulmányokat Rómában. II. Pius fiatalabb éveiben a Kuria ellen a zsinatok tekintélyének védelmére kelt, s a legkülönfélébb természetű művek szerzője maga is: írt költeményeket, történelmi, földrajzi és pedagógiai tárgyú műveket. Mint Róma nagy tisztelője, felismerte a nagy veszélyt, amelyet a török előrenyomulása a művelt világ számára jelent. Keresztes hadjáratot hirdetett és bánatában halt meg, mikor Anconába érve, hogy ott az összegyűlt keresztes hadakra áldását adja, látnia kellett, hogy felhívását nem vették komolyan, hogy annak senkisem tett eleget. Azonban még ma is az ő szellemét hirdeti egy kis város Toscanában: Pienza, a szülőhelye. Renaissance-stílű városkát építtetett annak a falunak helyén, ahol született

és saját nevéről Pienzanak keresztelte el. A kor egyik legnagyobb építőművésze, Rossellino, tervezte a palotákat, melyek Pienza terét díszítik. Itt a Piccolomini-palota, a templom és még néhány épület. Környezetük azonban ma csendes és kihalt. Csak a változatos toscanai táj lehel életet a mult halott képébe. Pienza a renaissance első századának egyik legszebb emléke; megközelíthetetlenségében és elhagyatottságában olyan, mint valami ritka szépségű igazgyöngy a tenger mélyén.

II. Piusnak, a humanista pápának, köszönheti a vatikáni könyvtár is meggazdagodását és felfrissítését. A pápa a görög irodalom nagy műveinek latinra fordítására adott parancsot. Sajnos azonban, ennek csak részben tudtak eleget tenni. A pápaság hanyatlása, a pápai hatalom megoszlása, az úgynevezett nyugati schizma után, az első renaissance pápák helyreállították Szent Péter utódjának tekintélyét és még növelték is tudománypártolásukkal és saját munkásságukkal.

Könyvtárak alapítására és gazdagítására különben is nagy gondot fordítanak a XV. század uralkodói. Ekkor keletkezik Firenzében a híres Laurenziana, Medici Lorenzo könyvtára. Segítőtársa a könyvtár részére ritka példányok megszerzésében Vespasiano da Bisticci, a kor legkiválóbb szakértője és gyűjtője, aki hosszú életén át szolgált a pápáknak és a Medicieknek is nagy szakértelmével és tudásával. Hivatása a kor legkiválóbb személyiségeivel hozta össze és így azok az életrajzok, melyeket ránkhagyott, érdekes és mozgalmas képét adják a quattrocento legkiválóbb embereinek.

Ugyancsak a XV. század humanizmusának köszönheti keletkezését és hirtelen fejlődését a velencei Szent Márk-könyvtár is, a vatikáni és a Laurenziana mellett Olaszország leggazdagabb gyűjteménye.

A latin és görög tudományok és művészetek gazdag virágzása mellett a század elején az olasznyelvű irodalom bizony hamupipőke maradt. A volgare értékét, melyet valamikor Dante hangoztatott, ezek a tudós társaságok nem akarják elismerni. Az olasz szerintük a latin elkorcsosodása abban a középkorban, amelyet ők ki akarnak küszöbölni. Körülöttük azonban az istenadta nép, az iskolázatlanok nagy tömege az új nyelven beszél és a latint nem is érti.

A XV. század második felében a latin használata az irodalomban is ritkábbá válik; a klasszikusok kultuszát, mint tavasszal a talajvizet, magába szívja az anyaföld, hogy új kikelethez segítse a halott helyett az élőt: az olasz nyelvű irodalmat.

Honnan meríti a quattrocento olasz irodalma erejét, vannak-e a régiek mellett új forrásai és miképpen érvényesíti az író új világszemléletét?

A latin írók hatása még érezhető, az új irodalom nem tagadja meg sem klasszikus, sem olasz hagyományait. Ugyanakkor azonban új erőforrások is táplálják: a népies elem és az Olaszországban kevésbbé ismert elhanyagolt lovagi költészet.

Mindkét új elem behatolása a quattrocento irodalmába az új fejedelmek körül kialakult udvari életnek és az új államformának köszönhető. Igazuk lehet egyes kritikusoknak, amikor azt állítják, hogy a népies elem uralkodóvá válása

Pulcinál rejtett tiltakozás az állam élére került családok és környezetük kényurasága ellen. A mozgató erő tehát nála aféle demokratikus lázadó szellem. Ugyanakkor látjuk azonban, hogy éppen a Magnifico volt az, aki a népies elemet legsikerültebb alkotásaiban beleültette az irodalomba. A Medici uralkodó ezzel talán éppen bizonyítani óhajtotta, hogy ő is a nép fia; így akarta növelni népszerűségét.

Egészen világos az összefüggés az új olasz udvarok élete és a lovagi költészet feltámadása között. Amikor lovagokról, tetteikről és szerelmeikről énekelt a költő, nem csak a multból, hanem a jelenből is meríthetett ihletet. Előtte zajlottak le a fényes ünnpségek, lovagi tornák és általában az az udvari élet, amelyet elődje az előző századokban legtöbbnyire csak hírből ismert. Ilyen látványokban pedig a Mediciek és az Esték udvarában igazán nem volt hiány. Sokan állítják, hogy a szem elkápráztatása ezeknél az uraknál eszköz volt könnyebben elfelejtetni a néppel az elvett szabadságot.

1478 április 26-án az ünnepi mise közben hirtelen riadalom zavarja meg a firenzei Santa Maria del Fiore-székesegyház ünnepélyes hangulatát. A következő pillanatban Giuliano Medici, a Magnifico öccse, holtan rogy a templom kőpadlójára, Lorenzo maga sebesülten menekül ki a szabadba, az összeesküvők pedig nyomon követik. A fejedelem már kiért a térre, de üldözői bizonyosan elérik, hiszen tőrütötte sebe vérzik. Ekkor valaki becsukja a templom ajtaját és ezzel megmenti Lorenzo életét.

Poliziano, a költő, a Pazzi-összeesküvés alkalmával így rótta le adósságának egyrészét a Mag-

nificonak, aki annak idején a szegényen és rongyosan érkező fiatalembert segítette és istápolta. A két Medici testvér és Poliziano hű barátságának csak a halál vethetett véget. Lorenzo halálos ágyánál két férfit látunk: Polizianot, a hű barátot az életben és Savonarolát, a nagy ellenfelet, akinek most az örökéletbe elszálló lélek számára a mennyek országának kapuját kell megnyitnia.

Angelo Ambrogini, akit hazájáról, Montepulcianoról Polizianonak neveznek, a quattrocento humanista eszmevilágának legigazibb és egyben legjelesebb költője. Ír latinul és olaszul is. Latin nyelve azonban nem alkalmazkodik a klasszikusok egyikének stílusához sem. Nem utánoz és nem kalandoz el messze elmúlt századokba. Latin nyelve sajátos és eredeti: ennélfogva nem úgy hangzik, mint holt nyelv, hanem tele van az élet zamatjával. Minden sorát közvetlen emberi érzések sugallják, s ezeket a nagyműveltségű, fínomtollú humanista előkelőségével és minden szépre fogékonyságával fejezi ki.

Giuliano Medicivel Poliziano barátsága tán még szorosabb volt, mint a Magnificoval. A nemes Juloról és a szép Simonetta iránt érzett szerelméről szól Poliziano legismertebb költői műve, a «Stanza per la Giostra» (Versek a lovagi tornáról). Giuliano csak a vadászatnak él, s akkor éri Cupido nyila, amikor vadat űzve, megpillantja az erdő közepén a szép Simonettát. Szerelemre gyullad, Cupido pedig diadalmasan számol be sikeréről Vénusnak. A szerelem istennője azt akarja, hogy új híve lovagi babérokat szerezzen. Itt következnék azután a lovagi torna elbeszélése, amelyből Giuliano győztesként kerül ki. Ez a rész azonban hiányzik, mert Poliziano a költeményt Giu-

liano halála miatt nem fejezte be. A quattrocentonak nincsenek olyan nagy költői, mint a megelőző századnak, de egyik gyöngye a «Giostra»: a költemény szépsége legjobban akkor bontakozik ki, amikor a költő a találkozást a szép Simonettával és később Vénus birodalmát leírja. Hallgassuk meg a Simonettáról írt egyik versszakot:

«Hófehér volt a teste és hófehér a ruhája, tarkítva a rózsák, a virágok és a fű színével. Arany fejéről gyűrűzve hullott haja, szerénységében is büszke homlokára. Mosolyog körülötte az erdő is és enyhíti zordságát, ahogy csak tudja. Fenséges és szelíd a nő tartása, szemöldökével az ég haragját is lecsillapíthatja.»

Valóban Botticelli Primaverájának megigéző jelenete támad életre képzeletünkben e versszorok olvasásakor!

Polizianoval ellentétben, Lorenzo Medici nem latin és olasz, hanem tisztára olasz költő volt. A költészet igazi szerelmese, aki az uralkodás gondjai közben lopva papírra vet néhány versszakot. Nem szabad költészetét nagyúri dilettantizmusnak, avagy szeszélyes időtöltésnek tekintenünk; ha nem is tanúskodik oly széleskörű műveltségről, mint Polizianoé és nem árul el oly tehetséget, mint barátjáé, igaz-őszinte lélekből ered és a quattrocento olasz lírikusai között a második helyet biztosítja a Magnificonak.

Medici Lorenzo, akinek sokoldalú tehetsége műveinek sokféleségében is megnyilatkozik, akkor mutatkozik igazán költőnek, amikor természetéhez híven idillikus hangok helyett reálizmust vegyít szemléletébe. Az ő «Bacco e Arianna» című és «Mily szép az ifjúság» (Quant' è bella giovinezza) kezdetű farsangi dalát korában egész

Firenze ismételte. Népszerű költő lett ezzel a kis költeményével, melyben majdnem pogány hedonizmussal ragadja meg a farsangi felvonulás alkalmát, hogy a rövid élet örömeiről énekelhessen. A tobzódó életöröm vad tánca a Magnificonak ez a legismertebb verse, melyből melankólikus «memento mori» csendül ki, mint a lélekharang, de nem magábaszállásra, hanem az elérhetőnek még mohóbb élvezetére sarkal.

A Magnifico szólaltatta meg a nép szellemét először az ő előkelő társaságában. A «Nencia da Barberino» révén eredeti toscanai népiesség vonul be a Careggi-villa művészeinek társaságába. Bár Lorenzo realizmusa itt annyira megy, hogy a parasztnak már nem is valódi képét, hanem karrikatúráját adja, a Nenciát, nem ok nélkül, legsikerültebb költői művének tartják.

Abban a társaságban, amely a Villa Careggiben jött össze, volt egy fiatal költő, Luigi Pulci, a három Pulci-testvér egyike, akik mindhárman verseltek. A Magnifico anyja, Lucrezia Tornabuoni, egy alkalommal azt a gondolatot veti fel, hogy a lovagi költészet kiválóan alkalmas anyagot szolgáltathatna az ő társaságuk költőinek is. Ezt a gondolatot a jelenlévő Luigi Pulci rögtön megragadja és már a következő összejövetelek egyikén felolvassa a «Morgante»-nak, készülő lovagi eposzának, első versszakait.

A lovagi mondák, mint tudjuk, Franciaországban születtek meg és az új ezredév első századaiban megindítói voltak a francia irodalomnak. Olaszországba ennek az irodalmi áramlatnak csak gyenge hullámai értek el. Itt a feudalizmus, Északon a városköztársaságok létesítésével megszűnt, Délen pedig még nem voltak eléggé erős

gyökerei. A francia mondákat ismerték az Alpeseknek ezen az oldalán is, de mégis csak idegenek voltak és ennélfogva nagyobb népszerűségre nem tudtak szert tenni.

A Signoria maga alkalmas talajt nyujtott immár századok multán a lovagi témák feldolgozására Olaszországban is. Azonban hogyan lehet majd olasz földbe átültetni ezt az idegen, a francia nemzeti érzéssel már annyira öszeforrott költészeti elemet?

Tudjuk, hogy a középkori lovagi mondák három körre oszlanak; a Karoling-mondakörre a hős Rolanddal, a Kerekasztal, avagy Artus-mondakörre és a Cid-mondakörre.

Ezek közül a quattrocento olasz költőinek képzeletét elsősorban a Karoling-mondakör ragadta meg. Úgy látszott, hogy ezt lehet legkönnyebben hozzáidomítani az olasz nemzeti érzéshez. Nagy Károly úgyis népszerű volt Italiában, ahol a nép széles rétegei a császárság tekintélyétől várták hosszú időn át a jobb kor eljövetelét, a nemzeti egység kialakulását. Nagy Károly tehát nem okozhatott gondot. Rolandot pedig miért nem lehetne olasszá tenni? Az olaszok képzeletében tehát új Roland — Orlando — született, ki Róma mellett, Sutriban jött világra és olasz földön nevelkedett fel.

Pulci, amikor lovagi hőskölteményét megírta, az anyagot már készen vette át a néptől, melynek lantosai akkor már terjesztői voltak az új életre ébredt s elolaszosított Karoling-mondáknak. Hozzáadta ezekhez az ő képzeletét, népies nyelvének zamatját és így alkotta meg népies lovagi époszát, a Morgantét.

A Morgante összesen huszonnyolc éneke közül

az utolsó öt, amely a roncevaux-i csatával és Orlando halálával foglalkozik, az előbbiektől különválik és felismerhetőleg más forrásból veszi anyagát, bár szintén népies eredetű.

A cselekmény Nagy Károly párisi udvarában kezdődik, hol a befolyásolható császárnál Orlandot az áruló Ganelon — olaszul Gano di Maganza — megvádolja, mire az uralkodó elűzi. Orlando vándorlásai közben egy kolostorhoz ér, amelynek szerzeteseit a közelben élő óriások állandóan zaklatják és fenyegetik. Orlandonak sikerül az óriásokat legyőznie. Megöli őket, de egynek megkegyelmez. Ez Morgante, akit a szerzetesek meg is keresztelnek. A hős lovag már most Morganteval, mint hű csatlósával járja a világot, mindenfelé csodálatos hőstetteket hajt végre. Végül is Nagy Károly, akit újra megtámadnak a szaracének, Orlando segítségére szorul. A hős urának szolgálatában a roncevauxi csatában Gano árulása következtében elesik.

Orlando mellett, akinek tettei a legtávolabbi országokig röpítik a költő fantáziáját, színes leírásokban szerepelnek hősi kalandjaikkal Nagy Károly többi hadvezérei is.

Pulcinál azonban a két alkotó elem: a lovagias és a népies közül az utóbbi domborodik jobban ki. Mesteri Orlando mellett a másik két főalak, Morgante és Margutte rajza. Az óriás igazi népies figura; Háry Jánosnak és János vitéznek olaszos keveréke. Kérkedő, falánk, tudatlan, de egyben becsületes, hősies és jólelkű. Margutte a torz óriás, akit Orlando és Morgante útközben harmadiknak felvesznek társaságukba. «Én is óriás kívántam lenni. Később azonban mást gondoltam és félúton megálltam». Így beszél magáról

ez a csúnya nyomorék, akinek természete éppen olyan visszataszító, mint teste. Morgante egészséges gyermeke a népnek, míg Margutte az elfajult korcsok közül kerül ki. Jellegzetes figurája még Pulci époszának Astarotte, a derék és rokonszenves ördög, aki még egy társával a Roncevaux-nál harcoló Orlando segítségére hozza Rinaldót és Ricciardet'ót, Nagy Károly két másik lovagját. Astarotte az okos kis ördög útközben földrajzról és teológiáról elmélkedik, s amikor a Gibraltári-szoroson átutaznak, elmagyarázza, hogy a nagy Óceánon túl még más földrész is van, ahol emberek laknak. Pedig Pulci Morgantéját jóval Amerika felfedezése előtt írta.

Mialatt Pulci Firenzében Morgantéjának elkészült versszakait folytatólagosan olvassa a Careggi-villa művelt társaságának, Ferrara mellett, egy kis helységben, Scandianoban harangzúgás veri fel a falusi csendet, valahányszor a kastély ura alkalmas nevet talál készülő műve valamelyik hősének. Matteo Boiardo, Scandiano grófja, mialatt az «Orlando innamorato»-ját (Szerelmes Orlando) írta, valóban megkongatta a falucska templomának harangjait, amikor szépen hangzó nevek születtek meg képzeletében, mint Rodomonte, Agrigante.

Az arisztokratikus ferrarai udvar légkörében él Boiardo, maga is régi, előkelő család sarja. Éposza lovagi hősköltemény, nem vegyül bele népies elem. A Karoling-mondakörből kölcsönzi cselekményét és hőseit. Azonban lírára hajlamos természete távol áll a népies nyerseségtől. «Szerelmes Orlandója» részére a másik mondavilágból, a Kerekasztal elbeszéléseiből vesz kiegészítést, új ihletet. Költészete sokkal tökéletesebb

Pulciénál és eredetisége abban van, hogy a Karoling- és a Kerekasztal-mondákat egybeolvasztja és ezzel elődje lesz a következő század legnagyobb költőjének, az ugyancsak ferrarai Ariostónak. Az «Orlando furioso» az «innamorato»-nak tökéletesebb folytatása, de azok a személyek szerepelnek, benne amelyeket Boiardo képzelete faragott ki.

Nagy Károly udvarában kezdődik az «Orlando innamorato» cselekménye is. Együtt ülnek a lovagok, amikor váratlanul megjelenik közöttük a szépséges Angelica, Catai királyának leánya, testvére kíséretében. A pogány király azzal a furfangos szándékkal küldötte el leányát, hogy az magába bolondítsa a lovagokat s Nagy Károlytól elvonja legjobb vitézeit. Angelicába mindenki szerelmes lesz és a keresztény harcosok versengenek egymással, ki keljen előbb párviadalra a szép pogány leány fivérével, mert az, aki ezt legyőzi, jutalmul Angelicát kapja. Mialatt ezen vitatkoznak, Angelica eltűnik. A szerelmes lovagok, és közöttük Orlando is, erre Angelicát keresik, bejárják a földet, mindenféle hősi kalandokba keverednek, csodálatos tettek során tesznek bizonyságot bátorságukról és vitézségükről. Ezeknek a kalandoknak az vet véget, hogy Agramante és Rodomonte afrikai királyok megtámadják újra a kereszténveket. Nagy Károly és a hazatért Orlando Párisz védelmét készítik elő s Boiardo éposza éppen itt, a hatvankilencedik ének közepén, hirtelen félbeszakad :

«Mialatt én énekelek, oh Uram és Megváltóm, íme Italia a tüz és vas martalékává válik a gallok akaratából, akik nagy bátorsággal jönnek nem tudom honnan, mely helyet óhajtva ott hagyni. Ezért Fiordaspinanak lángra lobbanó

hiú szerelménél hagylak benneteket. Más alkalommal, ha ezt Isten megengedi, mindent el fogok nektek mondani.»

Ezzel a szomorú versszakkal végződik a csonka «Orlando innamorato». 1494-ben vagyunk. VIII. Károly francia király csapatai betörnek Italiába. Az Innamoratónak folytatása nem lesz: Boiardo még ugyanabban az évben meghal.

Boiardo keleti fantáziája felülmúlhatatlan. «Ő Fairyland legigazibb honpolgára, aki valaha élt», írja róla Nencioni. Neki is megvannak a forrásai, mint Pulcinak. Hivatkozik is gyakran Turpin reimsi érsek krónikájára, aki II. Callixus pápa parancsára a XII. század végén a Karoling-mondákat krónikába gyüjtötte, hogy a Szent Atya kívánsága szerint ezzel keltsen kedvet és bátorságot a keresztes hadjáratokra. Az első velencei kiadás 1486-ból, amely csak az addig elkészült énekeket tartalmazza, a címben hivatkozik Turpin krónikájára. Boiardo azonban minden felhasznált anyagot egybeolvaszt, képzeletével kiszínez. Így a mesemondó valóban Scandiano grófja lesz, természetességéből és közvetlenségéből nem zökkenti ki az avult krónikák és legendák holt betűje. Rá nincs hatással a nép hangja sem, mint Pulcira. Boiardo a kifínomodott nemes udvari költő; nagy műveltsége, gazdag képzelettel és költői tehetséggel párosul.

A költők mellett megvannak a quattrocentonak a maga olasz prózai írói is. Így például a nápolyi Sannazaro, ki latin és olasz költeményei mellett olasznyelvű pásztorregényt írt «Arcadia» címen. A prózai írók csoportjába tartozik továbbá két nagy művész, akik példái a renaissance-ember egyik jellemző sajátosságának, a sokoldalúság-

nak. Ezek Leon Battista Alberti és Leonardo da Vinci. Természettudományokban, matematikában egyaránt járatosak. Új műszereket fedeznek fel, Alberti korának legkiválóbb pedagógiai írója. Mindketten kiválók a test teljesítményeiben és a sportokban is. Művészetük alkotóereje építészetben, festészetben, szobrászatban, irodalomban és zenében nyilvánul meg. Alberti befejezett egységes műveket hagyott ránk, oktató bölcselkedő tartalommal, párbeszédes formában; közülük a Della Famiglia a legismertebb. Ebben egy családapa ad tanácsokat a család életére és kormányzására vonatkozólag. Leonardonak feljegyzései maradtak az utókorra; ezek bepillantást engednek ennek a minden iránt érdeklődő elménck különös világába, abba a mikrokozmosba, amelyet neki nem nehéz felfedeznie. Leonardot azonban mi már főként festményeiből ismerjük és Leon Battista Alberti is, az író, eltörpül a riminii Malatesta-templom, a firenzei Rucellai-palota és a pármai Szent András-templom halhatatlan tervezője mellett.

Mialatt Ferrarában és Firenzében az udvari élet fénye és az élvezetek bősége édes mámorba ringatja az embereket, az Esték fővárosának egyik polgári házában ifjúvá serdül az, akinek küldetése lesz a lelkiismereteket felrázni. A 23 éves Girolamo Savonarola egy napon, miután hosszú ideig nézte a naplementét, előveszi lantját és valami új szomorú dalt énekel. «Ez úgy hangzik, mintha búcsúdal volna» — mondja az anya a mélabús zene hallatára. A következő napon Girolamo elhagyja Ferrarat és Bolognában a Domonkos-rend szerzetese lesz. Hét éven át a bolognai kolostor lakója és visszavonultan elmél-

kedik a világ hívságain és a jelen idők romlottságán.

Azután 10 éven keresztül Olaszország különféle városaiban látjuk Fra Girolamot, 1489-ben pedig meghívják Firenzébe. Az, aki útját a Mediciek székhelyére előkészíti, aki Lorenzot rábírja, hogy hívja Savonarolát Firenzébe; Pico della Mirandola, a nagy humanista. Firenzében csakhamar szónokol a templomban, de talán maga is megíjed hevességétől, mert első szónoklata után újra az egyedüllétet keresi és elmélkedik. Másfél esztendő után azonban újra a szószéken látjuk a Santa Maria del Fiorében, ahol engedve meggyőződése tomboló hevének, dörgő szavakkal ostorozza a kor feslett erkölcseit és pusztulást jövendöl. Szónoklata növeli népszerűségét és csakhamar a Palazzo della Signoriában látjuk, ahol már nemcsak az erkölcstelenséget kárhoztatja, hanem zsarnokokról szól, egyenesen Lorenzora célozva. Lorenzo nem tesz ellene semmit.

1492-ben a Magnifico haldoklik. Halálos ágyához nagy meglepetésre Savonarolát hivatja, hogy feloldozza a nagy-út előtt bűneitől. Drámai a két ellenfél találkozása a halál színe előtt. Fra Girolamo csak azzal a feltétellel akarja bűnei alól feloldozni a Medicit, ha az visszaadja azt, amit jogtalanul elvett. Lorenzo azt gondolja, hogy a Volterránál ejtett zsákmányról van szó és kész visszaadni mindent. «Nem Volterráról, hanem Firenzéről van szó.» Lorenzo megértette; az elvett szabadság visszaadását kérte a barát. A fejedelem feloldozás nélkül halt meg.

A Magnifico halála után Fra Girolamo folytatja szónoklatait, apostolkodását. 1494 szeptemberében olyan tűzzel beszél a világra szakadó

vízözönről, hogy Pico della Mirandola, aki hallgatja, kimenekül a templomból a szabadba.

Híveinek száma és a maga népszerűsége nőttön-nő. Botticcelli, a nagy festő is követői közé áll, hatása alá kerül. Madonnái a barát prédikációinak befolyása alatt szomorú arckifejezést nyernek, a halott Krisztus fölé ájuldozó asszonyokat fest, mint amilyeneket a templomban látott Savonarola szónoklata közben.

Isten ostora megérkezik. 1494-ben VIII. Károly bevonul Firenzébe. Mindenki retteg. A barát bátran szembenéz a királlyal. Felkeresi és VIII. Károly csakugyan rövid idő mulva kiüríti Firenzét.

A város most már Savonaroláé. Szabadon rendelkezik. Megváltoztatja az alkotmányt. Közben hallatja lángszavát és a fanatizmus egyre erősbödő szenvedélyével szónokol. Látomásai, balsejtelmei vannak. Közeli végét érzi: «Az Úr így szólt hozzám: menj, jövendöld meg Itáliának ostorom csapását, mely elkerülhetetlen. Ha megteszem, elvesztem testemet, ha nem tenném, elveszíteném lelkemet.»

VI. Sándor pápa eleinte nem vette komolyan Savonarolát; de most, amikor a barát az egyház megreformálásáról beszél és őt is vádolja, felfigyel. Előbb magához hivatja Savonarolát, ez azonban nem engedelmeskedik.

A pápa és a barát harca nyugtalanítja Firenze nagyjait és amikor VI. Sándor kimondja a döntést, hogy Fra Girolamonak el kell tűnnie (a parancs állítólag úgy szólt, hogy el kell ítélni Savonarolát még akkor is, ha eleven Keresztelő Szent János volna), Savonarolának már több ellensége, mint barátja van, magában Firenzében is.

A közelgő véget egyszer még sikerül elkerülni. A dominikánusok és a minoriták vitájának eldöntésére a nép tűzpróbát követel. Már ég a nagy máglya a Piazza della Signorián ; a dominikánusok nevében Savonarolának kell a máglya tüzén átmennie. Ekkor hirtelen zivatar támad és az eső eloltja a tüzet. A tűzpróba elmarad, de Fra Girolamot kevéssel utóbb letartóztatják.

Büntetése a halál. Egy hónapja van, magába szállhat, elmélkedhetik azután jön a kivégzés.

A vesztőhelyen előbb le kellett vetnie szerzetesi ruháját. Savonarola megcsókolta a levett ruhát, majd gyengéd szavakkal búcsúzott tőle. Következett a kiátkozás. «Kizárlak a küzdő és a diadalmas Egyházból.» «A küzdő egyházból kizárhatsz, a diadalmasból azonban sem te, sem más ember nem zárhat ki engem.» Ezek voltak utolsó szavai kivégzése előtt 1498 május 23-án.

A helyet, ahol Savonarola meghalt, a firenzeiek később bronztáblával jelölték meg s ezt virágokkal díszítik a kivégzés évfordulóján. Lehet, hogy vannak olyanok is, akik ezzel az Egyház és a Pápaság ellen tüntetni akarnak. Mi azonban nem a lázadás és a gyűlölet virágait szórjuk Savonarola emlékére. Illesse szeretetünk és tiszteletünk azt, akiben Jacopone da Todi, Szent Ferenc és Dante lelke lángolt, aki meggyőződéséért fel tudta áldozni életét, s már félszázaddal előbb hirdette azt, amit később kimondott a tridenti zsinat, mely megtisztította a bűntől az Egyházat és figyelmeztette fiait, hogy az élet örömeinek keresésében a renaissance kora — bár művészei örökbecsűt alkottak — megfeledkezett az erkölcsről, megfeledkezett az ember halhatatlan lelkéről.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 4065/1951. sz.

TARTALOMMUTATÓ

	Lap
Az új ezredév	9
Dante és kora	28
A Divina Commedia	49
Petrarca, az első humanista	76
Boccaccio és az új világszemlélet	99
A Quattrocento világszemlélete és írói	119

*

A Divina Commedia verseit Babits Mihály, a Vita Nuova idézeteit Ferenczi József, a Petrarca szonetteket Radó Antal, a 94. lapon a canzoneből vett idézetet Balogh Károly, a Boccaccio idézeteket R. Vay József, a többi idézetet a magam fordításában közöltem.

A szerző.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

ÚJ SOROZAT

BENEDEK MARCELL: Irodalomesztétika

JOÓ TIBOR: Bevezetés a szellemtörténetbe

NÉMETH LÁSZLÓ: Magyarság és Európa

PUKÁNSZKY BÉLA: A modern osztrák irodalom

SZABOLCSI BENCE: Bevezetés a zenetörténetbe

GYERGYAI ALBERT: A mai francia regény

CS. SZABÓ LÁSZLÓ: Levelek a számüzetésből

HALÁSZ GÁBOR: Az értelem keresése

REMÉNYI JÓZSEF: Amerikai írók

BÁRÓ VILLANI LAJOS: A renaissance úttörői

NÉMETH LÁSZLÓ: Berzsenyi

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA